

**Esikaanel fragment Rootsi suure katastri
Liivimaa kaardist (1683).**

**Rootsi suure katastri materjalide põhjal on
kirjutatud üks Herbert Ligi monograafiaid –
"Põllumajanduslik maakasutus Eestis XVI-XVII
sajandil" (Tln, 1963).**

**Kündjate figuure ajendas lisama Herbert Ligi
artikkel "Veoloomadest Eestis feodalismi perioodil."
(Etnograafia- muuseumi Aastaraamat, 24, 1969.
Lk 195-222)**

Kleio käesolev number on pühendatud professor Herbert Ligile,
kes oleks saanud 25. oktoobril 65. aastaseks

SISUKORD

Herbert Ligi	Imikute ja laste suremuse geograafia Eestis 18.-19. sajandil	3
Aigi Rahi, Aadu Must	Katkenud töö. Herbert Ligi: Eesti rahvastikukaotused Nõukogude Liidu vanglates ja sunnitöölaagrites	8
Ülle Liitoja	Professor Herbert Ligi poolt juhendatud diplomitööd Herbert Ligi trükis avaldatud tööd (<i>koostanud Ülle Must</i>)	16 21
Tiit Rosenberg	Ajalooline Ajakiri 1922-40	26
Tõnu Tannberg	Peter von Schmidti vabakorpus: formeerimine, sõjatee ja laialisaatmine (1812-14)	36
Lembit Raid	Kas peremees või käsualune? Parteiarhiivi materjalidest II	41
Helmut Piirimäe	Ajaloo teadus Tartu Ülikoolis Rootsi ekspertiisi hinnangul	48
Jüri Linnus	<i>Museum Artium 190</i> Ajaloolise Ajakirja koondsisukord (<i>koostanud Ülle Must</i>) <i>Summaries</i>	50 53 64

Kleio 8. Ajaloo ajakiri.
Toimetaja Aadu Must.

Käesoleva numbri on koostanud ja toimetanud
Priit Pirsko, Aigi Rahi ja Aadu Must.

Resümeeде tõlge: Anu Varrak.
Makett ja kujundus: Aadu Must.

Toimetuse postiaadress: EE2400. Anne 61-5 "Kleio".
Tel: (8-234) 35271

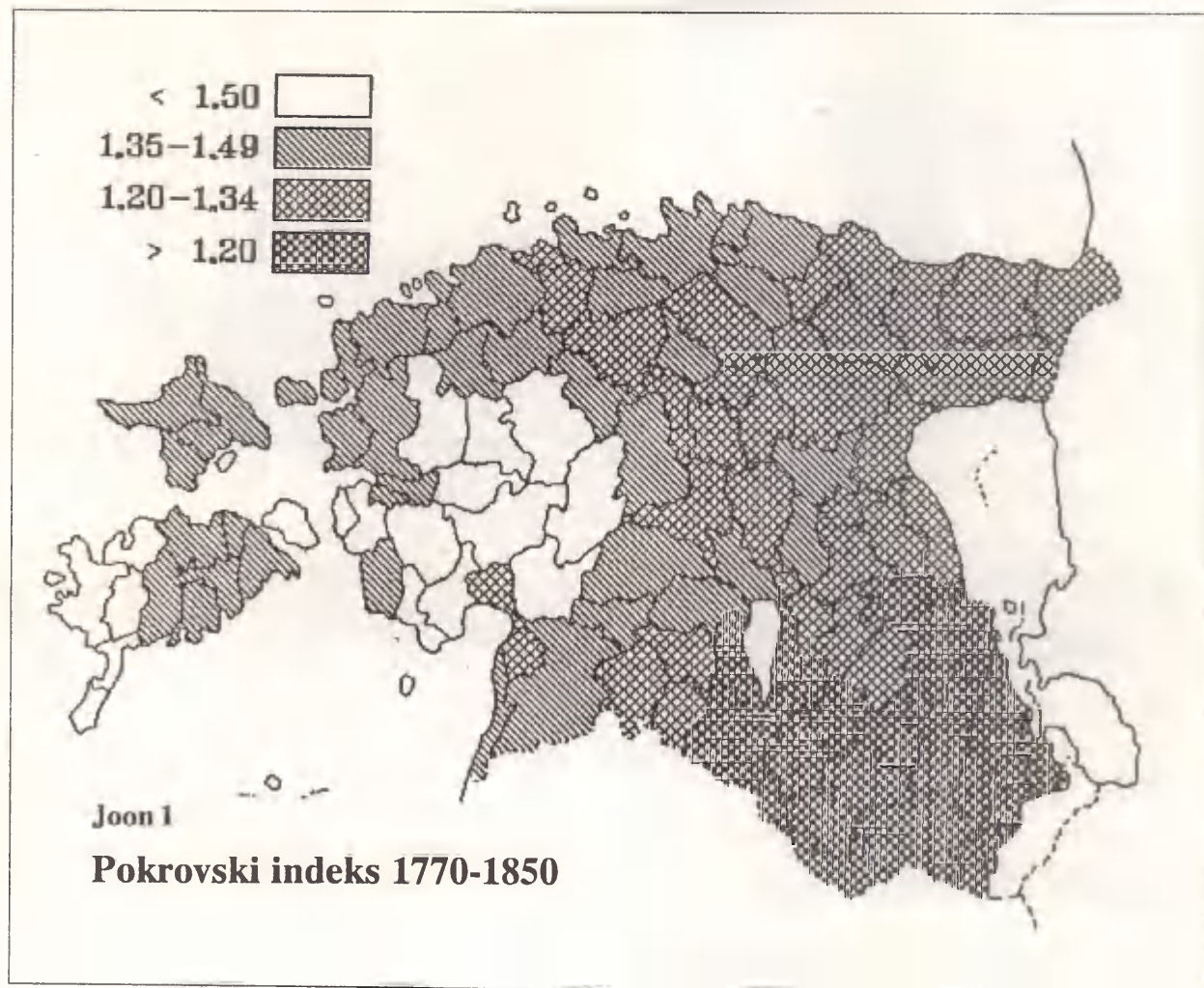
IMIKUTE JA LASTE SUREMUSE GEOGRAAFIA EESTIS 18.-19. SAJANDIL

Herbert Ligi *

Imikute suremus (*infant mortality*, edaspidi IS) pole tänapäeva arenenud maades mitte niivõrd demograafiline kui meditsiiniline probleem. Tõepoolest, kui tuhandest vastsündinust ainult 5-10 sureb oma esimesel eluaastal, siis ei saa see oluliselt mõjutada ei piirkonna abieluviljakust ega üldist demograafilist arengut. Võimalik, et just seepärast pole ISI ajaloolises demograafias põhjalikult käsitletud. Balti riikides ega Venemaal ei ole praktiliselt midagi asjakohast publitseeritud.

Lääne-Euroopa uurijad on proovinud välja selgitada seost suremuse ja teiselt poolt abieluviljakuse¹ või laste rinnaga toitmise vahel. ISI on ka uuritud teatud piirkondades lühema perioodi vältel.³ Käesolevas artiklis on ISI käsitletud erinevast vaatenurgast - nõ geo-

graafilisel tasandil. Kõnealune problematika tõstatus minu jaoks umbes kümme aastat tagasi, mil tegelesin talurahva arvu dünaamikaga. Nimelt selgus, et pärast Põhjasõda, 18. ja 19. sajandi jooksul, suurenes talurahva arv Lääne-Eestis, eriti saartel, palju kiiremini kui Ida-Eestis. Põhja-Eestis omakorda oli rahvastiku juurdekasv hoogsam kui Lõuna-Eestis. Lisaks selgus, et sündide ja surmade suhe (mõnikord nimetatud Pokrovski indeksiks) regiooni erines - Lääne-Eestis oli see tunduvalt suurem kui Ida-Eestis (kaart 1). Samuti ilmnes, et Liivi sõja ja Rootsi võimu algperioodil, peale selle aga isegi juba 13. sajandil, on aeg-ajalt osa saarlasi asustanud mandrit. Täpsem käsitus kinnitas, et ränne kulges reeglina läänest itta ja põhjast lõunasse. Kõrvale-

kaldumine üldreeglist võis olla põhjustatud demograafilisest kataklüsmist nagu 1711. aasta katk.

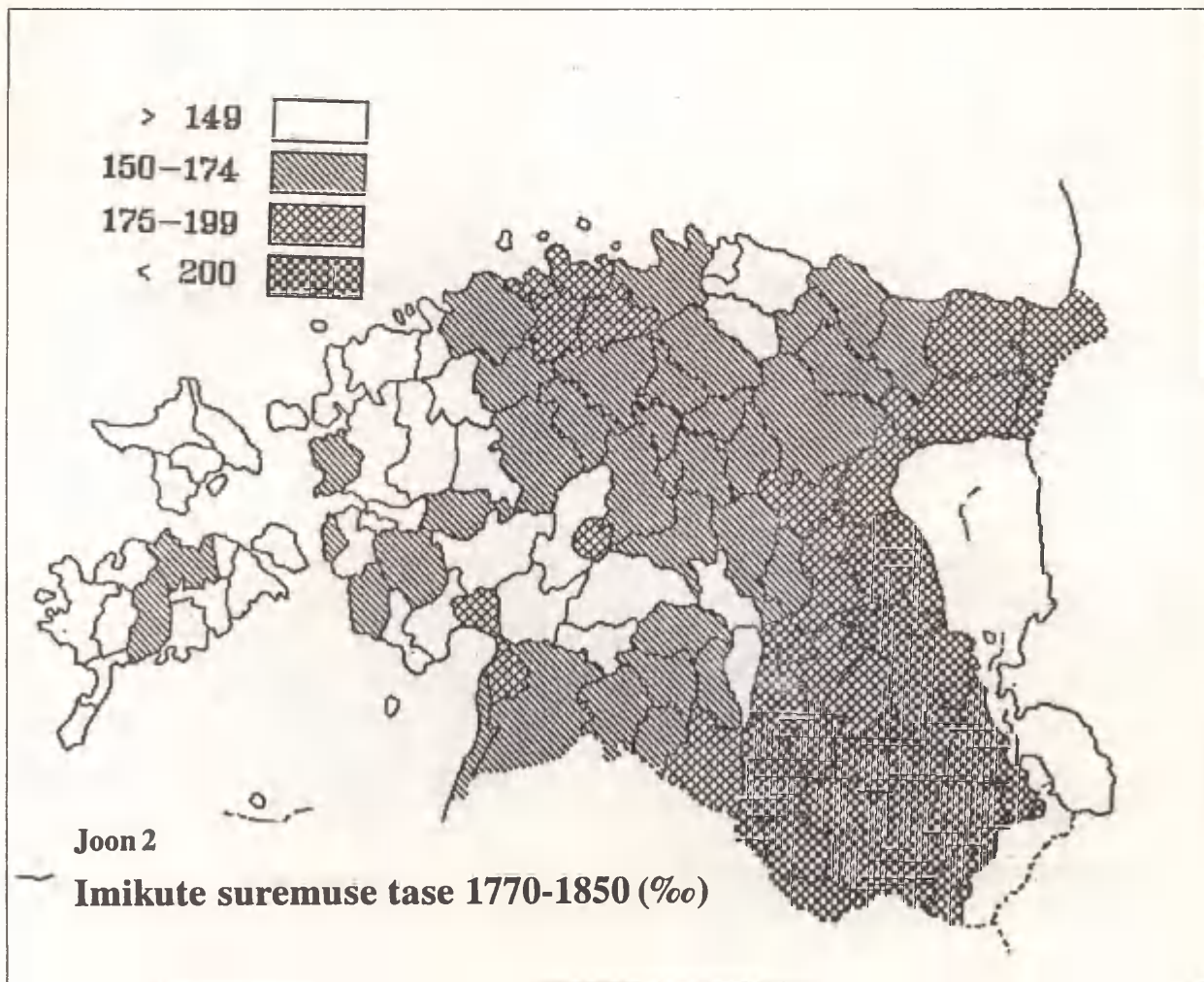
Siit kerkis küsimus: mis tingis sellised erinevused? Võib arvata, et abieluviljakus oli Lääne-Eestis kõrgem kui Ida-Eestis. Faktid seda siiski ei kinnita. Antud probleemi uurimiseks on hulgaliselt allikmaterjali, võiks isegi öelda, et liiga palju. Minu peamiseks allikaks on olnud luteriusu kirikuraamatud, kuhu koguduse kirikuõpetaja on teinud sissekandeid sündide, surmade ja abielude kohta. Surmameetrikates on surnu vanust kohati registreeritud juba 1720. aastail, kuid tavapäraseks muutus see 18. sajandi kolmandal veerandil. Seetõttu osutus mõttekaks alustada ISI geograafia uurimist alates 1770. aastatest. Juuresolevas tabelis on suremuse näitajad toodud 80 aasta kohta (1770-1850).

Enne teema juurde asumist tuleks siiski teha terminoloogiline ning ühtlasi ka sisuline täpsustus. Nimelt huvituvad tänapäeva demograafia ja meditsiin ainult imikute suremusest; selle kohta peetakse hoolikat arvestust. Kahjuks ei saa sama öelda laste suremuse kohta. Arvatavasti just seepärast ei eristata terminoloogiliselt vähem kui aastaseid imikuid vanematest lastest. Nii mõistetakse saksakeelses kirjanduses *Kindersterblichkeit*'i all imikute (kuni esimese eluaastani) suremust –

täpne vaste oleks siis *Säuglingssterblichkeit*. Sama kehtib ka vene- (*detskaja smertnost* resp *mladentšeskaja smertnost*) ja eestikeelsete terminite puhul. Inglisekeelses erialakirjanduses on oskusõnu *infant mortality* ja *child mortality* kasutatud nende õiges tähenduses. Reeglina hõlmab esimene näitaja vähem kui aastaseid ja teine vanemaid lapsi.

Tabelist (vt tabel) nähtub, et imikute suremuse tase (*infant mortality rate*, edaspidi IST) oli promillides väljendatuna Lääne-Eestis keskmiselt 110-130 dekaadi kohta, Kagu-Eestis aga 200-230. Tänapäevaga võrreldes on see kahtlemata väga kõrge – taolisi näite võib kohata vaid mõnes ülimalt mahajäänud Aafrika osas. Mis puutub Eestisse, siis viimastel aastatel on IST olnud meil madalam kui 15, seega umbes kümme korda väiksem kui paari sajandi eest. Selline võrdlus omab mõtet aga ainult konstateeringuna.

Võrreldes Eesti andmeid teiste maade näitajatega ilmneb üllatav asjaolu – nimelt oli IST siin silmatorikavalt madal. Näiteks Prantsusmaal oli see 19. sajandi algul (1805-20) 185, sajandi lõpuks (1880-1900) pisut langes, ulatudes siiski 165 promillini. Rootsis ja Soomes püsis keskmine IST veel 19. sajandi keskel 200 ringis. Teisisõnu, keskmiselt kaks imikut kümnest suri seal

esimesel eluaastal.⁴ Venemaa viiekümnest kubermangust jäi vaid viieteistkümnes läänepoolsemas IST alla 200. Madalaimad olid seejuures Eestimaa ja Vilno kubermangu näidud (*resp* 152 ja 143). Tervelt kahekümnes kubermangus oli IST üle 300, ulatudes Permis isegi 420 promillini. Mujal võis selliseid ekstreemseid juhtumeid täheldada lühemate perioodide vältel – nõnda küündis IST Soomes Ymeä kihelkonnas 1809. aastal 980ni. Selle ilmseks põhjuseks oli laastav düsenteeria-epideemia.

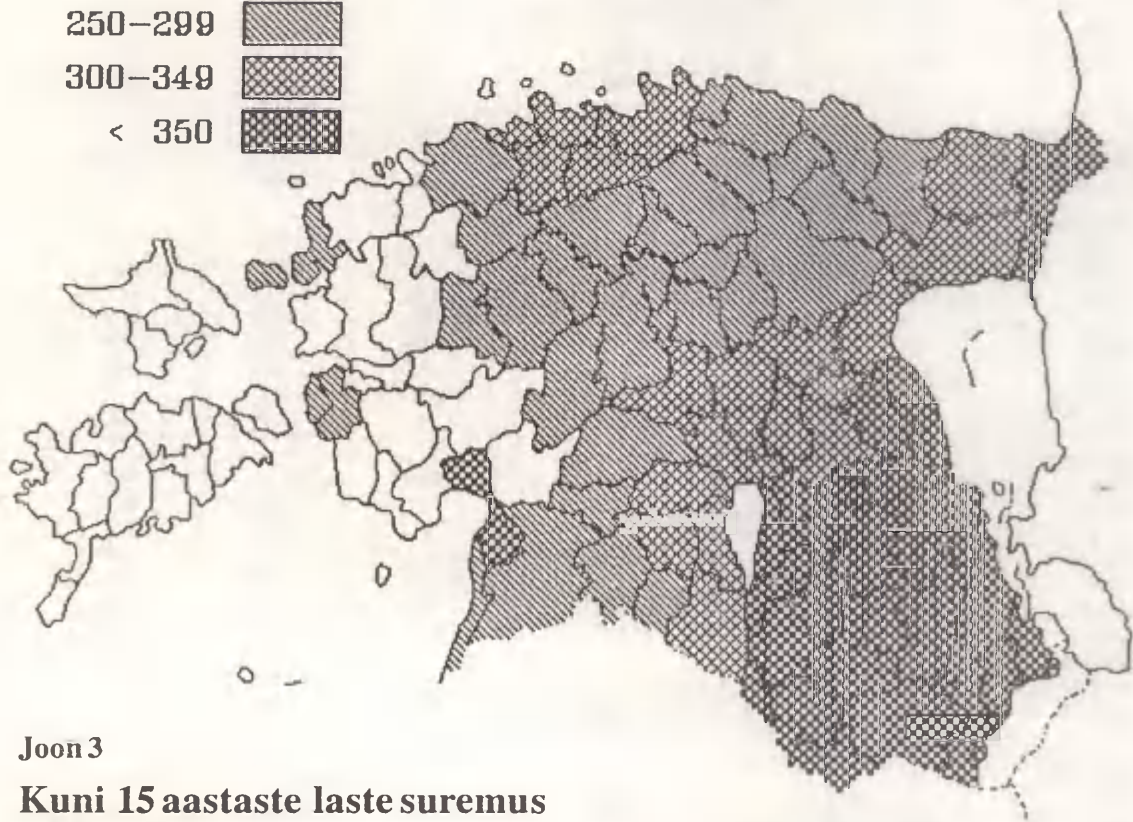
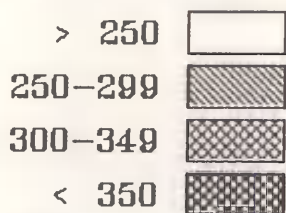
Käesoleva artikli põhihuviks on aga analüüsida ISTi Eesti ala eri paigus. Nagu selgub tabelist, varieerub see piirkonniti tugevasti, evides samas kindlat tendentsi.

18. sajandi lõpul oli IST Lääne-Eestis, eriti Saaremaal, sageli ligi kaks korda madalam kui Kagu-Eestis, iseäranis Võrumaal. Madalaim näit pärineb Muhumaalt (101), kõrgeimad Eesti kagupoolseimatest kihelkondadest. Kumbki juht pole erandlik, sest ka nende lähikihelkondades jäi IST enamvähem samasuguseks. Nii selgub, et sellised äärmuslikud näitajad olid põhjustatud asjaoludest, mis mõjutasid ühest kihelkonnast palju laiemaid alasid. On tähelepanuväärne, et ISile ei avalda tavaliselt olulist mõju epideemiad, sealhulgas ka mitte lastehaigused. Siiski võib IST olla aga indikaatoriks,

mille abil otsustada mineviku elutingimuste üle. Eelkõige peegeldab ta tervishoiu ja hügieeni olukorda, lisaks ka üldist kultuuritaset ning sotsiaal-majandusliku seisundit. Mida kõrgem on rahva elustandard ja kultuuritase, seda madalam on imikute suremus. Näiteks meie naaberaladel elavate venelaste IST ületas siinset märkimisväärselt. Pihkva kubermangus küündis vastav koefitsent veel 19. sajandi lõpul 300, Novgorodi kubermangus isegi 329 promillini. Ka Eestis Peipsi järve rannikualadel elavate venelaste IST ületas tunduvalt eestlaste näite, ulatudes näiteks Roodva (Pankavitsa) kihelkonnas 265ni.

Levikukaart toob esile ISI paikkondlike erinevuste ulatuse (joon 2). Äärmusliku näitena võib esile tuua Muhu saare, kus keskmine IST oli aastakümnete vältel 90 ja 120 vahel. Vastseliina kui Eesti kagupoolseim kihelkond on sellele täiesti vastandlik – suremus kõikus seal samal perioodil 210 ja 250 vahel.

Mis põhjustas selliseid suuri ning samas ka pidevaid erinevusi ISis nii väikesel territooriumil nagu Eestis? Ei tohi ju unustada, et etniliselt oli Eesti (vähemalt maapiirkondades) üsna homogeenne. Mis puutub aga eestlaste eluviisi ning kultuuritraditsioonidesse, siis pole märkimisväärsed paikkondlikke erinevusi tähelda-

Joon 3

**Kuni 15 aastaste laste suremus
1770-1850 (‰)**

Tabel 1

Laste suremuse tase Eestis 1770-1849

Child Mortality Rate in Estonia 1770-1849

Maakond. Kihelkond	Imikute suremus (‰)			Laste suremus (‰)		
	1770-99	1800-19	1820-49	1770-99	1800-19	1820-49
Võrumaa						
Vastseliina	212	244	255	506	466	495
Põlva		241	228		507	447
Kanepi	226	233	199	524	465	397
Karula	215	203	240	563	479	471
Hargla	213	187	230	492	407	430
Urvaste	239	245	256	544	501	472
Rõuge	188	214	208	486	485	442
Tartumaa						
Võnnu	213	225	231	491	500	470
Kambja	191	199	189	525	460	449
Tartu-Maarja	218	273	213	562	558	459
Nõo		186	187		447	382
Otepää	180	202	203	585	488	432
Sangaste	231	216	210	560	488	432
Rõngu	141	162	148	488	464	428
Rannu	161	181	205	460	472	476
Puhja	202	209	172	520	563	447
Kursi	163	142	150	416	330	390
Äksi	171	171	152	418	360	392
Palamuse	158	170	172	446	442	413
Torma		152	155		390	386
Laiuse	125	133	160	388	418	394
Maarja-Magdal.	151	161	175	436	426	402
Viliandimaa						
Tarvastu	163	177	160	512	444	430
Paistu	180	129	148	475	374	401
Viljandi		168	148		379	361
Suure-Jaani	155	144	140	387	311	319
Kolga-Jaani		139	133		300	310
Põltsamaa	170	158	137	381	398	378
Pärnumaa						
Karksi		176	168		348	329
Halliste	159	180	170	401	392	360
Pärnu	199	192	186	517	430	401
Pärnu-Jaagupi	121	106	134	334	300	308
Mihkli	155	174	170	370	348	341
Audru	128	133	114	355	342	328
Tõstamaa	149	131	150	348	287	
Kihnu	123	91	123	340	239	230
Saaremaa						
Muhu	101	98	134	236	270	282
Põide		121	154		320	367
Jaani		159	155		326	330
Valjala			136			407
Püha	135	146	139	329	340	350
Kaarma	156	158	164	389	346	336
Kärla	130	130	146	340	346	336
Mustjala		101	111		279	318
Kihelkonna	134	128	129	317	299	307
Anseküla	122	126	130	307	318	302
Ruhnu	102	106		233	205	
Hariumaa						
Kuusalu		170	168		380	352
Jüri	196	191	169	467	425	414
Kose	145	160	165	398	388	400
Juuru	138	154	160	358	370	362
Nissi		160	159		359	370
Keila	150	166	178	340	362	352

Maakond	Imikute suremus (‰)			Laste suremus (‰)		
Kihelkond	1770-99	1800-19	1820-49	1770-99	1800-19	1820-49
Virumaa						
Haljala	130	127	140	339	348	380
Rakvere	189	190	165	450	440	392
Viru-Jaagupi	124	130	143	355	334	360
Viru-Nigula	157	138	150	406	370	340
Lüganuse	139	137	127	369	359	348
Jõhvi	148	165	150	408	425	358
Vaivara	183	223		469	501	
Väike-Maarja	146	151	159	374	378	390
Läänemaa						
Vormsi	147	128		394	374	
Hanila	164	182	189	403	400	394
Märjamaa	181	169	145	333	342	362
Ridala	142	181	178	376	349	329

tud.

Kindlasti on erilise tähendusega imikute toitmise kohalikud tavad. Nii esines 18. sajandil ning 19. sajandi esimesel poolel Rootsis ja Soomes suuri alasid⁵ (näiteks Västerbotteni ja Norbotteni rannikul), kus emad oma lapsi ei imetanud. Ka Ostrobothnias oli 19. sajandil üldlevinud komme toita imikuid kunstlikult. Seal kasutati pudelina lehmasarve, millel oli riidetükist või pestud nahast lutt. Paljudes kohtades oli veel tavaks anda sülelastele nende vanusele sobimatut lisatoitu. Mõnekuulistele imikutele anti putru, sealiha, leiba ning isegi alkoholi. See komme oli kahtlemata veelgi kahjulikum kui alatoitlus. Põhjapoolsetel aladel pödes üheksa last kümnest rahhiiti; kohalike arstide arvates oli see ebaloomuliku toitumise tagajärg. Eesti külas aga toideti samal ajal lapsi rinnaga aasta või paari vältel, kohati isegi veelgi kauem.

Käesolevast teemast lähtuvalt ei ole oluline mitte ainult imikute, vaid ka ühe kuni viieteistkümnepäevaste laste suremus. Tabel paralleelsete näitudega ning kaart 3 osutavad, et viimane ei olnud sugugi madalam, vaid paljudes kihelkondades isegi ületas imikute suremust. Samuti selgub, et geograafiliselt varieeruvad need andmed nii nagu alla üheaastaste imikute näidudki. Taas kerkib küsimus: mis tingis taolisi suuri erinevusi imikuea ületanud laste suremuses? Vanemate laste surma põhjustasid sageli nakkushaigused nagu näiteks rüüged, leetrid, sarlakid, düsenteeria jne.⁶ Seal, kus elanikkond oli tihedam ning suhtlemine aktiivsem, olid tingimused nakkushaiguste levikuks soodsamad. Epideemiade levikupildist ilmneb, et alguse said need Eesti kagupoolsematest kihelkondadest. Niisiis võib väita, et epideemiad levisid tol ajal lõunast põhja ning idast läände. Paljud taudid vaibusid ilmapuutuste tõttu enne Põhja- või Lääne-Eestisse jõudmist või peatus nende levik rannajoonel Suure Väina ääres. Mõningate haiguste levik eeldab otsest kontakti laste vahel. Selles suhtes on saarte olukord eelistatum, arusaadavalt polnud sealsete laste kokkupuuted mandrielanikega nii arvukad – varakevadel, mil nakkushaigused kõige intensiivsemalt levisid, olid jääolud muutnud ka täiskasvanute sidemed mandriga võimatuks.

19. sajandi teisel poolel olid erinevused ISis vähem

silmatorkavad: Ida-Eestis suremus vähenes, kuid saartel paiguti isegi kasvas. Seda fenomeni saab osaliselt seletada saarte suhtelise ülerahvastatusega ning tõenäoliselt elavama suhtlemisega (mehed otsisid mandrilt tööd jne). Kuid lääne-ida suunaline migratsioon siiski jätkus.

Eelnevale toetudes võib öelda, et just üsna arvestatavad erinevused ISi tasemes tingisid ida-lääne ja põhja-lõuna suunalise migratsiooni nii vaadeldud perioodil kui ka arvatavasti varasematel sajanditel.

On üldteada, et migrandid on kultuurilise mõju kandjad. Nii tuleb oletada, et feodaalajal olid kultuurimõjutused peamiselt lääne-ida suunalised. Seejuures peab arvestama asjaolu, et kaugränne oli tollal suhteliselt harv nähe. Muhu mehi oli väga harva võimalik kohata Vastseliina kandis. Domineeris lähimigratsioon: Saaremaalt ja Hiiumaalt siirduti Harju-, Lääne- ja Pärnumaale, Pärnumaa elanikud läksid Viljandimaale, talupojad Viljandimaalt aga omakorda üle Võrtsjärve ja Väike-Emajõe. Suur hulk talurahvast Tartu- ja Võrumaalt asus ümber Venemaale.

Kokkuvõtteks: edasine uurimistöö antud valdkonnas pakuks huvi mitte ainult ajaloolise demograafia aspektist, vaid aitaks lahendada ka mitmeid etnoloogia ja kultuuriajaloo probleeme.

KIRJANDUS

* Artikli on ingliskeelse käsikirja järgi eesti keelde tõlkinud Priit Pirsko.

¹ Goubert B. Legitimate Fertility and Infant Mortality in France during the Eighteenth Century: A Comparison. // Population and Social Change. /ed. by D.V. Glass and R. Revell. London. 1972. P 321-330; Knodel L. Breast-feeding and Population Growth. // Science 198. 1977. P 1111-1115.

² Lithell U.-B. Breast-feeding and Reproduction. // Studies in Marital Fertility and Infant Mortality in the 19th Century Finland and Sweden. Studia Historica Upsaliensia 120. Uppsala, 1981.

³ Rietz E. Sterblichkeit und Todesursachen in den Kinderjahren: Eine Sozialhygienische Untersuchung in der Vier grössten Städten Schwedens. Uppsala, 1930; Turpinen O. Infant Mortality in Finland 1749-1865. // The Scandinavian Economic History Review XXVII. Nr 1. 1979. P 1-21.

⁴ Lithell U.-B. P 55-56.

⁵ Lithell U.-B. P 23.

⁶ Rootsmäe L. Nakkushaigused surma põhjustena Eestis 1711-1850. Tln, 1987.

Samas. Lk 208-291.

KATKENUD TÖÖ

HERBERT LIGI: EESTI RAHVASTIKUKAOTUSED NÕUKOGUDE LIIDU VANGLATES JA SUNNITÖÖLAAGRITES

Aigi Rahi

Aadu Must

Tee massirepressioonide uurimise juurde

Professor Herbert Ligi viimaseks suuremaks tööks oli 1940.-50. aastate nõukogude massirepressioonide ajaloo uurimine. Tema pöördumine nimetatud teema uurimise juurde oli üheaegselt ootuspärane ja ootamatu. H. Ligi töö üheks viljakamaks suunaks oli Eesti feodalismiperioodi ajaloolise demograafia uurimine. Sellest valdkonnast ilmunud uurimused on üldtuntud ning on ammugi juurdunud ajaloolisse käibesse. Need tööd piirnesid 18. sajandi ja 19. sajandi algusega (kuni pärisorjuse kaotamiseni Eestis). Hoopis vähe teatakse tema suurejoonelisest kavast koostada ulatuslik monograafia, kus oleks esitatud Lõuna-Eesti rahvastikuloo terviklik ülevaade Põhjasõjast kuni Vene tsaaririigi lõpuni. Aastaid töötas ta nimetatud piirkonna hingeloenditega. Umbes 12 aasta jooksul töötati läbi ka kõik Liivimaa kubermangu Eesti ala kirikuraamatud, kusjuures abijouks (koondtabelite koostamine iga kihelkonna sündide, laulatuste ja matuste kohta) oli vanemlaborant Ludmilla Meiel.

Herbert Ligi tõi ajaloolis-demograafilisse uurimistõesse ka Eesti Apostliku Õigeusu kiriku Sinodi fondis asuvad meetrikaraamatud.¹ Kui apostliku kiriku meetrikaid seni oligi kasutatud, oli neid otsitud juhuslikult säilinud koguduste fondidest. Sinodi fondis leiduvad heas korras ja esialgset statistilist töötlust sisaldavate meetrikaraamatute kollektsioon oli seni seisnud kasutamata.

Eesti Ajalooarhiivi (tollal ENSV Riiklik Ajaloo Keskariiv) allikmaterjalides leiduvate lünkade täitmisel jõudis Herbert Ligi ka Tallinnasse, perekonnaseisuameti arhiivi. Algselt olid tema huviorbiidis jätkuvalt 18.-19. sajandi rahvastikuloolised materjalid. Uurimisaali sellel arhiivil ei ole, uurijal tuli leppida tööruumis parajasti leiduva vaba lauanurgaga. Arhiivis mäletatakse tänaseni professor Ligit kui sõbralikku ja heatahtlikku uurijat, kes ei unustanud arhiivirahvast meeldiva koostöö eest lilleõiega tänada.

Perekonnaseisuameti arhiivis töötades sai H. Ligi peagi teada ka selles arhiivis talletatavatest salajastest materjalidest, millele ta professoritiitlist kinnitust saanud usalduse tõttu ja tänu vabamatele aegadele ka juurde pääses. Nendeks materjalideks olid nn *erisurmade*

aktid, mis sisaldasid suure hulga andmeid Siberi vangilaagrites surnud eestlaste kohta. Nimetatud materjalid saidki käesoleva ülevaate pealkirjas märgitud töö põhi-
allikaks.

Järgnes uute andmete otsimine EKP arhiivis, ka julgeoleku arhiivis. 1987. aastal olid tolleaegsed võimud sunnitud maha võtma keelud küüditamiste ajaloo alastelt publikatsioonidelt ja 1988-89 ilmusid ka Herbert Ligi esimesed küüditamiste teemalised artiklid.³

1989. aastal moodustati Rahvarinde initsiatiivil Eesti ja N Liidu arveraamatu tööriühm. Eesti rahvastikukaotusi uuriva suuna juhiks sai H. Ligi. Tänu nimetatud tööriühma rahalistele vahenditele oli võimalik palgata tehnilist abijoudu ning lõppkokkuvõttes sisestada andmestik arvutisse. Andmete arvutisse sisestamist toetas aktsiaselts Q-soft.

Esialgu jätkas professor Ligi tööd paralleelselt nii Eesti varasema rahvastikuloo kui repressioonide ajaloo valdkonnas. Oma elu viimasel aastal pühendas ta aga kogu jõu massirepressioonide uurimisele. Tabelid 18. ja 19. sajandi sünni-, abi- ja surmameetrikate andmetega jäid ootama teisi aegu.

Nõukogude okupatsiooni tingimustes hoidusid paljud võimekad ajaloolased 20. sajandi teemade käsitlemisest - selles valdkonnas oli nii ehk teisiti võimalik täita vaid riiklikku tellimust. Varasemate sajandite ajaloo uurimisega tegelenud spetsialistid olid omandanud aga hea metoodilise ettevalmistuse, arhiivitöö kogemused ja õige ettekujutuse allikakriitikast. Vabamate olude saabumisel olid nad võimelised professionaalsel tasemel uurima meie rahva ajaloo uuemaid valupunkte. Üheks selliseks ajaloolaseks oli kindlasti Herbert Ligi.

Metoodilisest lähtekohast

1980. aastate lõpu järkjärgulise ja valikulise avalikustamise tingimustes laienes allikate ring, mida oli võimalik kasutada massirepressioonide ajaloo uurimiseks. Huvitavat teavet pakkusid juba nimetatud perekonnaseisuameti arhiivi materjalid, statistikaameti seni salastatud materjalid. Viimastele tuginedes avaldas H. Ligi Eesti linnade rahvarännet kajastava artikli.

Üsna pea jõudis H. Ligi järeldusele, et kõigi nõukogudeaegsete allikate usaldusväärsus on üsna madal.

Joon 1

H. Ligi märkmed 1941. aasta küünditute nimedrija veerul

- 10 -

1009.	Cärdström,	Johan Maria p.	7. IV 08	L.Vormai v.	
1010.	"	Tomas Johani p.	29. XII 05	"	
(1011.)	Haabpiht,	Ernst Mooritsa p.	22. VIII 98	E.Tartu	(+) 4. IV 42 (89/6)
1012.	"	Harald Gustavi p.	11. I 11	U.Vihula v.	
x 1013.	"	Helle Ernsti t.	9. IX 26	E.Tartu	
x 1014.	"	Ida	22. V 01	"	
x 1015.	"	Jüri Ernsti p.	21. V 30	"	
1016.	Haagivang,	Jaani Johani p.	15. VII 23	O.Kasaritsa v.	(+) 30. I 42 (89/35)
1017.	"	Johan Jaani p.	20. I 78	"	
1018.	"	Liisa Mihkli t.	30. VIII 81	"	
1019.	Haas,	Aino Karl-Friedrichi t.	26. XI 24	H.Tallinn	I, 19
1020.	"	Juta	28. VIII 21	"	I, 19
1021.	"	Karl-Friedrich Tõniss p.	1. XII 91	"	
x 1022.	"	Marta Antoni t.	28. VIII 01	"	I, 19
1023.	Haava,	Elisabeth Hendriku t.	24. V 99	U.Alutaguse v.	
1024.	"	Ellen Rudolphi t.	7. II 30	"	
(1025.)	"	Rudolf Mihkli p.	28. II 88	"	
1026.	"	Valter Rudolphi p.	28. XII 26	"	
1027.	Haavakats,	Arthur Jakobi p.	19. I 15	U.Kohtla jaam	
1028.	Haave,	Heino Jüri p.	25. V 97	H.Tallinn	(+) 25. IV 42 (100/54) Sosua
(1029.)	Habicht,	Ernst Ernsti p.	26. II 07	R.Helme v.	
1030.	"	Helgi	23. VIII 17	"	
1031.	"	Maimu Ernsti t.	20. VII 28	"	
1032.	"	Tiiu	26. X 39	"	
(1033.)	Haerdinov,	Mustafa Haerdini p.		U.Narva	
x 1034.	"	Seliha Anderzani t.		"	
1035.	Hagel,	August-Voldemar Peetri p.	13. I 05	E.Tähtvere v.	
1036.	"	Helene Juhani t.	18. I 82	E.Tartu	+ 21. VI 43 (83/43) Sosua
1037.	"	Juhan Voldemari p.	11. XI 30	E.Tähtvere v.	
1038.	"	Linda	20. XII 14	"	
1039.	"	Peeter	7. XII 34	E.Tartu	
1040.	Hagu,	Peeter Mihhail	4906 33 a.	N.Järvesuu v.	(+) 20. IV 42 (100/60/2) Sosua
1041.	"	Veera Prokofi t.	7. X 24	"	
1042.	Hain,	Valter-Johannes Karli p.	63 a.	E.Kõnnu-Nõmme	
1043.	Hainas,	Maret Ferdinandi t.	11. III 12	O.Antsla	
(1044.)	"	Nikolai Mihkli p.	6. IX 08	"	
1045.	Harnson,	Elly	ca 1899 a.	E.Tartu	
1046.	"	Hans Jaani p.	ca 1895 a.	"	
1047.	"	Heino Hansu p.	ca 1930 a.	"	
1048.	"	Iivi	ca 1935 a.	"	
1049.	Hakkaja,	Maret Mardi t.	22. V 21	"	
x 1050.	Haljasmaa,	Adele Juhani t.	56 a.	E.Elva	
1051.	"	Alviine Johani t.	10. X 82	" v.	
(1052.)	"	Endel	5. XI 03	"	
x 1053.	"	Heino Arnoldi p.	5. IX 18	"	
x 1054.	"	Johan Johani p.	21. VII 74	"	
(1055.)	Haljaspõld,	Ants	5. IV 95	U.Narva	(+) 21. IV 42 (83/44) Sosua
x 1056.	"	Maret	8. VI 84	"	
x 1057.	"	Ülo Antsu p.	12. IV 24	"	
1058.	Haljaste,	Albert-Eduard Juliuse p.	4. III 17	E.Aakre v.	
(1059.)	"	Eduard-Julius Marguse p.	4. VIII 81	"	
1060.	"	Juuli Jaani t.	25. IX 64	"	
x 1061.	"	Osvald-Eduard Juliuse p.	24. XII 25	"	
1062.	Hallik,	Konstantin Maria p.	15. IV 99	H.Tallinn	(+) 20. IV 42 (89/53) Sosua

Õigupoolest ei olnud see suur avastus. Juba Vene impeeriumi juhtiv statistikaprofessor J. Janson märkis, et on kaks täiesti erinevat asja – statistika ja vene statistika. Nõukogude statistika järgis vene statistika halvemaid traditsioone. Seepärast jõudis H. Ligi seisukohale, et ainuvõimalik lahendus 1940.-50. aastate rahvastiku protsesside, eriti aga massirepressioonide ajaloo uurimisel, saab olla vaid uute ja usaldusväärsete andmebaaside loomine. See eeldas kõikvõimalike erinevate vastavat teemat käsitlevate allikate koondamist ja kriitilist läbitöötamist. Lõppkokkuvõttes pidi olema võimalik erinevad andmebaasid ühendada. Professor Ligi on juba jooksva töö käigus võrrelnud Vello Salo poolt publitseeritud 1941. aasta küüditatute nimekirju⁶ ja perekonnaseisuameti arhiivi *erisurmade* kartoteegi andmeid, kandes raamatu veergudele andmeid laagrisurmade kohta (vt joon 1). Ootuspäraselt näitas see võrdlus nimetatud andmestike väga tihedat omavahelist haakumist.

Eisurmade andmebaas

Nõukogude rahvastikustatistikas eksisteeris nn kahekordne raamatupidamine. Meedikud teavad rääkida, et eksisteeris hulk haigusi, mida ei tohtinud üldse diagnoosida või mille puhul oli ette kirjutatud antud diagnooside arvu ülemmäär (see ei tohtinud olla suurem kui arenenud lääneriikides). Salastamise alla kuulusid enesetapud, tulevahetuses hukkunud ja muud võimeeste arvates nõukogude korda kompromiteerivad surmajuhtumid.

Kahekordne raamatupidamine oli välja töötatud ka massirepressioonide ohvrite osas. Kõik arreteeritud, kes Siberi vangilaagritesse saadeti, elasid statistika järgi endiselt Eestis edasi. Mingit suurt Eesti rahvastiku ümberpaiknemist itta pole ametlike andmete järgi toimunud. Selleks, et "raamatupidamine" enam-vähem klappiks, oli välja töötatud ka "mahakandmise" süsteem – kui inimene vangilaagris tapeti või suri, saadeti tema arreteerimiseelseksse perekonnaseisuvalitsusse salajane teatis, mille põhjal vormistati surmaakt.

H. Ligi jõudis ära teha suure töö. Tema kartoteek, mis sisaldas erinevatest arhiividest kogutud andmeid, sisaldas ca 10000 surmaakti. Andmebaas on viidud arvutisse programmiga dBase III. Arvutisse sisetamise käigus on materjali korrastatud ja tehtud rida täpsustusi.

Antud hetke seisuga sisaldab andmebaas teateid 9861 isiku kohta, sh umbes 150 ühtlustamist vajavat dubletti. Naisi on nimekirjas ca 350. Arvutisse on sisestatud järgmised näitajad: akti koostamise aeg, koht, number; surnu perekonna-, ees- ja isanimi; sünniaeg ja -koht; arreteerimiskoht; surmaaeg, -põhjus ja -koht (vt joon 2).

Andmestik ei ole täielik – rohkem lünki esineb sünniaegade ja arreteerimiskohtade osas. Ka olemasolevad andmed on erineva detailsusega – mõnel juhul on märgitud vald, teisel vaid maakond. Sama kehtib arreteerimiskoha puhul. Vangilaagrite andmed on esi-

tatud vaid 29 protsendil ja need pole ühesuguse täpsusastmega. Tihti on märgitud vaid oblast, kus vangilaager asus. Surmapõhjuste kohta ei ole midagi märgitud 15 protsendil juhtumitest.

Osa andmebaasis leiduvast infost ei ole uurijate poolt kohekselt kasutatav ja vajab kontrollimist algallikate järgi. Kahjuks on surmapõhjuste puhul jäänud haiguste lühendid ühtlustamata. Ainuuksi "südametegevuse puudulikkus" on Herbert Ligi ja tema abiliste poolt kirja pandud 17 erineva lühendiga. Probleeme on ka mõningate kohanime lühenditega.

Õnneks on suur osa andmestikust kontrollitav ja parandatav. Nimede õigekiri, inimeste sünniajad ja -kohad tuleb enne materjalide publitseerimist läbi võrrelda Perekonnaseisuameti arhiivi üldkartoteekidega. Selle töö pidime möödunud aastal katkestama seoses perekonnaseisuameti arhiivi väga suure ülekoormatuse (kinnisvarade tagastamiseks vajalike perekonna- ja pärimisõiguse dokumentide vormistamise ning uurimissaali puudumine), eelkõige aga teema uurimiseks määratud finantstoetuse koondamise tõttu.

Andmebaasi esinduslikkus

Andmebaas ei ole täielik. *Eisurmade* andmeid ei edastatud perekonnaseisuasutustele sugugi regulaarselt, pigem on see toimunud kampaaniatena.

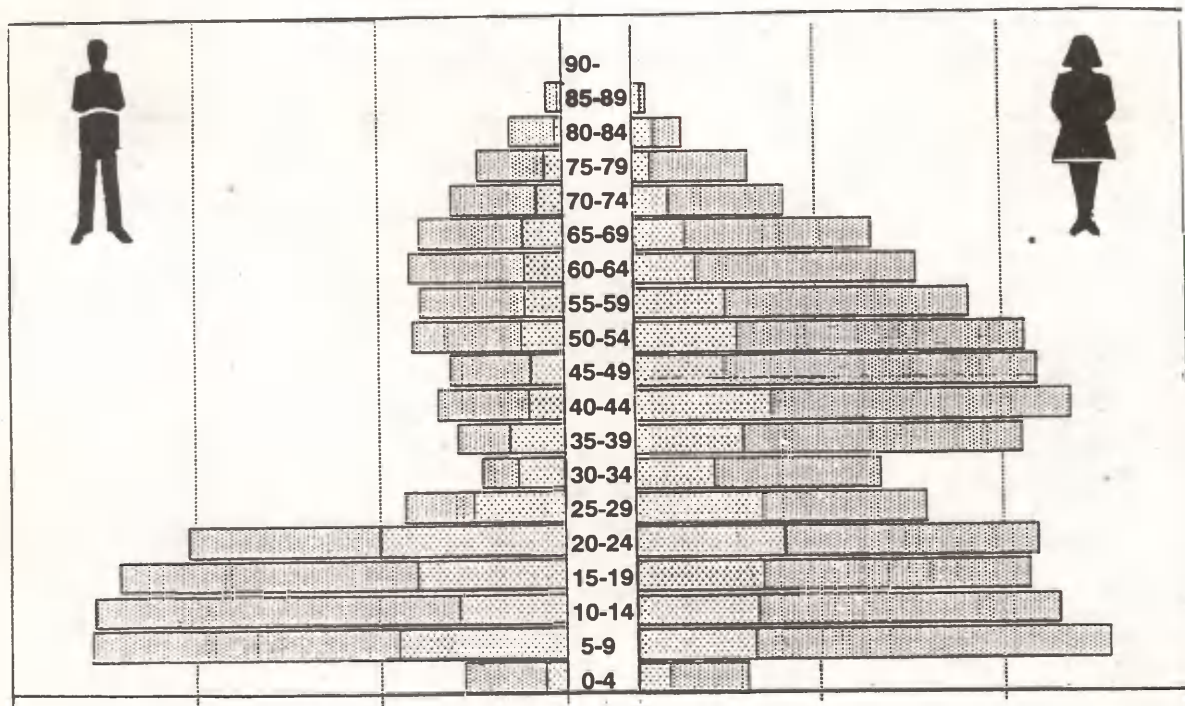
Kuni 1989. aastani vormistati surmaaktid vaid nende inimeste kohta, kelle kohta oli esitatud vastav järelepärimine. Realjuhtudel toimus see palju aastaid hiljem. Tooksime näiteks andmed selle kohta, millal on vormistatud surmaaktid 1942. aastal Nõukogude vangilaagrites surnud Eesti elanike kohta.

Tabel 1

1942. aastal Nõukogude vangilaagrites surnute kohta koostatud surmaaktid

Aastad	Surmaakte
1945-49	81
1950-54	20
1955-59	207
1960-64	140
1965-69	55
1970-74	16
1975-79	8
1980-84	6
1985-89	781

Surmaaktide arvu dünaamika on omalaadseks ja üsna ilmekaks poliitiliste olude baromeetriks. Esimesed surmaaktid vormistati aastail 1947-49. 1949-55 on vormistatud väga vähe akte. Põhjus peaks olema selge – arreteeritute perekonnaliikmed kuulusid automaatselt 1949. aasta küüditamise nimekirjadesse ning viidi Siberisse; juhuse läbi küüditamisest pääsenud aga olid piisavalt ära hirmutatud, et okupatsioonivõimude represiiivorganitega omal algatusel mitte kontakti otsida. Viie

Tartumaalt 1949. aasta märtsis Siberisse küüditatute sooline ja vanuseline struktuur¹⁰

aastat. Eduard Metstaki kohta on koostatud samuti kaks akti. Haapsalus 1947. a vormistatud akt annab surmapõhjuseks südamehaiguse, kuid 1989. a akt teatab mahalaskmisest. Karl Erdman suri 10. oktoobril 1942. Esimeses aktis on ta surnud südamehalvatusse, teise akti andmetel on ta mahalastud. Ka admiral Pitka noorima poja Stanley kohta on kaks erinevat akti. 1962 a koostatud aktis on ta surnud 17. oktoobril 1944 tüüfusse. 1989. a akti põhjal lasti ta maha 1. sept 1942. Samal päeval lasti maha ka Oliver-Eduard Pitka. Kõik kolm venda on tapetud Solikamskis.

Just nimetatud korduvad sissekanded pakuvad võimalusi allikakriitikaks (paremaid algandmeid meil hetkel selleks lihtsalt ei ole). Ilmneb, et kõige madalama usaldusväärsusega on informatsioon surma põhjuste kohta.

Suur osa 1989. aastal vormistatud aktidest toovad andmeid juba varem kartoteegis esinevate inimeste kohta. Üldreeglina peaksid 1989-90. aasta aktid olema täpsemad ja varasematest võltsingutest puhastatud. H. Ligi oli veendunud, et surmapõhjused sisaldavad rohkesti nii tahtlikke kui ka lihtsalt lohakusest või kvalifikatsiooni puudusest tingitud võltsinguid. Mitmed "südamehädad" olid tema arvates mahalaskmise mitteametlikeks sünonüümideks. Toodud näited peaksid seda arvamust kinnitama.

Esialgseid järeldusi

Laagrisurmad ja küüditamised

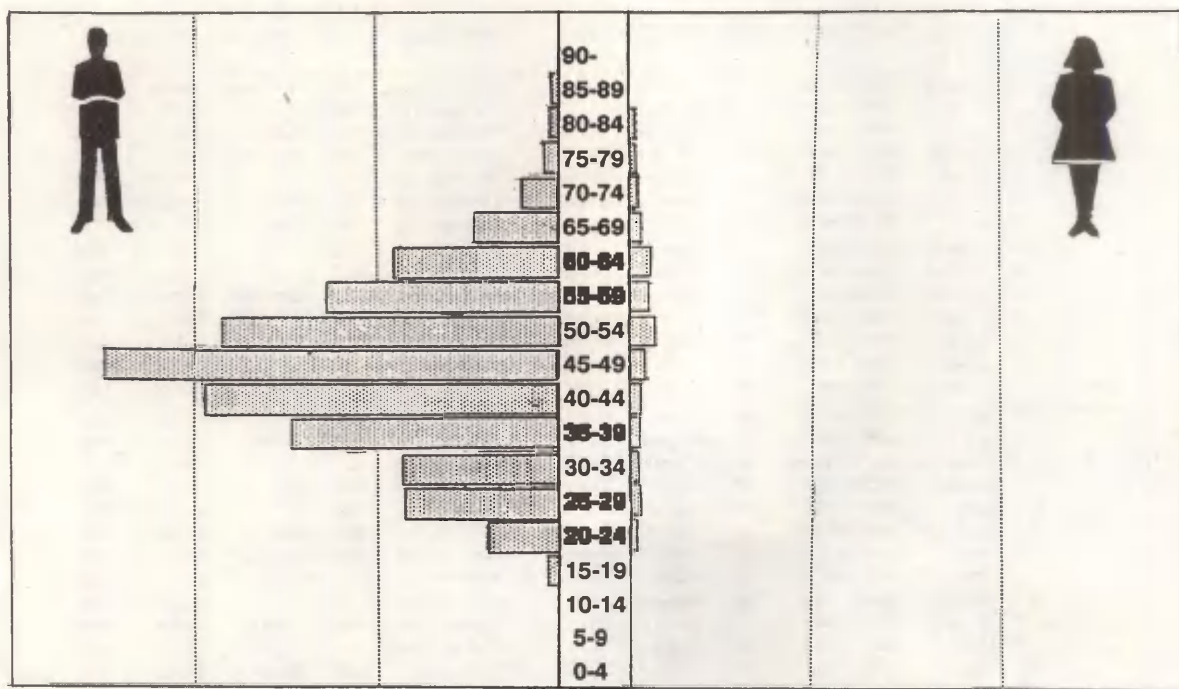
1940-50. aastate massirepressioonid kujutasid endast laiahaardelist ja hästi organiseeritud terrorit, mis vajab kompleksset uurimist. Vaadates 1949. a märtsiküüditatute soolist ja vanuselist struktuuri, on seal märgatav naiste, laste ja vanade suur ülekaal (vt joon 3). Miks ei küüditatud mehi? Erisurmade andmebaas annab sellele väga selge vastuse - meeste massiline arreteerimine oli toimunud varem ning paljud neist olid 1949. aastaks juba vanglates või laagrites surnud (vt joon 4). Küüditamine oli suures osas suunatud nende samade meeste perekondade vastu. Küüditatute nimekirjad koosnesid teatavasti kahest poolest – *kulakitest* ja *natsionalistidest*. Viimase kategooria moodustasidki arreteeritud perekonnaliikmed.

Ühendades laagritesse saadetute ja küüditatute andmed võime jälgida kogu pere saatust. Toome siinkohal mõned näited.

Nõo vallast Soovälja perest on arreteeritud vähemalt kaks liiget – vennad Aleksander ja Jaan (nende eluteed lõppesid vastavalt 1952. ja 1955. aastal). See oli aluseks, et kanda pere ülejäänud neli liiget 1949. a

Joon 4

Kuni 1949. aastani Nõukogude vangilaagrites hukkunute teoreetiline asend 1949. a rahvastikupüramiidis

küüditamisnimekirjadesse. Kahel pereliikmel õnnestus väljasaatmisest pääseda, kuid pere vanim liige Ella-Rosalie (sünd 1889) vabanes Kormilovka rajoonist alles 1956. a.

13. aprillil 1942 lasti Sverdlovski oblastis asuvas vangilaagris maha Karl Roots Peipsiääre vallast. Kuigi teda ennast ei olnud 1949. aastal enam ammugi elavate kirjas, küüditati tema 6-liikmeline perekond 1949. aasta märtsis Kuibõševi rajooni. 1952. aastal surid neist kaks: Anna (sünd 1880) ja Kaarel (sünd 1869).¹²

Tallinnast pärit Krainide pere saadeti välja Šira rajooni. Pereisa Aleksander suri 1949. a juulis. Vangilaagris suri ka tema poeg Lembit (surma põhjus: südamehalvatus). Naisel kahe tütrega õnnestus siiski tagasi tulla.¹³ Analoogiline oli 1945. a juunis vangilaagris surnud Kolga valla Pedaspea külast pärineva Jakob Ni(i)holmi perekonna saatus – tema naine koos tütre ja kolme pojaga küüditati 1949. aasta märtsis kui arreteeritud rahvavaenlase perekonnaliikmed.¹⁴

Surma põhjused

Eestist arreteeritute suurem nõukogude vangilaagrites oli kõige kõrgem 1941. a novembrist 1942. a septembrini. Teine suur suremuse laine langes 1946. a detsembrist 1948. a märtsini.

Surmapõhjuste statistika näitas, et ohtlikumaks haiguseks oli tuberkuloos. Sellesse suri 22%. Kopsutõvedesse suri 32%, südamehaigustesse 20%. Kurnavamaiks aastaiks olid 1946-48. 1948. aastasse jäävad ka peamiselt kõik alatoitluse ja nälga surnud. Enesetapud pandi toime eelkõige 1949. aastal, hilisem neist langeb 1954. aastasse. Vanadusnõrkuse juhud jäid suuresti 1947. aastasse.

On selge, et surma põhjuste statistikat saab võtta kui väga ligikaudset taustmaterjali. Erinevate surmapõhjuste nimekiri on pikk. Kuid isegi tahtlike võltsingute puudumise korral ei saaks loota, et vangilaagrite meditsiinipersonali kvalifikatsioon ja olemasolevad diagnostikavahendid suutnuks surmapõhjusi nii täpselt paika panna. Kahtlemata oleks huvitav ära kuulata meditsiinihindade hinnang taolisele loetelule.

Mahalaskmised

Olemasoleva materjali põhjal hukkus eestlasi enam Sosva laagris, ca 20%. See oli surmalaager, kus teostati suurem osa mahalaskmistest. Eks seepärast nimetata seda paika eestlaste Katõniks. Palju eestlasi hukkus Solikamskis (13%), Sosva naabruses Lesnois (8,5%), Irkutskis, Taišetis jne. Tihti on märgitud vaid oblast, kus vangilaager asus. Kõige rohkem eestlasi on hukkunud Sverdlovski oblasti vangilaagrites. Mõnedki neist võivad tegelikult kuuluda Sosva laagri ohvrite pik-

Fragment erisurmade andmebaasist.

Üks osa 1942. aasta 24. aprilliga dateeritud surmajuhtumitest *

akti nr	Perekonna-	Ees-, isanimi	vanus	arret. koht	laager	surma põhjus	sund.	sunnikoht	Akti koostamise koht	aeg
105	Kulasalu	August, Jaan	49	Tallinn	Sosva	mahalaskmine	1893	Tartumaa	Tallinn	1989
4	Kumm	Richard, Juhan	39	Põlva		mahalaskmine	1903		Põlva	1962
41	Külvil	Anton, Jaan	54	Raikküla	Sverdl.obl.	mahalaskmine	1888	Rapla	Harju	1989
25	Kändra	Albert, Juhan	49	Rõuge kn	Sosva	tulirelvahaav	1893	Rõuge kn	Võru	1989
1	Lessur	Ain, Kaarel	40	Haljala	Sosva	mahalaskmine	1902		Rakvere	1965
42	Lautre	Mihkel, Mihkel	64	Velise	Sosva	mahalaskmine	1878	Velise	Haapsalu	1989
177	Leet	Arved, Hans	42	Tallinn	Sosva	mahalaskmine	1900	Tartu	Tallinn	1989
27	Leets	Sergei, Al-der	42	Narva	Sverdl.obl.	mahalaskmine	1900		Narva	1989
25	Lehepuu	Heino, Hans	35	Tartu	Sosva	mahalaskmine	1907		Tartu	1960
11	Leinsalu	Oskar, Jaan	35	Rapla v.	Sverdl.obl.	mahalaskmine	1907	Rapla vald	Rapla	1989
2	Leispere	Viljam, Andrei	56		Sosva	mahalaskmine	1886		Haapsalu	1958
10	Leiste	Al-der, Jaak	46	Tallinn	Sverdl.obl.	mahalaskmine	1895		Tallinn	1962
45	Lelleo	Villem, Hans	33	Tartu	Sverdl.obl.	mahalaskmine			Tartu	1989
9	Lepasson	Jaan, Jaan	49	Põlva	Sosva	mahalaskmine	1893	Tänassilma	Põlva	1989
7	Lepp	Karl, Jaan	54	Tartu	Sosva	mahalaskmine	1888		Tartu	1958
18	Lulk	Jakob, Jakob	54	Suliste	Sosva	mahalaskmine	1888	Taevere	Viljandi	1989
5	Malla	August, Andrei	46	Rakvere	Sverdl.obl.	mahalaskmine	1896		Rakvere	1961
17	Margus	Herbert, Ferd.	35	Saue	Sosva	mahalaskmine	1907	Saue	Harju	1989
4*	Mark	Jaan, Al-der	55				1887		Kuressaare	1967
56*	Mark	Jaan, Aleksi	54	Kuressaare	Sosva	mahalaskmine	1887	Petseri	Kuressaare	1989
62	Mark	Raimond, Heinrich	39	Tartu	Sosva	mahalaskmine	1903	Järvamaa	Tartu	1989
107	Metsküla	Jaan, Ants	51	Tallinn	Sosva	mahalaskmine	1891	Tarvastu	Tallinn	1989
197*	Metstak	Eduard, Jaan	46	Märjamaa		südamehaigus			Haapsalu	1947
143*	Metstak	Eduard, Jaan	46	Tallinn	Sverdl.obl.	mahalaskmine	1896	Uusküla	Tallinn	1989
*	Muro	Oscar, Tõnnis	53	Viljandi		südamehalvatus			Tallinn	1948
92*	Muro	Oskar, Tõnis	54	Tallinn	Sosva	mahalaskmine	1888	Viljandi	Tallinn	1989
48	Mürk	Olev, Jaan	36	Tartu	Sosva	mahalaskmine			Tartu	1989
508	Mänd	Al-der, Siim	49	Tallinn	Sosva	mahalaskmine			Tallinn	1957
4	Mõttus	Meeme, Juhan	46	Võru			1896	Võru	Võru	1989
*	Neemrand	Al-der, Kristjan	34	Tallinn		kopsupõletik			Tallinn	1947
27*	Neemrand	Al-der, Kristjan	34	Tallinn	Sosva	mahalaskmine	1908	Noarootsi	Tallinn	1989
27	Noor	Salme, Kustas	48	Haapsalu	Sosva	mahalaskmine	1894	Kareda	Haapsalu	1989
32	Nurk	Märt, Hans	46	Tartu	Sverdl.obl.	mahalaskmine	1895	Tarvastu	Tartu	1989
9	Ottmaa	Harry, Rein	42	Pärnu	Sverdl.obl.		1899		Pärnu	1959
8	Palloson	Elmar, Danil	40	Põlva	Sverdl.obl.	mahalaskmine	1902	Kloma	Põlva	1989
60	Palm-Lels	Lembit, Gustav	45		Sverdl.obl.	mahalaskmine			Haapsalu	1957
69	Parbo	Egon, Jaan	32	Tallinn	Sosva		1910	Tallinn	Tallinn	1989
14	Parmas	Arvo, Daniel	39	Räpina v.	Sosva	mahalaskmine			Räpina	1950
18	Pent	Al-der, Hendrik	48	Narva	Sosva	mahalaskmine	1894	Leningr.obl.	Narva	1989
16	Pertens	Joh., Peeter	48	Jõhvi	Sverdl.obl.	mahalaskmine	1893	Tartu	K-Järve	1989
28	Puusepp	Gerhard, Gustav	23	Narva	Sosva	mahalaskmine	1919	Kingissepp	Narva	1989
572*	Pärn	Oskar, Kaarel	33	Tartu vald		sooltepõletik			Tartu	1948
98*	Pärn	Oskar, Karl	32	Tallinn	Sosva	mahalaskmine	1909	Tartu	Tallinn	1989
21	Belm	Paul, Märt	41	Tihemetsa	Sosva		1901	Võrumaa	Pärnu	1989
275	Beinaste	Karl, Gustav	51	Tallinn	Sosva	mahalaskmine	1891	Tartu vald	Tallinn	1989
131	Bull	Peeter, Hans	39	Tallinn	Sverdl.obl.	mahalaskmine	1902	Rimmu	Tallinn	1989
35*	Sabsav	Boris, Viktor	57	Tallinn			1884		Tallinn	1966
202*	Sabsai	Boriss, Viktor	58	Tallinn	Sosva	mahalaskmine	1884	Sevastopol	Tallinn	1989
132	Sander	Jüri, Jüri	59	Tallinn	Sosva	mahalaskmine	1883	Viljandimaa	Tallinn	1989
19	Seppar	Rudolf, Johan	43	Narva	Sosva	mahalaskmine	1899	Narva	Narva	1989
26	Soon	Jüri, Jüri	53	Märjamaa	Irkutsk	mahalaskmine	1888	Lihula	Haapsalu	1989
37	Soõnets	Peeter, Jaan	51	Tall	Sosva	mahalaskmine	1891	Tall	Pärnu	1989
21	Stepanova	Valentina, Gr.	34	Narva	Sosva	mahalaskmine	1908	Narva	Narva	1989
6	Suurorg	Roman, Jaan	43	Nõva kn	Sosva	mahalaskmine			Haapsalu	1958
40	Sõmera	Johannes, Karl	42	Kallaste	Sosva	mahalaskmine			Tartu	1989
178	Talmsalu	Joh.-Rudolf, Jaan	51	Tallinn	Sosva	mahalaskmine	1891	Tallinn	Tallinn	1989
10	Tallo	Karl, Toomas	51	Pärnu	Sosva				Pärnu	1960
70	Talvik	Al-der, Al-der	44	Kuressaare	Sverdl.obl.	mahalaskmine	1897	Kaarma	Kuressaare	1989
276	Tohver	Joh., Madis	47	Tallinn	Sosva	mahalaskmine	1895	Tallinn	Tallinn	1989
6	Verev	Robert, Issak	48	Võru			1894		Võru	1966
38	Viltak	Nikolai, Hans	46	Haapsalu	Sosva	mahalaskmine	1896	Pärnumaa	Haapsalu	1989
30	Väiden	Villem, Karl	56	Haapsalu	Sosva	mahalaskmine	1886	Läänemaa	Haapsalu	1989
400	Valk	Gustav, Anton	39	Tallinn	Sosva	mahalaskmine			Tallinn	1957

Tärn (*) akti numbri taga tähistab korduvate ja osaliselt erinevate andmete esinemist ühe ja sama isiku kohta

ka nimekirja.

Andmed mahalastute kohta ei ole täielikud. Paljudel juhtudel on see surmapõhjus maha vaikutud ning peidetud muude surmapõhjuste taha. Andmeid mahalaskmistest leidub 1941. a veebruarist kuni 1954. a septembrini. Eriti massiliselt on vange maha lastud 1942. aasta aprillis: 10., 13., 20., 21. aprillil. Kõige verisemaks päevaks oli Eestist viidud vangide jaoks 24. aprill. Hukkamised jätkusid mais. Põhiosa neist toimus Sosvas ja Sverdlovski oblastis. 1942. aastal toimus 68% seni teadaolevatest Eestist arreteeritute mahalaskmistest.

Täiendavat kontrolli vajavad veel 1957., 1959. ja 1960. aastaga dateeritud *erisurmad*, kus surma põhjuseks on märgitud mahalaskmine või tulirelvahaav. Tõenäoliselt ei ole neil puhkudel tegemist süütult repressiivsetega.

Eraldi surma põhjusena on välja toodud "tulirelvahaav", mis üldjuhul viitab tulevahetuses hukkunud metsavendadele või ka lihtsalt tsiviilisikutele. Näiteks 6. juunil 1945 suri Undla vallas tulirelvahaavadesse neli naist: Ida-Helene, Merlanda ja Valve Koitla ning Miina Vender. Siin pole tegu vangilaagris hukkunutega. Need olid Virumaal Undla vallas Udriku-Männiku külas metsavendade tabamiseks korraldatud haarangu ohvrid. Kokku hukkus 14 inimest.¹⁵ Eelpool nimetatud nelja naise kohta on akt vormistatud 1990. a Rakveres. Ka 27. oktoobril 1949 tulirelvahaava tagajärjel surnud kaks naist ja neli meest olid Võrumaal Verioras toimunud haarangu ohvrid.¹⁶ Sel kuupäeval on tulirelvahaavaga surnud kaks naist ja neli meest. 24. aprillil 1942 Sosva laagris tulirelvahaava tulemusena hukkuu peaks olema küll mahalaskmise ohver.

Kokkuvõtteks

Analüüsides seda suurt materjali, on siiralt kahju, et prof Herbert Ligi töö on pooleli jäänud faasis, kus andmete koondamise käigus tekkinud mõtted ja esialgsed järeldused pole jõudnud paberile. Paljud kartoteeki tehtud märkused ja märgid pole lihtsalt taastatavad – need olid mõistetavad vaid autori enese jaoks.

Käesoleval ajal püüame professor Ligi viimast uurimisprojekti lõpule viia. Enne töö lõpetamist on vaja

veel täita andmebaasi lüngad arhiiviandmetega. Kogu massiiv vajab täpsustavat järelkontrolli ning analüüsi. Hoolimata võimalikest lünkadest ja vigadest kavatseme nimekirja publitseerida. See avaks tehtud töö täiendusteks väga olulisele, kuid kahjuks iga päevaga ahenevale allikale – veel elavatele tunnistajatele. *Erisurmade* andmebaas on üks osa massirepressioonide andmepangast. Arvutitesse on sisestatud ka küüditamiste andmed. Ühtne metoodika, sh sama tarkvara kasutamine, võimaldab edaspidi ilma täiendavate lisatöödeta nimetatud andmebaasid ühendada ja komplekselt uurida. Ühendades kirjaliku mälu rahva kollektiivse mäluga loodame saada andmebaasi, mis on kasutatav järgnevate detailsete uurimistööde läbiviimiseks.

Viited ja kommentaarid

- ¹ Vt lähemalt käesolevas numbris avaldatud H. Ligi personaalbibliograafiast.
- ² EAA. F 1655.
- ³ H. Ligi. Sünge tähtpäev. // "Saarte Hääli", 1988, 2. juuli. H. Ligi. Ääremärkusi küüditamiste ajaloo. I // Kleio 1. 1988. Lk 22-25. (hiljem ka II ja III osa). H. Ligi. Märtsiküüditamine 1949. "Rahva Hääli", 1989, 25. ja 26. märts.
- ⁴ H. Ligi. Eesti linnade rahvaränne aastail 1946-1950. // Kleio 2. Trt, 1989. Lk 62-65.
- ⁵ Ju. Janson. Teorija statistiki. Pjatoje izdanije. SPb, 1913. S 148-149.
- ⁶ V. Salo. Population losses in Estonia June 1940 - August 1941. Vol 1. Scarborough, 1989. P 35.
- ⁷ V. Pinn. Täiendusi ja täpsustusi seni avaldatule. Punane terror ja Läänemaa. VIII. Haapsalu, 1992.
- ⁸ Vt näitkeks: H. Gross, A. Järvik. Suureaia talu algus ja lõpp. Trt, 1993. Lk 120. August Järviku surma kohta andmebaasis teated puuduvad.
- ⁹ E. Tiit Eesti rahvastik ja selle probleemid. // Akadeemia, 1993. Nr 9, Lk 1849.
- ¹⁰ 1949. aasta küüditamine Eestis. Tartumaa. Koost. ja toim. A. Rahi (käsikiri).
- ¹¹ Samas.
- ¹² Samas.
- ¹³ 1949. a. küüditamine Eestis. I vihik. Tallinn. Nõmme. Harjumaa. Koost. ja toim. A. Must ja A. Rahi. Trt, 1992. Lk 11.
- ¹⁴ Samas.
- ¹⁵ M. Laar. Metsavennad. Tln, 1993. Lk 160.
- ¹⁶ Samas. Lk 179.

PROFESSOR HERBERT LIGI POOLT JUHENDATUD DIPLOMITÖÖD

Ülle Liitoja

Ajavahemikus 1970-91 kaitsti Tartu Ülikoolis 51 diplomitööd, mille juhendajaks oli professor Herbert Ligi.

1970. aastatel muutus oluliselt üldajaloo kateedri poolt juhendatud diplomitööde temaatika. Varasematel aastatel oli valdav osa töödest kirjutatud puht-üldajaloo teemadel ja nad põhinesid publitseeritud allikmaterjalil ning kättesaadaval kirjandusel. Nüüdsest kasvab tunduvalt arhiivimaterjalile tuginevate ja Eesti ajalugu käsitlevate tööde osakaal. Professor H. Ligi poolt juhendatud diplomitöödest on vaid kaks kirjutatud üldajaloo teemadel, ülejäänutes on vaatluse all Eesti ajaloo küsimused. Ilmselt oli sellise teemavaliku põhjuseks vajadus vaadelda Eesti ajaloo probleeme laiemas kontekstis, nähes neid osana maailma ajaloost. Sel teel sai üliõpilane võimaluse tutvuda vahetult arhiivimaterjalidega, õppis neid kasutama ja tunnetama ning omandas ettekujutuse teadustööst. Üldajaloo küsimused ei jäänud küll prof H. Ligi vaateväljast täiesti kõrvale, harilikult kirjutati neil teemadel kursusetöid teisel õppeaastal.

Diplomitöö valmimine võttis aega tavaliselt kolm viimast õppeaastat, millest kahel esimesel töötati läbi mingi väiksem küsimus ja kirjutati sel teemal kursusetööd. Kolmandal aastal valminud diplomitöö haaras endasse ka varasematel aastatel kogutud materjali. Siinkohal olgu mainitud, et mitmete H. Ligi diplomandide juhendajaks oli töö kirjutamise algaastal A. Must.

Kõige arvukama osa prof. H. Ligi poolt juhendatud diplomitöödest moodustavad ühe Eesti kihelkonna asustuse arengut kajastavad tööd. Selliseid oli 25, seega umbes pooled. Suuruselt järgmise grupi moodustavad ajaloolise demograafia valdkonda kuuluvad tööd (10). Kolmas tähtsam teemadering oli põllumajandusajalugu (6). Muid Eesti ajaloo valdkondi käsitlevate diplomitööde (8) temaatika oli väga erinev. Kaks diplomitööd kirjutati üldajaloo teemadel. Nagu näeme, kuulub enamik vaadeldavatest diplomitöödest asustusajaloo, rahvastikuloo või põllumajandusajaloo valdkonda ja on seega tihedalt seotud juhendaja teadustöö põhisuundadega.

ASUSTUSAJALUGU

Suurema osa prof H. Ligi poolt juhendatud diplomitöödest moodustavad ühe või teise kihelkonna asustusajaloole pühendatud uurimused. Nii on mosaiigina hakatud moodustama pilti asustuse arengust Eestis. Neil töödel on mitmeid ühisjooni, mis võimaldavad andmeid kõrvutada ja nii saadud tulemusi üldistada. 25 diplomandi (P. Pihlak, V. Saavik, T. Ustav, M. Höbemägi, A. Must, J. Nurmiste, T. Vöö, M. Ligi, E. Püüa, M. Tänav, T. Siir, U. Linnus, V. Klooster, S. Allik, H. Reidla, Ü. Liitoja, M. Vent, Ü. Viitkar, I. Tomingas, R. Treial, K. Arjakas, A. Abner, T. Löbu, E. Maripuu, T. Hiio) poolt on ajavahemikul 1974-91 vaatluse alla võetud 25 kihelkonda: Saaremaa 12st kihelkonnast on leidnud käsitlemist 8, Eestimaalt 4 ja Liivimaalt 12 kihelkonda. Tori kihelkonna kohta on kirjutatud kaks tööd (A. Must ja I. Tomingas), mille ajalised piirid olid erinevad. Ühel juhul (V. Klooster) on vaatluse alla võetud koos kaks naabruses asuvat väikekihelkonda - Jämaja ja Anseküla. Enamikus asustusajaloo uurimustes on vaadeldud ajavahemikku 17. sajandist kuni 19. sajandi teise pooleni, võimaluse korral on heidetud pilk ka veel varasemasse aega.

Reeglina on tööde allikaline baas ulatuslik, nõudes diplomandilt tõsist tööd ja vaeva. Põhiallikad on ühesugused: 17. sajandi maarevisjonid, hilisemast ajast adramaarevisjonide ja hingeloenduste materjalid. Lisaks revisjonide andmetele on kasutatud kaardimaterjali, vakuraamatute, maamõõtmiste ja kirikumeetrika andmeid. Tavaliselt on ulatuslik arhiivitöö kokku võetud tabelitesse, mis on teinud esituse ülevaatlikuks ja konkreetseks. Asustusprotsessi uurimine on olnud väga töömahukas, eeldanud mitmekesiste ja ulatuslike allikmaterjalide läbitöötamist ning süstematiseerimist. Erinevate allikaliikide andmete kõrvutamine on andnud väärtuslikke tulemusi nii allika usaldusväärsuse kontrollimisel kui ka konkreetse olukorra kindlakstelemisel (näiteks on välja selgitatud, et hingeloendis tervikuna esitatud talus oli mitu peremeest ja tegelikult oli tegemist mitme eri taluga).

Asustusajaloole pühendatud diplomitöödes on jälgitud loodusliku keskkonna ja inimasustuse vastasti-

kuseid seoseid. Lisaks puht asustusloolisele käsitlusele on mainitud töödes palju ajaloolise demograafia ja majandusajalooga seonduvat. On jälgitud rahvastiku dünaamikat ja seda mõjustanud tegureid, asustuse levikut ning selles asetleidnud muutusi, arengut põllumajanduslike kõlvikute suuruse ja struktuuri osas. Vaatluse alla on võetud paljud eriilmelised küsimused. Rahvastiku osas on jälgitud soolist ja vanuselist struktuuri, sündimust, suremust, abiellumust ja iivet, migratsiooni, pagenuid ja nekrutiksvoetuid.

Demograafilise ainese käsitlemisel on ära kasutatud pea kõik allikates leiduvad võimalused, nii on vaadeldud ristimiste, matuste ja laulatuste arvu kõrval ka nende sesoonsust, surma põhjusi, surnute vanuselist struktuuri, nakkushaiguste levikut, laste suremust. Selgitatud on ilmastiku, epideemiaste, sõdade ja nekrutiksvoetumiste mõju uuritava piirkonna asustusele ja demograafilisele arengule. Mõnel juhul on püütud analüüsida ka talurahva sotsiaalset struktuuri. Asustuse leviku vaatlemisel on jälgitud külade ja talude arvu, külade keskmist suurust, hajatalude levikut, talude jagunemist adramaade arvu alusel suurusrühmadesse, talumaade mõistatamist. Uuritud on mõisate ja külade tekkelugu ning talude arvu kasvu-kahanemist. Lisaks eeltoodule on diplomitöös käsitletud veel asustuse tihedust, dünaamikat, talutüüpe, talude majanduslikku kandevoimet, talu ja pere vahelist seost, asustatud ja tühjade adramaade arvu. Kõlvikute suuruse ja struktuuri vaatlemisel on esitatud andmed külade ja mõisate külvipinna, põlisa ja võsapõldude suuruse ning suhte kohta, jälgitud külvipinna suurust ühe talu ja talupoja kohta, maade reguleerimist. Tähelepanu on pööratud ka kõlvikute struktuurile külade kaupa ja nende kvaliteedile.

Diplomitöös konkretiseeriti ja täpsustati juba uurijate tähelepanu pälvinud küsimusi, kuid püüti käsitleda ka vägagi mitmesuguseid valdkondi, mis ajalooalastes uurimustes polnud vaatluse alla tulnud või mida oli jälgitud vaid möödamaines. Nüüdseks on osa viimatimainitustest juba nii H. Ligi diplomandide kui ka teiste uurijate artiklites ja monograafiates täpsemat ning põhjalikumalt käsitlemist leidnud.

Tavaliselt on diplomitöös ühe kihelkonna piires vaatluse alla võetud mitmeid küsimusi. Uurimistöö piiramine suhteliselt kitsa territooriumiga võimaldas olemasolevate allikate igakülgselt interpreteerimist. Sel teel püüti saavutada lähenemise kompleksust. Arvulisi näitajaid on analüüsitud ja kõrvutatud võimaluse korral naaberlade andmetega, et välja selgitada paikkonna lokaalne omapära ja selle arengut mõjustanud faktorid. Selline lähenemisviis on abiks mitmete sotsiaal-majanduslike protsesside konkretiseerimisel ja mõistmisel. Lähenemise kompleksus on olnud üsna raske ülesanne, nõudnud üleolekut ulatuslikust faktilisest materjalist, üldistamisoskust. Nii on ilmnenu looduslike tin-

gimuste oluline mõju asustuse levikule ja paikkonna majanduslikule struktuurile. Esile on tulnud sõjast ja taudidest tingitud tagasimineku asustuses, selle stabiliseerumine, taastumine ja areng sõjajärgsetel aegadel.

Asustusajaloo-alastes diplomitöös sisaldub väga rikkalik faktiline materjal, mida pärast vastavat ühtlustamist ja täpsutamist on võimalik kasutada üldise pildi saamisel Eesti asustuse arengust. Muidugi on igal tööal eripära.

Prof H. Ligi andis üliõpilastele algteadmisi arhiivitööst, tutvustas allikaid ja juhatas kätte uurimistöö põhisuunad, töö kirjutajale jäid üsnagi vabad käed ühe või teise küsimuse süvendatud jälgimiseks ja ka oma uurimuse kokkupanemiseks. Seetõttu on valminud tööd üsna eriilmelised ja tulemus on suuresti sõltunud diplomandi võimetest ning huvist. Tuleb arvestada asjaolu, et asustusajaloo uurimuse kirjutamine ei olnud kerge. Läbitöötatud allikmaterjali hulk on olnud väga ulatuslik. Seetõttu on tööde kokkukirjutamine ning saadud materjali ja arvandmete lahtimõtestamine olnud küllalt raske. Mitte alati pole suudetud kogutud allikmaterjali järelduste ja üldistuste tegemiseks ära kasutada. Mitmel juhul ei ühti diplomitöös esitatud rahvaarv H. Ligi artiklites ("Talurahva arv ja paiknemine Lõuna-Eestis aastail 1711-1816" ja "Talurahva arv ja paiknemine Eestimaa kubermangus 18. sajandil") ja S. Vahtre monograafias ("Eestimaa talurahvas hingeloenduste andmeil (1782-1858)" esitatud andmetega, kuid puudub seletus, miks ikkagi jõuti erinevatele tulemustele (kahes diplomitöös on leitud üksikvigadele tähelepanu juhitud). Segadusi on tekkinud näiteks adramaa hindamisel – diplomand ei ole osanud arvestada asjaolu, et adramaa polnud läbi aegade konstantne suurus. Mõnel juhul on raskusi tekitanud erinevates allikates leiduvate külade identifitseerimine ning puudub detailsem asustuse muutumise jälgimine külade tasemel. Need vajakajäämised on siiski teisejärgulised. Ka professionaalsete ajaloolaste töös leidub vigu ja seepärast on üksikute puuduste esinemine ajaloolaste esimeses suuremas iseisvas uurimuses – diplomitöös – täiesti ootuspärane.

AJALOOLINE DEMOGRAAFIA

Nii allikalise baasi kui ka sisu osas on rahvastikuloolised tööd küllalt lähedased eelmises osas kirjeldatutega. Ka asustusajaloolistes töös sisaldus rohkesti demograafilisi andmeid, mis olid siiski rohkem taustaks asustuse arengusuundade vaatlemisel. Üheksa töö puhul on mingi piirkonna demograafiline areng saanud aga iseseisva uurimise objektiks (H. Tomingas, S. Murre, T. Püvi, L. Markovits, P. Pirsko, G. Grass, J. Laar, E. Pavelts, H. Ruusing). Reeglina on vaatluse all üks kihelkond, mõnikord ka suurem d piirkonnad (Lääne-Saaremaa, Põhja-Järvamaa, Järvamaa ja Mulgimaa).

Diplomitööd käsitlevad rahvastikuloo erinevaid külgi. Kahe diplomitöö puhul (H. Tomingas, S. Murre) on vaatluse alla võetud talupere (sooline-, vanuseline- ja sotsiaalne struktuur) ja talurahva sotsiaalne mobiilsus. Ühes diplomitöös (L. Markovits) vaadeldakse talurahva sotsiaalset mobiilsust ja rahvastiku loomulikkust liikumist. Käsitletud on talurahva eri kategooriate (peremehe, sulased ja vabadikud) sotsiaalse staatuse muutumist mõisate kaupa. Jälgitud on ka nekrutiks võetute sotsiaalset kuuluvust ja vaadeldud, kuidas mõjutas perepoja sotsiaalset mobiilsust see, mitmenda pojana ta sündinud oli. Otsitud on ka demograafiliste muutuste põhjusi ja võrdlusmaterjali teiste piirkondadega.

Kolme diplomitöö (P. Pirsko, G. Grass, J. Laar) teemaks on rahvastiku loomulik ja mehhaaniline liikumine. Käsitletud on talurahva liikumisõiguse reguleerimist, lähi- ja kaugrännet, siirdlussuhteid teiste piirkondadega, ümberasumist Sise-Venemaale ja muid rändeliike. Põhjaliku vaatluse alla on võetud loomulik liikumine, jälgitud on talurahva arvu dünaamikat, soolist ja vanuselist koosseisu, abiellumust, sündimust, surumust (sh laste suremust) ja iivet, talupoegade pagemist ja nekrutiks andmist. Töötades on püütud seostada demograafilisi protsesse sotsiaal-majandusliku arenguga.

Kahe diplomitöö teemaks on abiellumus (E. Pavelts ja H. Ruusing). Vaatluse alla on võetud laulatuste dünaamika ja abiellumus, abiellumuse sesoonsus, abiellulisus ja vallalisus, vallaliste ja leskede osakaal ning abikaasade vanusevahed. Diplomitöötajad on konstateerinud, et nii Järvamaale kui ka Mulgimaale oli omasem J. Hajnali poolt eristatud euroopa tüüpi abiellu, millele on omane suhteliselt hiline abiellumine ja vallaliste küllaltki suur osakaal elanikkonnas.

Toomas Püvi diplomitöös "Soome siirdlased Eestimaal 18. sajandil" leiavad käsitlemist soomlaste Eestimaale siirdumise lähtealad ja ümberasumist põhjustanud tegurid, soome siirdlaste paiknemine Eestimaal ja nende tegevusalad.

Rahvastikulooliste teemade puhul on kasutatavate allikate ring ning uuritavate probleemide hulk reeglina oluliselt kitsam, kui asustuslooliste teemade puhul ja sageli on see töödele kasuks tulnud, võimaldades kogutud materjali põhjalikumalt analüüsida.

PÖLLUMAJANDUSE AJALÜG

Terve rea prof H. Ligi poolt juhendatud diplomitööde temaatika on olnud seotud põllumajandusajaloo-ga.

Tiit Rosenbergi diplomitöö "Palgatöö Lõuna-Eesti mõisates XIX sajandi lõpul - XX sajandi algul" kä-

sitleb kahte perioodi (19. sajandi 60.-70. aastad ja 1890-1905. aastad). Vaatluse alla on võetud mõisateenijad ja palgatöö, on jälgitud palkamisvorme ja palgaolusid. Diplomitöös konstateeritakse, et kuigi 20. sajandi alguseks säilisid sellised üleminekuperioodile iseloomulikud jooned nagu kandimeeste töö kasutamine ja palga maksmine natuuras, olid põllumajanduses juba valitsevaks kapitalistlikud majandamismeetodid.

Karin Lippuse uurimus "Metsakasutus ja -kaitse Eestis 17.-18. sajandil" annab ülevaate metsakasutuse õiguslikest alustest, talupoegade metsakasutusest, metsamaterjalide osast talupoegade koormistes, metsatööstusest mõisates, riiklikest metsakohustustest, metsakorraldusest mõisates. Nende kahe sajandi jooksul toimus areng metsakaitse vajaduse tõestamisest 17. sajandil kuni esimese tänapäevases mõttes metsakorraldusliku juhendini 18. sajandi lõpul.

Mare Viiralti diplomitöös on vaatluse alla võetud Tartu linnamõisad XVII-XIX sajandi keskpaigani. Tööst saame üldülevaate Eesti linnamõisatest, Tartu maavalduse kujunemisest ja selle osast linnamajanduses, mõisate suuruselt, paiknemisest ja haldamisest ning linna maaomandist saadud tuludest, linnamõisate majandamisest, nende sissetulekute ja väljaminekute. Vaadeldakse talupoegade arvu, koosseisu, selle muutumist, soolist ja vanuselist struktuuri, taluperede arvu, suurust ning nende sotsiaalset struktuuri, samuti talude kandevõimet ja koormisi.

Toivo Kameniku diplomitöö "Põlluharimine Eestis 18. sajandi lõpust kuni 20. sajandi alguseni" käsitleb adratüüpe, erineva struktuuriga maade harimist ja künniviise, rahvapärast külvi, põlluharimisega seotud uskumusi ja kombeid.

Jaanus Soo diplomitöö "Põllumajandussaaduste hinnad Eestis aastatel 1710-1819" põhitähelepanu on pööratud viljahindade muutumise analüüsile 18. saj 19. saj algul. Käsitletud on taime- ja loomakasvatust, viinapõletamist ja põllumajandussaaduste turustamist.

EESTI AJALOO MUUD VALDKONNAD

Kaks diplomitööd on seotud eesti talupoegade nekrutiksvõtmisega: Tiit Arumäe "Nekrutivõtmine Tartu maakonnas 19. sajandi I poolel" ja Tõnu Tannbergi "Nekrutikohustus ja maamiilits Balti kubermangudes".

T. Arumäe diplomitöös on vaatluse alla võetud nekrutivõtmise kehtestamine ja korraldus Liivimaal, nekrutivõtmise mõju demograafilisele arengule, nekrutikohustusest vabaksostmine ja nekrutite sotsiaalne päritolu. Diplomitöös jõutakse järeldusele, et ulatuslikumate värbamiste korral ületas nõudmine nekrutite järele nende andmise võimalused ning avaldas väga tugevat negatiivset mõju uuritava piirkonna demograafilisele arengule.

T. Tannbergi diplomitöös on selgitatud nekrutikohustuse korraldust Balti kubermangudes, jälgitud nekrutikohustuse täitmist, nekrutikohuslaste arvu kindlakstegemist ja nekrutijaotust ning vabaksostmist. Tähelepanu on pööratud 1806.-07. aasta maamiilitsale, maakaitsevägele 1812. aasta Isamaasõjas ja Krimmi sõja aegsele meremiilitsale. Diplomand on rõhutanud, et Balti kubermangudes olid nekrutikohustusel mitmed olulised erijooned. Eriti hinnatavad on autori uurimistöö tulemused maakaitseväge osas. Tegemist on nende küsimuste esmakordse põhjaliku käsitlemisega.

Kaks diplomitööd on seotud religiooniküsimustega: Maia Ruttu "Usuvahetusliikumine Saaremaal" ja Anu Sillastu "Reformatsioon Eestis". M. Ruttu poolt käsitletud liikumise üldjooned olid juba varem käsitlemist leidnud, kuid seni oli vähe tähelepanu pööratud paikkondlikele erinevustele. Seda lünka püüti diplomitööga osalt täita, mõistmaks paremini ka Saaremaa ajaloolist omapära. Töös on iseloomustatud usuvahetusliikumise sotsiaalmajanduslikku tausta, antud ülevaade usuvahetuse käigust kihelkondade kaupa, lähemalt iseloomustatud selle põhjusi, esitatud arvulised andmed usuvahetajate kohta aastate kaupa, jälgitud õigeusu koguduste kujunemist, vaimuliku kaadri ettevalmistamist, kiriku ehitamist jt kiriku organiseerimise küsimusi. Mainitud on ka õigeusu kommete ja tavade mõju.

Anu Sillastu diplomitöös on peamiselt kirjanduse ja publitseeritud allikate põhjal käsitletud reformatsooniopetuse jõudmist Liivimaale, esimesi eestikeelseid usulisi tekste ja trükised, usu- ja kirikuelu Poola, Rootsi ja Taani valduses olnud Eesti osades, samuti reformatiooni mõju koolidele ja haridusele ning eestikeelse trükisõna arengule.

Indrek Jürjo diplomitöö "J.W.L. v. Luce elu ja tegevus" käsitleb Saaremaal elanud silmapaistva saksa päritoluga kultuuritegelase elu, ühiskondlikku, kirjanduslikku ja teaduslikku tegevust, isikut ja maailmavaadet. Põhjalikumalt on käsitletud Luce valgustuslikke püüdlusi. Pearõhk on asetatud Luce Saaremaa-alaste teoste käsitlemisele, sealjuures eriti tema tegevusele lokaalajaloolasena. Välja on toodud J.W.L. v. Luce mitmekülgsus, tema universaalsuse erandlikkus.

Margus Lääne diplomitöö "Liivimaa linnade poliitilised sidemed Hansa Liiduga XIII-XVI sajandini" annab ülevaate Liivimaa linnade seisundist Hansa Liidus

selle algaastatel, kõrgajal ja langusperioodil.

Külli Peterselli diplomitöö "Ajalooteaduskonna ajaloo-osakonna 1965.-1985. a statsionaarsete lõpetajate kutsekindlusest ja rakendatusest" käsitleb ajaloolaste ettevalmistuse taset, nende töölesuunamist, kutsekindlust ja töökohale püsima jäämist. Esitatud on andmed lõpetanute üldarvu ja spetsialiseerumise kohta, lõpetanute hinnangud ülikoolist saadud teadmiste ja oskuste suhtes. Töö põhiaandmestik on kogutud lõpetanute anketeerimise teel.

KOKKUVÕTTEKS

Enamik prof H. Ligi juhendatud diplomitöödest kujutavad endast originaaluurimusi, mis põhinevad arhiivimaterjalidel või publitseeritud allikatel. Diplomitöös sisaldub väärtuslik, vastavalt võimalusele ka analüüsitud ja üldistatud andmestik.

H. Ligi juhendatud diplomitööde näol on olemas üsnagi suur lokaalajalooliste uurimuste kogu.

Diplomitöödega on teaduslikku käibesse toodud ulatuslik ja püsiva väärtusega faktiline materjal, mis pakub täiendava lahtimõtestamise võimalusi ja võiks olla tänuväärseks materjaliks üldistavate kokkuvõtlike tööde koostamisel.

Diplomitöö kirjutamisega said H. Ligi juhendatavad ülipilased hea arhiivitöö kooli, õppisid tundma erinevaid allikaliike. Mitmed tema õpilastest on pärast ülikooli lõpetamist sidunud end teadustööga. T. Rosenberg, A. Must, T. Veispak, K. Lippus, Ü. Liitoja P. Pirsko, T. Tannberg – on jõudnud teaduskraadini. See nimekiri ei pruugi olla kaugelki lõplik.

* Käesoleva ülevaate koostajal puudus võimalus tutvuda diplomitöödega, mille autoriteks olid P. Pihlak, A. Must, M. Tänav, U. Linnus, T. Veispak, I. Tõmingas, A. Paukson. Käsitlest on välja jäetud kaks üldajaloo teemadel kirjutatud diplomitööd, need on T. Põldma "Thomas More'i utopism" ja H. Ritsbeki "Lollardide ideoloogiast 14. sajandi Inglismaal".

Professor Herbert Ligi juhendamisel on teaduskraadi kaitsnud Jüri Linnus, Aadu Must, Ülle Liitoja, Priit Pirsko ja Tõnu Tannberg. Kõik nad on olnud tegevad ka käesoleva "Kleio" väljaandmisel (toim).

PROFESSOR HERBERT LIGI POOLT JUHENDATUD DIPLOMITÖÖD

(number tähistab kohaviita üldajaloo õppetooli raamatukogus)

1970

8. T. Põldma. Thomas More'i utopism.
1973
31. T. Rosenberg. Palgatöö Lõuna - Eesti mõisates 19. saj. kuni 20. saj. vahetusel.

1974

43. P. Pihlak. Kuusalu kihelkonna asustuse ajaloo 18.-20. sajandil.

1975

49. V. Saavik. Võnnu kihelkonna asustus ja rahvastik 16. - 18. saj.
50. T. Ustav. Nõo kihelkonna asustus ja rahvastik 16.-18. saj.
51. M. Höhemägi. Vändra kihelkonna asustus ja rahvastik 16.-18. saj.

1976

68. A. Must. Tori kihelkonna asustus kuni 19. saj. keskpaigani.
69. I. Nurmiste. Räpina kihelkonna asustus 16.-19. sajandil.
70. T. Võõ. Kihelkonna kihelkonna asustus 17.-19. saj.

1977

87. M. Ligi. Põide kihelkonna asustus 16. saj. kuni 19. saj. keskpaigani.
88. E. Püüa. Karja kihelkonna asustus 16. saj. kuni 19. saj. keskpaigani.
89. M. Tänav. Valjala kihelkonna asustus 16. saj. kuni 19. saj. keskpaigani.

1978

104. T. Siir. Püha kihelkonna asustus XVI-XVII saj.
105. H. Tomingas. Talupere ja talupoegade sotsiaalne mobiilsus Kuusalu kihelkonnas XVIII saj. lõpul - XIX saj.
106. S. Murre. Talupere ja talupoegade sotsiaalne mobiilsus Ambla kihelkonnas XVIII saj. lõpul - XIX saj. I poolel.
110. H. Ritsbek. Lollardide ideoloogias 14. sajandi Inglismaal.

1979

118. U. Linnus. Vastseliina kihelkonna asustus 16. saj. kuni 19. saj. keskpaigani.
119. T. Püvi. Soome siirdlased Eestis XVI-XVIII saj.
120. T. Veispak. Rakvere linna teke ja areng kuni kreisilinnaks saamiseni.
127. M. Viiralt. Tartu linnamõisad XVII-XIX saj.

1980

136. K. Lippus. Metsadest ja metsakasutusest Eestis XVII-XVIII saj.
137. V. Klooster. Jämaja ja Anseküla asustus XVII sajandist XIX sajandi keskpaigani.
138. S. Allik. Väike-Maarja kihelkonna asustus XVII sajandist XIX sajandi keskpaigani.
139. H. Reidla. Rapla kihelkonna asustus XVII sajandist kuni XIX sajandi keskpaigani.

1981

151. U. Liitoja. Karksi kihelkonna asustus XVII-XIX sajandil.
153. M. Vent. Suure-Jaani kihelkonna asustus XVII-XIX sajandil.

1982

164. J. Viitkar. Helme kihelkonna asustus XVII saj. kuni XIX saj. keskpaigani.
165. I. Tomingas. Tori kihelkonna asustus 1858.a.-1917.
177. R. Treial. Põltsamaa kihelkonna asustus 19. sajandil.

1983

178. K. Arjakas. Muhu kihelkonna asustus XVIII saj. kuni XIX saj. keskpaigani.
179. A. Paukson. Pärnu linnamõisad.
180. T. Kamenik. Traditsiooniline mullaharimine Eestis kuni 20. sajandi alguseni.
187. I. Jürjo. J.W.Luce'i elu ja tegevus.

1984

189. A. Abner. Kadrina kihelkonna asustus.
190. T. Lõbu. Rõuge kihelkonna asustus ja rahvastik 17.-19. saj.
191. L. Markovits. Talurahva sotsiaalne mobiilsus ja rahvastiku loomulik liikumine Lüganuse kihelkonnas a. 1782-1858.
192. F. Maripuu. Paistu kihelkonna asustus 17. - 19. saj.

1985

204. T. Arumäe. Nekrutivõtmine Tartu maakonnas XIX saj. I pool.
205. A. Sillastu. Reformatsioon Eestis.
212. J. Soo. Põllumajandussaaduste hinnad Eestis aastatel 1710-1819.

1986

214. T. Tannberg. Nekrutikohustus ja maamiilits Balti kubermangudes.

1987

226. P. Pirsko. Rahvastikuliikumine Sangaste kihelkonnas 18. saj. lõpul ja 19. saj.
227. G. Grass. Rahvastikuliikumine Lääne-Saaremaal 18. ja 19. saj.
232. J. Laar. Rahvastiku loomulik ja mehaaniline liikumine Põhja-Järvamaa kihelkondades hingeloenduste andmeil (1782-1858).

1988

256. M. Lääne. Liivimaa linnade poliitilised sidemed Hansa Liiduga XIII-XVI saj.

1989

257. E. Pavelts. Abielu Järvamaal 18.-19. saj.
258. H. Ruusing. Abielu Mulgimaal 18.-19. saj.
259. K. Petersell. Ajalooteaduskonna ajaloo osakonna 1965.-1985.a. statsioonarsete lõpetajate kutsekindlusest ja rakendatusest.

1990

267. M. Ruttu. Usuvahetusliikumine Saaremaal.

1991

276. T. Anepaio. Tsaari-Venemaa seadusandluse transformeerumine Eesti Vabariigi seadusandluses (merekõiguse näitel).
281. T. Hiiu. Jõelähtme kihelkonna asustus ja rahvastikuprotsessid 1726-1858. (kaasjuhendaja P. Pirsko)

HERBERT LIGI TRÜKIS AVALDATUD TÖÖD

1956

Otepää ja Pühajärve. - Säde, 1956, 6. juuni, 46.
Saaremaa ja Muhu linnustel. - Säde, 1956, 20. juuni, 50.

1958

Teoorjuslikust mõisamajandusest Eesti alal XVI sajandi kesk-
kel. - Eesti NSV Teaduste Akadeemia Toimetised. Ühiskonnateaduste seeria, 1958, 2, 83-98, 4 tab. Resümee vene ja saksa keeles.
Üksjalgadest Eesti alal XVI sajandi keskpaiku. - Eesti NSV Teaduste Akadeemia Toimetised. Ühiskonnateaduste seeria, 1958, 1, 16-29, 1 tab. Resümee vene ja saksa keeles.

Положение и классовая борьба эстонского крестьянства в начале Ливонской войны. 1558-1561 гг. Автореферат дисс. на соискание учен. степени кандидата ист. наук. Таллин: АН ЭССР, 1958. 20 с.

1960

Lääne- ja Looe-Eesti talupoegade ülestõus 1560. a. - Noorte Hääl, 1960, 25. okt., 252.

See oli 1560. aasta sügisel. [Talurahva ülestõusust Lääne- ja Looe-Eestis 1560. a. sügisel]. - Edasi, 1960, 18. okt., 207.

Väljapaistev tähtpäev Eesti ajaloos. [Talupoegade ülestõusust Lääne- ja Looe-Eestis 1560. a. sügisel]. - Rahva Hääl, 1960, 19. okt., 248.

Kahk, J., Ligi, H., Vassar, A. II agraarajaloo sümposium Moskvas. [Dets. 1959]. - Eesti NSV Teaduste Akadeemia Toimetised. Ühiskonnateaduste seeria, 1960, 1, 92-97.

1961

Eesti talurahva olukord ja klassivõitlus liivi sõja algul (1558 - 1561). Tln, 1961. 473 lk, 1 l kaart. Kokkuvõtted vene ja saksa keeles. Rets.: Kahk, J., Tarvel, E. Väärtuslik uurimus eesti agraarajaloost. - Nõukogude Kool, 1962, 1, 76-79. Rets.: Vahtre, S. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Toimetised. Ühiskonnateaduste seeria, 1962, 1, 98-102.

Jansen, E., Kahk, J., Ligi, H., Öpik, E. Ida-Euroopa agraarajaloo sümposiumi IV sessioon Riias. [Sept. 1961]. - Eesti NSV Teaduste Akadeemia Toimetised. Ühiskonnateaduste seeria, 1961, 4, 373-377.

Закрепощение крестьян в Эстонии.—Тез. докл и сообщения симпозиума по аграрной истории Восточной Европы 1961 г. Рига: АН ЛатвССР, 1961, 37-40.

Историография раздела "Борьба против немецко-скандинавских захватчиков. Феодалная раздробленность".—История ЭССР. I. (Под ред. А. Вассара, Г. Наана) Таллин: ЭГИ, 1961, 125-131.

О развитии мызно-барщинного хозяйства в середине XVI века.—Ежегодник по аграрной истории Восточной Европы 1959 года, Москва: АН СССР, 1961, 81-93.

Лиги Х., Эпик Э. Историография раздела "Развитие барщинного хозяйства и усиление крепостного гнета. Борьба за Прибалтику (конец XV века-XVII век).—История ЭССР. I. (Под ред. А. Вассара, Г. Наана) Таллин: ЭГИ, 1961, 261-268.

1962

Tarvel, E., Ligi, H. Rets.: Дорошенко В. В. Очерки аграрной истории Латвии в XVI в.
- Eesti NSV Teaduste Akadeemia Toimetised. Ühiskonnateaduste seeria. 1962, 2, 200-205.

Земледелие и землепользование в Эстонии в XVII в.—Ежегодник по аграрной истории Восточной Европы 1960 г. Киев: АН УССР, 1962, 108-117.

Кахк Ю., Лиги Х. К вопросу о размере повинностей помещичьих крестьян Эстляндии в конце XVII в. и в начале XIX в.—Тезисы докл и сообщ. пятой сессии симпозиума по аграрной ист. Восточной Европы. Минск, 1962.

Тарвел Э., Лиги Х. Рец.: В. В. Дорошенко. Очерки аграрной истории Латвии в XVI в.—История СССР, 1962, 5, 188-191.

1963

Põllumajanduslik maakasutus Eestis XVI - XVII sajandil. Tln: ENSV TA, 1963. 139 lk, 3 l iil. Kokkuvõte vene ja saksa keeles. Rets.: Palli, H., Linnus, J. Lahendusi ja probleeme meie vanema agraarajaloo alalt. - Eesti NSV Teaduste Akadeemia Toimetised. Ühiskonnateaduste seeria, 1965, 2, 256-260.

Закрепощение крестьян в Эстонии.—Ежегодник по аграрной истории Восточной Европы 1961 г. Рига: АН ЛатвССР, 1963, 126-135. Подстр. библи.

Лиги Х., Кахк Ю. К вопросу о методах изучения развития сельского хозяйства и положения крестьянства в феодальную эпоху (По поводу монографии И. Сильдмэ "О динамике феодально-крепостнического производства и феодальной ренты в Эстляндии в XVIII веке").—Известия АН Эстонской ССР. Серия общественных наук, 1963, 1, 73-90.

Моора Х. А. и Лиги Х. М. К истории сельского хозяйства в Прибалтике в период зарождения феодальных отношений (XI-XIII вв.).—Тез. докл и сообщения шестой сессии симпозиума по аграрной истории Восточной Европы в городе Вильнюсе (сент. 1963 г.). Вильнюс. 1963, 29-33.

1964

[Rets. teosele: Kahk J. Eesti talurahva võitlus vabaduse eest. (Talurahva vastuhakud ja rahutused aastail 1816-1828.) Tln, 1962.] - ENSV Teaduste Akadeemia Toimetised. Ühiskonnateaduste seeria, 1964, 2, 160-162.

Konks J., Ligi H., Pijirimäe H., Tānava, M. Eesti NSV entsüklopeedia märksõnastik. Üldajalugu. Projekt. Tln: ERK, 1964. 52 lk.

О возникновении и развитии дополнительной барщины в Эстляндии (XV-XIX вв.).—Тезисы докл и сообщ. седьмой сессии симпозиума по аграрной ист. Вост. Европы. Кишинев: АН МолдССР, 1964.

Кахк Ю. и Лиги Х. К вопросу об экономическом положении и феодальных повинностях крестьян в Эстляндской губернии в XVIII в. (Опыт применения электронно-счетных машин в ист. исследовании). — Ежегодник по аграрной истории Восточной Европы 1962 г. Минск: АН БССР, 1964, 43-58. Подстр. библи.

Лиги Х. и Тарвел Э. Сельское хозяйство Эстонии в XVI-XVII вв.—История СССР, 1964, 5, 41-59.

Моора Х. А. и Лиги Х. М. К истории сельского хозяйства в Прибалтике в период образования

феодалных отношений (XI-XIII вв.).—Ежегодник по аграрной истории Восточной Европы 1963 г. Вильнюс:АН ЛитССР, 1964, .77-89.

1965

К вопросу о динамике феодальной ренты в Эстонии.—Тез. докл. и сообщ. VIII сессии симпозиума по аграрной истории Восточной Европы. М. 1965.

1966

Eestimaa 1804. aasta talurahvaseadus ja feodaalsed koormised. - Ajaloo järskudel radadel. Tln: Eesti Raamat, 1966, 84-114.

Ida-Euroopa agraarajaloo sümpoosioni VIII sessioon. [Moskva. Sept. 1965.] - Eesti NSV Teaduste Akadeemia Toimetised. Ühiskonnateaduste seeria, 1966, 2, 240-243.

Возникновение и развитие вспомогательной барщины в Эстляндии (XVI-XIX вв.).—Ежегодник по аграрной истории Вост. Европы. 1964. г. Кишинев: Картя Молдовеянской, 1966, 261-269. Подстр. библиогр.

К вопросу о зависимости интенсивности и форм антифеодальной борьбы крестьянства от основных тенденций развития феодальной экономики и степени эксплуатации крестьян.—Тез. докл. и сообщ. девятой сессии симпозиума по аграрной истории Восточной Европы. Таллин: АН ЭССР, 1966.

Лифляндский крестьянский закон 1804 года и феодальные повинности крестьян.—Известия АН ЭССР. Серия общественных наук, 1966, 4, 385-402.

Лиги Х. и Кахк Ю. Необходимая справка к вопросу о методах изучения развития сельского хозяйства и положения крестьянства в феодальную эпоху./ По поводу статьи И. Ю. Сильдмэя "О некоторых проблемах изучения феодальной ренты" в Ученых записках Тартуского гос. ун-та, вып. 175, 1965/—Известия АН ЭССР. Серия общественных наук, 1966, 3, 365-402.

1967

Väljapaistev uurimus poola aja agraarprobleemidest. [Rets.: E. Tarvel. Folvark, pan i poddannoi. Agrarnõje otnošenija v polskih vladenijah na territorii Južnoi Estonii v kontse XVI-natšale XVII veka. Tallinn, 1964.] - Eesti NSV TA Toimetised. Ühiskonnateadused, 1967, 4, 426-430.

1968

Talupoegade koormised Eestis 13. sajandist 19. sajandi alguseni. Tln: Eesti Raamat, 1968. 334 lk., 42 tab. Bibl. lk 305-318. Kokkuvõtte saksa keeles. Rets.: Tarvel, E. Zapiski Historyczne, 1971, 36, 1, 154 - 157.

Батраки в крестьянском хозяйстве Эстонии в период феодализма.—Тез. докл. и сообщ. девятой сессии симп. по аграрной истории Восточной Европы. Ленинград: АН СССР, 1968.

Территориальные различия в феодальной эксплуатации и в обеспеченности крестьян землей в Эстонии.—Тез. докл. и сообщ. XI сессии симпозиума по аграрной истории Восточной Европы. М.: АН СССР, 1968.

Феодалные повинности крестьян в Эстонии (до начала XIX в.). Автореф. дисс. на соискания уч. степени доктора ист. наук. Таллин, 1968. 46 с.

Феодалные повинности Эстонских крестьян. (До начала XIX в.). Таллин: АН ЭССР, 1968. 202 с.

1969

Veoloomadest Eestis feodalismi perioodil. - Etnograafiamuuseumi Aastaraamat, 24, 1969, 195-222, ill.

Лиги Х. М. и Моора Х. А. Хозяйство и общественный строй народов Прибалтики в начале XIII века. Таллин: Ээсти Раамат, 1969. 72 с. Подстр. библи.

Моора Х. А. и Лиги Х. М. К вопросу о генезисе феодальных отношений у народов Прибалтики.—Проблемы возникновения феодализма у народов СССР. М., 1969, 118-153.

1970

Ligi, H., Ruusmann, A. ja Tarvel, E. Talurahva- ja agraarajaloo uurimine. - Leninlik etapp eesti ajalooteaduses. Historiograafilisi artikleid. Tln: Eesti Raamat, 1970, 167-203. Jooneal. bibl. Resümee vene ja saksa keeles.

Moora, H. und Ligi, H. Wirtschaft und Gesellschaftsordnung der Völker des Baltikums zu Anfang des 13. Jahrhunderts. Tallinn, 1970. 100 S. Rets.: Slaski, K. Zapiski Historyczne, 1973, 38, N1, 200 - 202.

К вопросу о динамике феодальной ренты в Эстонии.—Ежегодник по аграрной истории Восточной Европы 1965 г. М., 1970, 220-228. Подстр. библи.

Население крестьянского двора ("пере") в Эстонии во второй половине XVIII в.—Тезисы докладов и сообщ. XII сессии межресп. симпозиума по аграрной истории Восточной Европы. М.: АН СССР, 1970, 32-34.

1971

Kartanoiden perustamisesta Virossa 1200- ja 1500-luvuilla. - Turun Historiallinen Arkisto, 1971, 26, 72-84. Viivanalainen bibl.

Talurahva arvu dünaamikast Eestimaal XVIII sajandil (admaarevisjonide andmeil). - Studia historica in honorem Hans Kruus. Tln: ENSV TA, 1971, 223-256, ill. Jooneal. bibl.

Заселение Эстляндии по демографическим данным в XVIII и в начале XIX в.—Тезисы докл. и сообщ. XIII сессии межресп. симпозиума по аграрной ист. Восточной Европы. М.: АН СССР, 1971, 102-104.

Кахк Ю. и Лиги Х. К вопросу о территориальном распространении крестьянских волнений в Эстонии в первой половине XIX в.—Ежегодник по аграрной истории Восточной Европы 1966 г. Таллин: АН ЭССР, 1971, 268-279. Подстр. библи.

1972

Ida-Euroopa agraarajaloo sümpoosioni XIII sessioon. [Kauases 23. - 28. IX 1971.] - Eesti NSV TA Toimetised. Ühiskonnateadused, 1972, 4, 466-468.

Kahk, J., Ligi, H., Palli, H., Vahre, S. et Pullat, R. Sur l'histoire démographique de L'Estonie. - Annales de Démographie Historique, 1972, 425-446, ill.

Батраки в крестьянском хозяйстве Эстонии в период феодализма.—Ежегодник по аграрной истории Восточной Европы 1968 г. Л.: Наука, 1972, 76-81. Подстр. библи.

Социальная мобильность крестьян в Эстонии при феодализме (накануне отмену крепостного права).—Проблемы развития феодализма и капитализма в странах Балтики. Доклады на исторической конференции. Тарту, 1972, 269-285. Подстр. библи.

Животноводство в Эстонии в XVII—XVIII вв.—Тезисы докл. и сообщ. XIV сессии межресп. симпозиума по аграрной истории Восточной Европы. М.: АН СССР, 1972, 138-141.

1973

Talurahva arv ja paiknemine Eestimaal XVIII sajandil. - TRÜ Toimetised, 1973, 316, 231-301, tab. Jooneal. bibl. Vene- ja saksa keelele resümee.

Rets.: Rasmussen, K. Die livländische Krise 1554-1561. Kopenhagen, 1973. (Kopenhavns Universitets Slaviske Institut. Studier. 1).

Роль почв и сельскохозяйственных растений в формировании систем земледелия с XVII до начала XX вв. в Эстонии.—Тезисы докл. всесоюз. науч. конф. по изучению систем земледелия (история и современная практика). М.: АН СССР, 1973, 52-53.

1974

Agrarajaloost 13. - 17. sajandil. - Harju rajoonis. Kodu-uurijate seminar-kokkutulek. Tln, 1974, 216-222. Jooneal. bibl.

Doroshenko, V., Kahk, J., Ligi, H., Piirimäe, H. and Tarvel, E. Trade and agrarian development in the Baltic provinces 15th - 19th centuries. Tallinn, 1974. 18 p., tab. Rets.: 'Ceskoclovensky' casopis historicky', 1975, 23, 3, 433.

Kahk, J., Ligi, H. und Tarvel, E. Beiträge zur marxistischen Agrargeschichte Estlands der Feudalzeit. Neue Ergebnisse, neue Probleme, neue Methoden. Tallinn, 1974. 152 S., Ill. Bibl. in dem Fussnoten.

Ligi, H. ja Tõnisson, E. Kaheksas õhtu Idrisiga. [Araabia geograafi (1100 - u. 1165) andmetest Eesti kohta. Vastukaja L. Mere art. "Seitse õhtut Idrisiga". - Sirp ja Vasar, 1973, 18. mai]. - Sirp ja Vasar, 1974, 8. ja 15. märts, 10-11; 12-13.

Динамика крестьянского населения в Эстонии в 1712-1782 гг.—Первый всесоюзный семинар по ист. демографии. Тезисы. Таллин: АН ЭССР, 1974, 19-21.

Музные карты Прибалтики XVII в. как источник по аграрной истории.—Материалы по истории сельского хозяйства и крестьянства СССР. М.: АН СССР, 1974, 80-94. Подстр. библиогр.

1975

Kahk, J., Ligi, H. The peasant household in Estonia at the eve of industrialization. - Studia historiae oeconomicae (Poznan), 1975, 10, 133-144, ill. Footnote bibl.

Бобули и мыза в Эстонии (XVI - начала XIX в.).—Проблемы развития феодализма и капитализма в странах Балтики. Докл. ист. конф. Тарту: Тартуский ун-т, 1975, 318-327. Библи. с. 326-327.

Ценный труд по истории международных отношений XVI века. (Рец.)

Скандинавский сборник, 20, 1975, 214-219.

Кахк Ю. и Лиги Х. Об экономическом потенциале крестьянского двора в Эстонии в начале XIX века. Препринт. АИ—1. Таллин: АН ЭССР, 1975. 79 с.

1976

VI. Eesti tükeldatuna Poola, Rootsi ja Taani vahel. - Eesti NSV ajalugu. Kõrgkoolide õpik. 1. Tln: Valgus, 1976, 103-112.

VIII. Eesti Vene riigi koosseisus XVIII sajandil. 2. Feodaalse tootmisviisi areng ja poliitiline kord Eestis 1780-ndate aastateni. 3. Linnad, käsitöö, manufaktuur ja kaubandus. - Eesti NSV ajalugu. Kõrgkoolide õpik. 1. Tln: Valgus, 1976, 156-178.

Feodaalaja Eesti põllumajanduse piirkondlikest erijoontest. - ENSV Riiki. Etnograafiamuuseumi XVIII tead. konv. teesid. Trt, 1976, 25-26.

Rapla rajooni ajaloo 13. - 17. sajandini. - Rapla rajoonis. Kodu-uurijate seminar-kokkutulek. Tln, 1976, 137-152. Jooneal. bibl.

Talurahva arv ja paiknemine Lõuna-Eestis aastail 1711 - 1816. - TRÜ Toimetised, 1976, 371, 33-101, tab.; 1 l. tab. Jooneal. bibl. Resümee vene ja saksa keeles.

Kahk, J., Ligi, H. Zur Frage der Beziehungen zwischen der Lage der Bauernschaft und der Kraft des antifeudalen Kampfes. - Wissenschaftliche Z. d. Wilhelm-Pieck-Universität Rostock. Gesellschafts- und Sprachwissenschaftliche Reihe, 1976, 25, 10, 745-759. Bibl. in dem Fussnoten.

Ligi, H., Vahtre, S. IV. Feodaalne killustumus. 3. Feodaalsuhete areng kuni Liivi sõjani. - Eesti NSV ajalugu. Kõrgkoolide õpik. 1. Tln: Valgus, 1976, 65-84.

Piirimäe, H., Ligi, H. VII. Eesti Rootsi feodaalriigi koosseisus XVII sajandil. 1. Feodaalsuhete areng 1680-ndate aastateni. 2. Mõisate reduktsioon ja talurahva olukord. - Eesti NSV ajalugu. Kõrgkoolide õpik. 1. Tln: Valgus, 1976, 113-131.

О приемах составления и достоверности эстляндских гаковых ревизии XVIII в.—Источники ведения отечественной истории 1975. М., 1976, 210-221. Подстр. библи.

Кахк Ю. и Лиги Х. О связи между антифеодальными выступлениями крестьян и их положением.—История СССР, 1976, 2, 82-97. Подстр. библи.

1977

XVIII sajandi Eestimaa adramaarevisjonide andmete usaldusväärsusest. - TRÜ Toimetised, 1977, 399, 94-111, tab.; 1 l. tab. Jooneal. bibl. Resümee vene ja saksa keeles.

Prof. Jaan Konks. [Üldajaloo kat. prof. 75. sünnipäevaks.] - Fotoga. - Kodumaa, 1977, 14. det., 49.

Talupoegade käsitööoskused ja feodaalsed koormised Eestis. - Eesti NSV Riiki. Etnograafiamuuseumi XIX tead. konv. Trt., 1977, 29-31.

Численность и размещение крестьянского населения в Южной Эстонии в 1713-1816 гг.—Проблемы ист. демографии СССР. Таллин: АН ЭССР, 1977, 134-140. Подстр. библи.

Чума 1710 года и демографическое развитие эстонской деревни в первой половине XVIII века.—Второй всесоюз. семинар по ист. демографии. Тезисы докл. Рига: АН ЛатССР, 1977, 99-101.

1978

Keskaja ajaloo õppemetoodiline juhend ajalooteaduskonna ajaloo-osakonna II ja III kursuse kaugõpilastele. [Kcost. H. Ligi.] Trt, 1978. 6 lk.

Maaviljelussüsteemid Eestis 13. -16. sajandil. - Tootmis-tead. konv. "Taimakasvatussaaduste kvaliteedi tõstmise ja teraviljakasvatuse ajaloo küsimusi" ettekannete materjale. Trt, 1978, 35-45. Bibl. 4 nim. Resümee vene ja saksa keeles.

Põlva ala 13. -17. sajandil. - Põlva rajoonis. Kodu-uurijate seminarkokkutulek. . . Tln, 1978, 113-118. Bibl. 4 nim.

Ligi, H., Piirimäe, H., Valsiner, J. Kindlate traditsioonidega uut otsides. [Ajalooteaduskond. ÜTÜ tegevusest.] - TRÜ, 1978, 15. sept., 23.

Формирование феодальной ренты в Эстонии. —Проблемы развития социально-экон. формации в странах Балтики. Докл. ист. конф. Тарту: Тартуский ун-т, 1978, 13-21. Библ. 9 назв.

1979

Krinal, V., Karma, O., Ligi, H., Sauks, F. Eesti NSV majandusajalugu. Tln: Valgus, 1979. 224 lk, iil.

Территориальные различия в феодальной эксплуатации и в обеспеченности крестьян земель в Эстонии (80-е годы XVIII-начало XIX в.).—Ежегодник по аграрной истории Восточной Европы 1969. Киев: Вища школа, 1979.

1980

Ajaloolase ajatähis. [Prof. H. Piirimäe 50. sünnipäevaks.] - Fotoga. - Edasi. 1980, 9. sept., 207.

Doktoritöö etnograafia alalt. [A. Viies. Baltimaade rahvapärase põllumajandusliku transpordi ajalugu (tekkimine ja areng 20. saj. keskpaigani)]. - Keel ja Kirjandus, 1980, 1, 60-61.

Ühest toponüümist ja veidi toponüümikast. [Mõrtsukjärve nime tekkeloost.] - Keel ja Kirjandus, 1980, 5, 279-281. Jooneal. bibl.

Laasimer, L., Ligi, H. Loodus- ja ühiskonnateadlased üheskoos. [Inimese ja looduse suhetest.] - Eesti Loodus, 1980, 1, 2-8, iil. Resümee vene ja inglise keeles.

Сборник документов по истории классовой борьбы эстляндских шведов. (Рец.: Антифеодальная борьба вольных шведских крестьян в Эстляндии XVIII-XIX вв. Сб. документов. Таллин, 1978).—Скандинавский сборник, 1980, 25, 203—206. Подстр. библиогр.

Социально-экономическая сущность крестьянского законодательства начала XIX в. в Прибалтийских губерниях.—Социально-полит. и культурный облик деревни в его ист. развитии. 18. сессия симп. по изучению проблем аграрной истории. Тез. докл. и сообщ. 2. Воронеж. М., 1980, 158-161.

1981

Ülikooli ajaloolaste tööpõllult. - VEKSA kalender 1982. Tln., 1981, 50-51.

Kahk, J., Ligi, H. Über das ökonomische Potential der estnischen Bauernwirtschaft am Anfang des 19. Jahrhunderts. - Jahrbuch für Wirtschaftsgeschichte, 1981, Sonderbd. Bäuerliche Wirtschaft und landwirtschaftliche Produktion in Deutschland und Estland (16. bis 19. Jahrhundert), 255-301. Abb., Tab. Bibl. in den Anmerkungen.

Численность и размещение крестьянского населения в Южной Эстонии в 1711-1816 гг.—Численность, структура и движение населения. Таллин:АН ЭССР, 1981, 54-56.

1982

Die bäuerlichen Leistungen in Estland vom 13. bis 19. Jahrhundert. - Turun Historiallinen Arkisto, 1982, 37, 250-260. Bibl. 18 Tit.

Kahk, J., Ligi, H., Tarvel, E. A parallel study of agricultural production and feudal duties of peasantry in Estonia 16th - 19th centuries. - Prestations paysannes dimes rente foncière et

mouvement de la production agricole à l'époque préindustrielle. Actes du Colloque préparatoire (30 juin-ler et 2 juillet 1977) au Vile Congrès Intern. d'Histoire Econ. Sec. A 3. Edinbourg 13-19 aout 1978. T. 1. Paris etc., 1982, 121-128, tab. (Cahiers des Etudes Rurales. Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales. Centre de Recherches Historiques. 4.) Bibl. in footnotes.

Kahk, J., Ligi, H. Über das ökonomische Potential der estnischen Bauernwirtschaft am Anfang des 19. Jahrhunderts. - Bäuerliche Wirtschaft und landwirtschaftliche Produktion in Deutschland und Estland (16. bis 19. Jahrhundert). Berlin, 1982, 255-301. Tab. Bibl. 75 Tit. (Jahrbuch f. Wirtschaftsgeschichte.)

1983

О методике изучения динамики феодальной ренты (по материалам Эстонии).—

- Feodalisms Baltijas reģiona. Zinatnisko rakstu krajums (starp-
paugstskolu). Rīga, 1983, 136-150, tab.

Дробижев В. В., Лиги Х. М., Пивовар Е. И. К итогам VIII Международного конгресса по экономической истории.—История СССР, 1983, 4, 61-74.

1984

Asustus ja rahvastik 17. sajandi lõpust 19. sajandi keskpaigani. - Rõpina radadel. Tln, 1984, 64-70.

Kaali katastroof ja Püha kihelkonna kohanimed. - Keel ja Kirjandus, 1984, 5, 286-293. Jooneal. bibl.

Динамика крестьянского населения в Эстонии в 1710-1880 гг.—Социально—демогр. аспекты развития произв. сил деревни. XX сессия Всесоюз. симп. по изуч. проблем аграрн. истории. Тез. докл. и сообщ. М., 1984, 182-184.

1985

Geographie der estnischen nationalen Bewegung. National movements in the Baltic countries during the 19th Century. Upsala, 1985, 259-269, ill., bibl. in notes (Acta Univ. Stockholmensis. Studia Baltica Stockholmensis. 2.).

Mustjala ajalooost. - Vana Kannel. 5. Mustjala regilaulud. Tln: Eesti Raamat, 1985, 12-20, iil.

Rahvastikuloo erijooni. - Kingissepa rajoonis. Tln., 1985, 56-60, tab. Jooneal. bibl.

1986

Jeanne d'Arc - prantsuse rahvuskangelane. - Kalender 1987. Tln: Eesti Raamat, 1986, 129-133.

Räägime veel ajalooost. [Samal teemal: "Räägime ajaloolas-
test". Edasi, 1986, 26. juuni, 2.] - Edasi, 1986, 24. sept., 219.

1987

Lõuna-Eesti demograafilisest arengust aastail 1711 - 1780. - TRÜ Toimetised, 1987, 784, 3-27, tab. Jooneal. bibl. Resümee vene ja saksa keeles.

Lõuna-Eesti demograafilisest arengust aastail 1780-1819. - TRÜ Toimetised, 1987, 784, 28 - 47, tab. Jooneal. bibl. Resümee vene ja saksa keeles.

Ligi, H., Tarand, A. Hellenurme talupäevikud. Looduskasutusest ja keskkonnakaitsest künkliku pinnamoega maastikul. Tead.-rakend. konv. ettekannete kokkuvõtted. Tln-Põlva, 1987, 142-145, tab. Resümee vene keeles.

1988

Pythease avastusretk. [Kreeka teadus- ja reisimehest]. - Eesti Loodus, 1988, 11, 731-736, ill. Bibl. 13 nim. ; 12, 804-810, iil. Bibl. 11 nim. Resümee vene keeles.

Sünge tähtpäev. [1941. a. küüditamisest Saaremaal ja Hiiu-
maal]. - Saarte Häl, 1988, 2. juuli, 79.

1725. - 1726. aasta adramaarevisjon, eriti Harjumaal. - Eestimaa 1725. - 1726. a. adramaarevisjon. Harjumaal. Allikpublikatsioon. 1. Tln, 1988, 9 - 36, tab., viited ja komment. lk. 28-36. Eben-

449-459, tab., 21 ill. Jooneal. bibl.

Õiend Eesti NSV seaduse "Kohtuvälistest massirepressioonidest Nõukogude Eestis 1940 - 1950-ndail aastail" projekti juurde. - Edasi, 1988, 6. okt., 230. Bibl. 5 nim. Allk.: J. Ant, T. Anton, R. Blum, L. Hainsalu, P. Kenkmann, I. Koolmeister, E. Laasi, H. Ligi, H. Lindmäe, I. Rebane, J. Soontak, J. Tamme.

Пифей и Балтийское море.—Скандинавский сборник, 1988, 31, 86-95. Подстр. библи.

1989

Eesti linnade rahvaränne aastail 1946-1950. - Kleio, 1989, 2, 62-65, tab.

Eesti Teaduste Akadeemia ja Õpetatud Eesti Selts. - 50 aastat Eesti Teaduste Akadeemiat. Vabariiklik teaduskonverents (2.-3. nov. 1988) materjalid. Tln, 1989, 200-205. Bibl. 34 nim.

Eestimaa 1725-1726. a. adramaarevisjon. Järvamaa. Allik-
publikatsioon. = Estländische Hakenrevision von 1725 - 1726: Jerwen. Quellenpublikation. [Peatoim. H. Ligi. Koost. K. Kähr, V. Naaber, H. Tamman]. Tln., 1989. 173 lk., tab. Isikunimede register lk 151-153, kohanime register lk. 154-164, saksa-eesti nime-
loend lk 165-173.

Kui TA Ajaloo Instituuti juhtis direktori kt. kt. - Kleio '88, 1989, 1, 142.

Kuidas Õpetatud Eesti Seltsist sai Eesti Selts (ÕES aastail 1919-1928). - Tartu Ülikooli ajaloo küsimusi 22(1). Trt, 1989, 102-108. Bibl. 18 nim.

Märtsiküüditamine 1949. - Rahva Häl, 1989, 25. -26. märts, 72-73.

Poolteist sajandit Õpetatud Eesti Seltsi asutamisest. - Kleio '88, 1989, 1, 94-99.

Rahvusülikool 70. - Meie Maa, 1989, 8. dets., 28.

Replik "Noor-Tartu" asjas. [Vastukaja: Vahtre, Lauri. Nüri võitlus lohega. - Vikerkaar, 1988, 12, 61-65.] - Vikerkaar, 1989, 6, 95-96.

Veel märtsiküüditatute arvust. [1949. aasta]. - Edasi, 1989, 8. juuli, 156.

Ääremärkusi küüditamise ajaloole. 1. - Kleio '88, 1989, 1, 22-25. Bibl. 23 nim.

Ääremärkusi küüditamise ajaloole. 2. - Kleio, 1989, 2, 13-15. Bibl. 5 nim.

Ligi H., Ant J. Tõepoolest: kellega ja kuhu minna? - Leninlik Lipp, 1989, 6. mai, 86.

Это было в марте 1949 года.—Советская Эстония, 1989, 25. и 26. марта, 38.

1990

Eestimaa 1725.-1726. a. adramaarevisjon. Läänemaa. Allik-
publikatsioon. [Koost. K. Kähr, V. Naaber. Toim.: H. Ligi (pea-
toim), T. Oja, E. Kukk]. Tln, 1990. Isikunim. reg. lk. 223-227. Kohanimede reg. lk. 228-245. Saksa-eesti nimeloend lk. 246-259. Parall. Tit. Estländische Hakenrevision von 1725 bis 1726. Wieck. Quellenpublikation.

Ääremärkusi "Helsinki nimekirjale". [Rets.: Salo, V. Eesti inim-
kaotused 1940. a. juunist 1941. a. augustini. Toronto, 1989] - Kul-
tuur ja Elu, 1990, 5, 24-27.

Ligi H., Peegel J. Milline peaks olema Saarte Instituut? - Meie Maa, 1990, 11. mai, 19.

1991

Lisa "Noor-Eesti" ajaloole. - Kleio, 1991, 3, 119.

Loenguid varakeskajast [Õppevahend]. Tartu: TÜ, 1991. 88 lk.

Ääremärkusi küüditamiste ajaloole. 3. N. Karotamm ja küüdi-
tamine. - Kleio, 1991, 3, 6-10. Resümee inglise keeles.

1992

Õpetatud Eesti Selts enne ja nüüd. - Kirjanduse ja osmaa '88. Tln: Eesti Raamat, 1992, 38-46.

Eesti talurahva ajalugu. 1 kd. [Aut.: H. Ligi, E. Tõnisson, S. Vahtre, H. Piirimäe, J. Linnus, J. Kivimäe jt.] Tallinn: Olion, 1992. 656 lk, 4 l il., 1 l tab. Bibl. 23 nim. Isikunim. reg. lk 631-637. Kohanimede reg. lk 638-650.

1993

Imikute ja laste suremuse geograafia Eestis 18.-19. sajandil. - Kleio, 1993, 8, 3-7.

HERBERT LIGI KOHTA KIRJUTATUD ARTIKLID

Paal, A. Herbert Ligi ajaloodoktoriks. - Fotoga. - Kodumaa, 1968, 7. aug., 33.

Sidemed tugevnevad. [Prof. H. Ligi loengutest Moskva RÜ ajaloo teaduskonnas.] - TRÜ, 1973, 21. sept., 25.

Piirimäe, H. Ajaloolist ühelt ajaloolaseteelt. [Prof. Herbert Ligi 50. sünnipäevaks.] - Fotoga. - Edasi, 1978, 25. okt., 245.

Professor Herbert Ligi 50 ja 25. [Üldajaloo kateedri õppejõu sünni- ja tööjuubeliks.] - Fotoga. - TRÜ, 1978, 27. okt., 28.

Herbert Ligi. [Ajalooprof. TÜ õppejõud. 25. okt. 1928-12. nov. 1990. Nekroloog.] - Fotoga. - Edasi, 1990, 16. nov., 264.

Herbert Ligi. 25. okt. 1928 - 12. nov. 1990. [Ajalooprof. Nekroloog.] - Fotoga. - Universitas Tartuensis, 1990, 16. nov., 23.

Herbert Ligi - in memoriam. - Saarte Häl, 1990, 17. nov., 136.

R. M. Prof. Herbert Ligi surnud. - Teataja, 1990, 1. dets., 22, iii.

Linnus, J. Herbert Ligi. In memoriam. - Kleio, 1991, 4, 72. Fotoga. Resümee inglise keeles.

Liitoja, Ü. Professor Herbert Ligi poolt juhendatud diplomitööd. - Kleio, 1993, 8, 16-20.

Rahi, A., Must, A. Katkenud töö. Herbert Ligi: Eesti rahvas-
tikukaotused Nõukogude Liidu vanglates ja sunnitöölaagrites. - Kleio, 1993, 8, 8-15.

Käesolev bibliograafia on magnetkandjal allakirjutatu val-
duses. Soovijatel on võimalik andmeid vabalt kopeerida. Olen
tänulik kõigi täienduste ja paranduste eest.

Ülle Must

AJALOOLINE AJAKIRI 1922-40

Tiit Rosenberg

Tants "Ajaloalise Ajakirja" ümber.

Isiklikku ja üldist 1969-89

Tänases "Kleios" tema eelkäijale "Ajaloolisele Ajakirjale" pühendatud artiklit (taas)avaldades on autorile osaks saanud oma teaduslikku esiklast kolmandale ringile saata. Kuna antud juhtumi puhul pole tegemist ainult ühe teadlaskarjääri seikadega vaid üldisema ilminguga, mis iseloomustab 1960. aastate lõpul ja hiljem teadusse astunud põlvkonna tegutsemise võimalusi ja piire, siis võiks nende väljatoomine autori arvates õigustatud olla.

Astusin Tartu Ülikooli ajaloo osakonda 1968. aasta sügisel, olles huvitatud XX sajandi poliitilisest ajaloost, eriti Eesti saatusest. Minu kui ajaloolase kujunemiskäiku mõjutas oluliselt osavõtt Sulev Vahtre nn väikesest ehk eesti ajaloo ringist. Läheimateks kaaslasteks olid seal Jüri Kivimäe, Mati Mandel, Aldo Kais, Arvo Tering, Vladimir Ševtsov jt. On meeles, et S. Vahtre suunamisel alustasime eeltööd Eesti mõisate nimestiku koostamiseks. Seejärel püüdsime saada selgemat ülevaadet kogu Eesti ajaloo senisest uurimiskäigust ja probleemidest. Nii võtsime 1970. aasta sügisel kriitilise vaatluse alla olulisemad osad äsjailmunud Endel Laulu koostatud historiograafilisest kogumikust "Leninlik etapp eesti ajalooteaduses". 1969. aasta sügisest olime süüvinud Eesti Vabariigi aegsete ajaloolaste töödessa. Selle tarbeks soovitas S. Vahtre mulle "Ajaloolist Ajakirja", millele ligipääsuks õnnestus mingi neutraalsema teema kattevarjus saada Teadusraamatukogu erifondi kasutamise luba. Kõik teise kursuse sügise ja talve vabad õhtud said veedetud erifondi valikes lugemissaalis, mis asus tol ajal Toome pearaamatukogust eraldi hoones Vanemuise tänavas. Sageli olin seal ainus lugeja. Tänu erifondi töötajate vastutulelikkusele sain lugeda ka sellist kirjandust, mida ametlik luba ette ei näinud. Tagantjärele suur aitäh neile selle eest! Metoodiliselt said läbi töötatud kõik "Ajaloalise Ajakirja" aastakäigud. Erifond jäi mu lemmiklugemiskohaks hiljemgi ja seal veedetud tunnid on ajalooringi ürituste kõrval meeldejäävamateks mälestusteks ülikooliajast.

Minu esimeseks ettekandeks ajalooringis saigi ülevaade "Ajaloolisest Ajakirjast", millega esinesin 1970. aasta kevadtalvel koos Jüri Kivimäega, kes rääkis Akadeemilisest Ajaloo Seltsist ja selle ettevõtmistest. Hiljem kirjutasin ettekande põhjal ka oma esimese artikli, mis pidi avaldama Üliõpilaste Teadusliku Ühingu ajalooringi kogumikus "Ajalooolaseid töid V". Minust kolm kursust eespool olnud J. Kivimäe oli kurikuulsalt Glavliti suhtes palju elukogenum ega esitanudki kogumikku oma ettekannet AASst. Pealegi oli tal seitsamas ilmumas artikkel keskaja teemal. Mäletan, et minul oli sekeldusi oma artikliga juba enne kogumiku TRÜ kirjastusele üleandmist. Ajalooringi juhendajate Sulev Vahtre ja Helmut Piirimäe soovitusel sai küll eelnevalt lihvitud iga lauset ja kaalutud iga nime, milleta polnud võimalik anda vähegi objektiivsemat ülevaadet "Ajaloolisest Ajakirjast". Nii tuli võimalust mööda vältida selliste Glavliti "mustas nimekirjas" seisnud meeste nagu Juhan Köpp, Juhan Vasar, Erik Laid jt nimesid. Kogumik, mis oli koos 1971. aastal, ilmus trükkis alles kolm aastat hiljem, mil kõik autorid olid ülikooli lõpetanud. Juba mitmest sõelast läbi käinud ja ülikooli rotaprintist tulnud kogumiku signaaleksemplar, milles oli viimase artiklina sees ka minu kirjutis "Ajalooline Ajakiri", oli vahepeal pidama jäänud viimases instantsis. Glavliti Tartu osakond, kuhu signaaleksemplar ilmusisloa saamiseks suunati, saatis selle hoiatusega tagasi vastavatele instantsidele ülikoolis. Oludes, kus juba mitu põlvkonda ajaloolasi oli Eesti NSVs asjatult taotlenud oma erialajakirja (taas)loomist, oli sellise "kõdandliku ajakirja" meeldetuletamine tollastele võimumeestele pinnuks silmas ning ilmselt olid tollane ülikooli parteikomitee

ja teaduskonna parteibüroo need, kes asjale väga ärritatult reageerisid. Mäletan, et paksu pahandust oli kogumiku vastutaval toimetajal H. Piirimäel, kellel seisis just ees doktoriväitekirja kaitsmine (1974. a aprillis). Tulemuseks oli, et ülikooli kirjastusel tuli juba valmis kogumikust (300 eksemplari) eemaldada minu artikkel, teha uus sisukord ning see kogumiku lõppu paigutada. Minu esimest ja "aia taha läinud" katset avaldada uurimust XX sajandi ajaloost jäi kogemata meenutama vaid kogumiku ees olnud saatena, kus on mainitud, et ilmuvate "artiklite aluseks on tööd, mis on valminud ÜTÜ ajalooringis. Nad on ette kantud ringi töökoosolekutel ja ÜTÜ konverentsidel või esitatud auhinnatöödena. Tööde juhendajateks olid ... prof. kt. Vahtre (K. Kaplinski, A. Kurepalu, L. Võime ja T. Rosenbergi artiklid)..." (minu allakriipsutus - T.R.)

Selleks ajaks, mil ilmus nimetatud kogumik, olin juba kindlalt valinud tulevaseks uurimisobjektiks varasema sotsiaal-majandusliku ajaloo, milles ajaloolane sai tugevneva ideoloogilise surve suhtes palju vabamalt töötada. Minu järgmine ülikooli ajal kirjutatud artikkel, professor Herbert Ligi juhendamisel 1972. a valminud uurimus "Tumala mõisa majandusest aastail 1722-1777" avaldati ajalooringi järgmises, VI kogumikus 1977. aastal. See ilmus küll suure hiilnemisega, kuid takistusteta.

Uuesti pöördusin ma esimese teema juurde tagasi tosin aastat hiljem, 1977. a. Pärast viieaastast tööd TA Ajaloo Instituudis jõudsin tagasi ülikooli. Ajaloo osakonnas sai minu ülesandeks lugeda nn NSV Liidu ja Eesti NSV ajaloo historiograafia üldkursust. Selle raames oli õnneks taiplikku auditooriumi arvestades võimalik üsna iseseisvalt ja põhjalikult käsitleda ka ajalooteaduse olukorda Eesti Vabariigis. See ajendas mind nii lektori kui uurijana uuesti ning põhjalikumalt nimetatud temaatikasse süvenema. Seda tõukas tagant ka tahe aidata kaasa loomaks kindlamat ideelist ja praktilist alust tollaste noorte ajaloolaste tegevusele, kelle üheks eestvedajaks ma ÜTÜ ajalooringi juhendajana (aastail 1978-88) olin saanud. Meie tollast noorte ajaloolaste põlvkonda, kes oli ülikooli lõpetanud 1970. aastail, innustas soov sündinud oludes midagi muuta, käima panna, ära teha - seda järjest külmeneva ideoloogilise kliima kiuste. Sellest soovist sündisid Tartu ja Tallinna ajaloolasi liitnud nn Taevaskoja seminarid ja viistlaskolkokviivid ja Noorte Ajaloolaste Klubi (J. Kivimäe, T. Rosenberg, Jaan Tamm, Toomas Tamla, Tanel Linnus jt). Nende nn "noorte vihaste meestega" lõid kaasa nii "vanad vihased" (S. Vahtre, H. Piirimäe, H. Ligi) kui ka veel nooremad ja vihasemad mehed tollaste tudengite (Lauri Vahtre, Mart Laar, Heiki Valk, Mart Kalm jt) näol.

Muide, viimaste põlvkond, kes praegu Eesti elus liidrirolli on tõusnud, meenutab õigustatult oma 1980. aastate algul sündinud "Noor Tartu" liikumist. Selle kõrval on käesolevate ridade autori arvates vast teenimatult varju jäänud mõni aasta vanem Noorte Ajaloolaste Klubi ajajärk. Tegemist oli ülikooli ajaloo osakonnast lähtunud ühe tõusu erinevate faasidega. Mulle näib, et kui püüda neid faase või põlvkondi eristada, siis tuleb nentida, et Noorte Ajaloolaste Klubi liikmed pöördusid sobivate tegevusvormide ja ideede otsingul eeskätt teaduse valda ja Eesti Vabariigi aega, kuna "Noor Tartu" läks eeskjuu otsimisel kaugemale ja laiemale pinnale - ärkamisaega ja rahvuspoliitikasse.

Ent tulgem tagasi isiklikuma teema juurde. 1980. aastate algul valmis mul, ja tänu ülikooli juubelile sai ka ilmuda, rida historiograafilisi lühiaurimusi (Otto Liivist ja Akadeemilisest Ajaloo Seltsist).¹ Lisaks neile valmis 1984-86 minu juhendamisel ka rida diplomitöid Luule Nõmme, Maarika Mäekivi, Lea Pussi, Terje Schmidt ja Peeter Väljase sulest, mis olid pühendatud nimekatele eesti ajaloolastele Villem Reimanile, Juhan Vasarale, Evald Blumfeldtile, AASI algatatud ajaloolise traditsiooni kogumisele

ning 1905. Aasta Seltsi tegevusele.² 1980. aastate lõpul sain samasse tsükklisse lisada juba varem visanditena olemas olnud käsitlused Hendrik Sepast ning Eesti ja Soome ajaloolaste sidemetest (kuni 1940. aastani).³

1983. aastal valmis mul sisuliselt nimetatud tööde tsükliit koondav käsitus "Ajalooteaduslikud ajakirjad Eestis historiograafilise allikana. "Ajalooline Ajakiri" (1922-1940) ja "Ajaloole Ajakiri" (1941)". 1983. aasta 2. märtsil esinesin selle teemalise ettekandega Etnograafiamuuseumis Harri Moora päeval. Et seda tööd siiski ka tsensuuri värvatest läbi saata, tuli teksti viimistlemisel tegelda nii kavaldamisega kui ka enesetsensuuriga, mis tollal ajaloolaste hulgas paratamatu oli. Teemale tuli anda vähemalt neutraalsem, allikaõpetuslik kallak, muuta mitmed hinnangud võimalikult voolujooneliseks või looritada nõukoguliku fraseoloogiaga, rõhutada kus vähegi võimalik mõne ajaloolase materialistlikku kallakut või opositsioonilisust (Hans Kruus, Peeter Tarvel) ja sidemeid nõukogude ajaloolastega ning vastandada "Ajalooline Ajakiri" nõukogudeaegsete muutustega, et tuua ära iseenese eest rääkivaid fakte või viiteid. Vaatamata sellele artikli avaldamine blokeeriti.

Juba mahu tõttu (34 lk masinkirjas) ei sobinud see ülikooli ajaloo muuseumi kogumikku "Tartu ülikooli ajaloo küsimusi". Ei läinud see ka tollal rangelt temaatilisuse nõudega kammitsetud ajaloo-osakonna tööde kogumikesse TRÜ toimetiste sarjas. Pealegi oli siin hästi meele kümne aasta tagune esimene "tants" "Ajalooline Ajakiri" ümber. Hoolimata "Keele ja Kirjanduse" kirjandusajaloo osakonna toimetaja Heldur Niidu esialgu lootustandvale hoiakule ei pidanud ajakirja peatoimetaja Aksel Tamm võimalikuks tööd avaldada. Ettekäandeks toodi käsitletava teema mitesobivus ajakirja profiiliga. Pärast mõningast kõhklemist lükkas tülitootava artikli tagasi ka "ENSV Teaduste Akadeemia Toimetised. Ühiskonnateadused" toimetuse, soovitudes otsida avaldamiseks siiski võimalust ülikooli väljaannetes. Nii jäigi artiklil mõneks ajaks kirjutuslaua sahtlisse, kuni 1988. aasta algul ÕESI taastamise käigus puutusin kokku professor Juhan Peegli. Temalt sai mõõdamines küsitud, kas järsku ei passi minu lugu ajakirjanduse ajaloolastele. Passis küll, nii taseme kui ka teema poolest, oleks passinud varemgi, kui osanuks pakkuda. Ja nii ilmuski artikkel lõpuks professor Juhan Peegli 70. sünnipäevale pühendatud Tartu Ülikooli Zurnalistika kateedri kogumikus "Fakt, sõna, piit. XI" 1989. aastal.⁴ Muidugi, ka ajad olid muutumas, kuid veelgi olulisem oli J. Peegli sõna.

Et selles kogumikus ilmunud artikkel on ajaloolaste ringis vähe tuntud, seda kasvõi nimetatud kogumiku kitsa leviku tõttu, siis olgu ta nüüd veidi kärbitud kujul ja ilma "sünnimärkideta" kolmandat korda ajaloolaste suunas teele saadetud. Seekord juba koos "Ajalooline Ajakiri" sisuregistriga, et paremini teadvustuks ajalooline järjepidevus.

"Ajalooline Ajakiri" väljaandmine

"Ajalooline Ajakiri" ilmus Akadeemilise Ajaloo Seltsi (AAS) väljaandena. AAS ise asutati 11. märtsil 1920 rühma Tartu Ülikooli õppejõudude poolt tollase Eesti ja Põhjamaade ajaloo professori Arno Rafael Cederbergi (AASi esimees 1920-28) initsiatiivil.⁵ Kuni 1939. a. alguseni, teaduslike seltside üleandmiseni vastasutatud Eesti Teaduste Akadeemiale, tegutses AAS Tartu Ülikooli juures. Seltsi liikmeskonna moodustasid õppejõud, üliõpilased, arhiivitöötajad, kooliõpetajad ja üksikud teiste elukutsete esindajad. Liikmete arv kõikus 40 ja 100 vahel. Seltsi asutajad olid algul seadnud võrdlemisi kitsad sihid - koondada ajalugu harrastavaid üliõpilasi, kuid ajalooteadusliku organisatsiooni puudumise tõttu Eestis pidi asutatud akadeemiline koondis ka selle aset täitma. 13. mail 1928 vastuvõetud AASi uus põhikirj fikseeris seltsi eesmärgiks elustada ajaloolist huvi, silmas pidades eriti kodumaa ajalugu ja töötada

Eesti ja üldajaloo uurimise alal. AAS kujunes algusest peale üheks kõige aktiivsemaks ja teovõimelisemaks teaduslikuks seltsiks Eestis. See oli tüüpiline elukutsete ja asjaarmastajate ajaloolaste ühendus, millised eksisteerivad enamikes riikides. Seltsi 10. aastapäeva aktusel 4. mail 1930 võis prof. Peeter Tarvel (kuni 1936. a. Treiberg, AASi esimees 1928-40) põhjendatult öelda, et AAS on muutunud ajaloo uurimist juhtivaks ja sellega seotud eriülesandeid täitvaks keskseks asutiseks Eestis.⁶ AASi juhtroll tollases Eesti ajalooteaduses määras ära ka "Ajalooline Ajakiri" tähenduse.

Esmakordselt tõstati oma ajakirja väljaandmise mõte 17. oktoobril 1921 AASi kümnendal üldkoosolekul (olid ühtlasi ettekandekoosolekuteks), kui prof. A. R. Cederberg teatas, et Riigivanem oli annetanud seltsile Scheeli panga kapitalist 50 tuhat eesti marka. Ajakirja väljaandmise võimaluste selgitamiseks valiti komisjon, mis esines juba järgmisel koosolekul 7. novembril täpsema informatsiooniga. Esialgsete arvestuste järgi pidi aastas nelja numbri väljaandmiseks kuluma umbes 75 tuhat marka. Initsiaatorid astusid energilisi samme ajakirjale toetuse hankimiseks. 5. detsembri üldkoosolekuks olid asjad niikaugel, et võis valida ajakirja toimetuse eesotsas dotsent P. Tarveliga. Seltsi üldkoosolekul 6. veebruaril 1922 teatas toimetaja, et ajakirja esimese numbri materjal on koos ja läheb järgmisel päeval trükkki. Ajakiri pidi ilmuma veebruaris, mais, septembris ja detsembris. AASi teiseks aastakoosolekuks 3. aprillil 1922 oli "Ajalooline Ajakiri" esimene number juba ilmunud. Nimetatud aastakoosolek oli seltsi elus üks olulisemaid. Edust tiivustatuna otsustati tegevusala laiendada ja kavandati mitmed olulised ettevõtmised järgnevatel aastatel - Eesti ajaloo bibliograafia, biograafilise käsiraamatu ja allikpublikatsiooniseeria "Ajalooline Arhiiv" koostamine ja väljaandmine. Samuti otsustati laiendada vastloodud ajakirja.⁸

Finantsid. Ajakiri ilmus AASi kulul. 1920. aastate keskpaigaks kujunes seltsil välja range eelarvesüsteem kindlate finantseerimisallikate ja aastaid püsiva väljaminekute nomenklatuuriga.⁹ Seltsi peamisteks sissetulekuallikateks olid toetused Haridusministeeriumilt ja Eesti Kultuurkapitalilt (mõlemalt kokku umbes 2-3 tuhat krooni aastas ehk 60-80% seltsi sissetulekust) ning Tartu Ülikoolilt (kuni tuhat krooni ehk 5-20%). Majanduslikult oli seltsile kõige soodsamaks perioodiks 1920. aastate teine pool. Kui AAS võis selle kümnendi algul kulutada oma ettevõtmisteks keskmiselt 250 tuhat marka aastas, siis kümnendi teisel poolel kulutati aastas juba üle 6500 krooni (1 kroon = 100 marka). Järgmise kümnendi algul langes see summa alla 4000 krooni, tõustes alles 1930. aastate lõpul üle 5000 krooni. Pea kogu vaadeldava perioodi vältel moodustasid seltsi väljaminekute ca 40% kulutused "Ajalooline Ajakiri" väljaandmiseks (ainult 1926-30 üle 30%). Ajakirja müügist saadud tulud moodustasid vaid veerandi väljaandmiskuludest, mis olenevalt ajakirja mahust ja tiraažist ulatus 1300-2200 kroonini aastas. Lõviosa sellest võtsid paberi, ajakirja trükkimise ja ekspeditsioonikulud. Esi-

mesel kolmel aastal toimetamistasu ja honorari koostöö eest ei makstud. Edaspidi sai toimetaja kuni 240 krooni aastas ning artiklite autorid honorari 200-250 senti leheküljelt.¹⁰ Kuni 1925. aastani anti ajakirja välja "Odameme" kirjastuse kaudu. Viimase likvideerimise järel läks kirjastamine Emakeele Seltsi kätte, kuni 1927. aasta märtsis sõlmiti leping kirjastusega "Loodus", kellele anti üle ajakirja trükkimine, ekspedeerimine ja levitamine.¹¹ Ajakirja esimese viie aastakäigu mahuks oli 160 lehekülge aastas. Alates 1927. aastast kasvas ajakirja aastamaht 240 leheküljele ning paranes selle välimus paber, trüki ja kujunduse arvel. Kujunduselt oli ajakiri lihtne. Esikaant ehtis vaid liivakella kujutisega AASI embleem. Sise- ja tagakaantel toodi ära numbri sisukord ning tutvustati ajakirja iseloomu ja nimetati seniseid autoreid. Alles 1937. aastast hakati vabu kaanepindu kasutama raamatureklaamiks. Illustratsioonid ja fotomaterjal ajakirjas peaaegu puudusid.

Tiraaž ja levi. Kuni 1930. aastani oli ajakirja tiraažiks 1000 eksemplari.¹² AASI juhatuse koosolekul 25. jaanuaril 1930 otsustati aga ajakirja eksemplaride arvu kärpida 600le, et vähendada iga-aastasi puudujääke. Polnud mõtet ajakirja nii suurel arvul lao jaoks trükkida, sest aastane levik oli umbes 250 eksemplari.¹³ Ajakirja levitamise küsimus oli pea kõigil aastatel toimetuskolleegiumi ja AASI kitsaskohaks. Ajakirja propageerimiseks avaldati reklaamikuulutusi ajakirjanduses, pöörduiti tellimissoovitustega koolide poole ning katsuti tellijaid hankida AASI liikmete kaudu. Ajakirja tiraaži kärpimine tulenes üldisest raskest rahalisest olukorrast, nagu märgiti seltsi aastakoosolekul 1933. aastal. Seltsi eelarvet kärpides tuli vähendada ka ajakirja trükipoognate arvu viieteistkümnelt kaheteistkümnenele ja autorite honorari, ehkki ajakirja mahu vähendamine oli vastuolus ajaloo uurijate ringi laienemisega ja ajaloo huvi tõusuga.¹⁴ Siiski tuli ka järgmisel aastakoosolekul peatoimetajal teatada, et ajakirja trükiarvu on tulnud veelgi vähendada - 400 eksemplarile, sest tellijate arv ei ulatu üle saja. Kui varem olnud tellijate arv suurem, siis seda suuresti tänu seltsi liikmete aktiivsusele.¹⁵ Ka 1939. aasta jaanuaris peetud AASI juhatuse koosolekul märgiti, et ajakirja levitamine tekitab endiselt raskusi.¹⁶ Küll otsustati nüüd uuesti tõsta ajakirja mahtu ning honorari ja muuta ajakirja sisu mitmekesisemaks. Ajakirja süstemaatiliseks levitamiseks moodustati eritoimkond ja pöörduiti Tallinna ja Narva Ajaloo Seltside poole ettepanekuga toetada ajakirja kaastööga ja levitamisega oma liikmeskonnas.

"Ajaloolise Ajakirja" tellijate hulgas oli peale üksikisikute veel rida raamatukogusid, asutusi ja seltsi, õpetajate seminare ja gümnaasiume. Teatud hulk ajakirja numbreid läks igal aastal vastavalt AASI juhatuse otsusele prii- ja vahetuseks emplarideks. Priieks emplari said tavaliselt AASI juhatuse ja ajakirja toimetuse liikmed. AASI teadussidemete laienedes kasvas pidevalt vahetuseks emplaride arv. Nii läks 1939. aastal ajakirja 72st prii- ja vahetuseks emplarist Eesti ajakirjadele-ajalehtedele 16, teadusasutustele ja seltsidele 14. Välismaa

teadusasutustele ja -väljaannetele saadeti 24 eksemplari - Rootsi ja Poolasse kummassegi 5, Soome, NSV Liitu ja Saksamaale igasse 4, Läti 3, Taani ja Norrassa 1.¹⁸ Välispartnerite huvi "Ajaloolise Ajakirja" vastu suurenes märgatavalt 1937. aastast, mil hakkasid ilmuma artiklite võõrkeelsed (algul prantsuse-, hiljem ka saksa- ja ingliskeelsed) resümeeid.

NSV Liidu teadusasutustest kujunesid vahetussidemed juba 1920. aastate lõpul Leningradi Soome-Ugri Rahvaste Kultuuri uurimise ühingu, mille bülletàäne ja kogumikke võis leida AASI raamatukogust.¹⁹ 1932. aastal sai AAS ettepaneku astuda väljaannete vahetusse Harkovi Riiklikult Raamatukogult ja 1932. aastal Leningradis ilmunud eesti ajakirjalt "Klassivõitlus". Vaatamata AASI nõusolekule vahetus nimetatud asutustega siiski ei teostunud. 1935. aastal tegid AASile analoogilise ettepaneku Leningradi Materiaalse Kultuuri Ajaloo Riiklik Akadeemia ja NSV Liidu TA Raamatukogu Leningradis, 1937. aastal ka Ukraina NSV TA Raamatukogu Kiievis.²⁰ Ka neile ettepanekutele vastati jaa-tavalt. Et vahetus ka teoks sai, tunnistavad nimetatud asutuste väljaanded AASI raamatukogust.²¹

Toimetuse. Määrav osa "Ajaloolise Ajakirja" teadusliku taseme ja suunitluse kujundamisel oli tema peatoimetajatel ja toimetuse kauaaegsetel liikmetel. Ajakirja peatoimetaja kinnitati iga aasta lõpul AASI üldkoosolekul seltsi juhatuse ettepanekul ning tavaliselt kinnitati samas peatoimetaja ettepanekul ka toimetuse liikmed. Kümme aastat oli ajakirja eesotsas ning seejärel toimetuse liikmeks üldajaloo õppejõud P. Tarvel.²² 1932. aastal, kui Tarvel suure töökoormuse tõttu tagasi astus, sai peatoimetajaks AASI aseesimees, verivärske Eesti ja Põhjamaade ajaloo professor H. Kruus (toimetuse liige 1925-40). 1937. aastal loovutas ta samadel põhjustel kui eelkäija peatoimetaja koha Eesti Riigi Keskarhiivi noorele energilisele direktorile ajaloodoktor Otto Liivile (toimetuse liige 1926. aastast), kes juhtis toimetust ajakirja seismajäämiseni.²³

Toimetusse kuulus 1920. aastail 6-8 liiget, nende hulgas tavaliselt ka paar üliõpilast. Vähemalt kolmel aastal kuulusid sel perioodil toimetusse A.R. Cederberg (1922-29), Pärtel Haliste (Bauman) (1922-29), Hendrik Sepp (1922-29), Richard Kleis (1924-29), Harri Moora (1922-25), Juhan Köpp (1926-29), Juhan Vasar (1926-28) ja Helmi Ottenson (1923-25). 1930. aastal otsustati vähendada toimetust liikmete arvu ja täpsemalt määrata nende ülesanded. Uue toimetuse liikmeteks valiti kodumaa ajaloo alal H. Kruus, arheoloogia alal Marta Schmiedehelm ja arhiivinduse alal O. Liiv.²⁴ Järgmisel aastal lisandus neile veel H. Sepp. Leiti, et oleks vaja ka toimetuse sekretäri, kelle hooleks jääks korrektuuri lugemine, mida seni oli teinud peatoimetaja. Sekretäri küsimus jäi siiski lahtiseks.²⁵ O. Liivi peatoimetajaks saades suurendati toimetust uuesti ning senistele liikmetele lisandusid Evald Blumfeldt, J. Vasar ja Herman Fischer, neist viimane sekretärina. 1939. aastast asendas M. Schmiedehelmi Richard Indreko. Selliseks jäi toimetuse koosseis lõpuni.

Nagu näha, olid toimetuses kogu ilmumisperioodil tooni andmas P. Tarvel, H. Kruus ja O. Liiv. Poliitiliselt vaadetelt pahempoolsusse kalduvad,²⁶ kuid tunnustatud teadlaste ja õppejõududena suutsid nad vältida päevapoliitilisi eelistusi ja andsid teaduslikku objektiivsust taotledes ajakirjale rangelt akadeemilise ilme.

"Ajalooline Ajakiri" sisust

"Ajalooline Ajakiri" avaartiklis "Tööd alates" seati eesmärgiks virgutada ajaloo harrastust ja levitada ajaloolaseid teadmisi, edendades sellega ka rahvuskultuuri. Ajakiri pidas vajalikuks pöörata peatähelepanu kõigile nähtustele eesti ajaloo uurimise ja ajalookirjanduse alal. Avaartiklis kirjutati: *Teame väga hästi, et sel alal on palju tööd juba tehtud, kuid veel rohkem on teha, kui paljud küsimused ootavad alles lahendajaid ja otsustajaid. Suures ajaloolises uurimistöös, mis viimase saja aasta jooksul ikka hoogsamini on arenenud, on eesti rahva ajalugu hoopis kõrvalisel kohal seisnud. Sellepärast tahame oma rahva ajaloo, selle üksiknähtuste selgitamisele erilist tähelepanu pöörata, hoidudes siiski ühekiülgsest hukkamõistmisest ja mõttetust rahvuslikust kõrkusest.*²⁷ Kokkuvõtlikult, kuid siiski mitmekülselt pidi ajakiri valgustama ka üldise ajaloo uurimistöö olukorda ja saavutusi teistes maades. Ajakiri taotles teaduslikkuse põhinõuetest kinnipidamist, püüdes samas esitada materjali võimalikult populaarsel kujul, et äratada huvi ka rahva laiemates ringkondades väljaspool ajaloo uurijate ja -õppijate kitsast ringi.

"Ajalooline Ajakiri" annab hea ülevaate ajaloo teaduse arengust Eesti Vabariigis - tollastest võimistest ja võimalustest, peamistest uurimisvaldkondadest ja probleemidest. Samuti ajaloolastest, nende vaadetest, silmaringist ja teadussidemetest.

"Ajaloolist Ajakirja" ilmus kokku 74 numbrit, mis 3640 leheküljel sisaldasid ligi 300 artiklit ja 400 lühülevaadet ja -arvustust. Ajakirjas ilmunud kirjutised võib jagada: 1) ajaloo teaduse üldküsimusi käsitlevad artiklid, 2) uurimuslikud artiklid, 3) allikpublikatsioonid, 4) arvustused, 5) ülevaated, 6) nekroloogid, 7) lühiteated.

Ajaloo teaduse üldküsimusi käsitles paarkümme artiklit. Neis vaagiti teaduse päevaprobleeme, hinnati ühe või teise valdkonna uurimise hetkeseisu ja visandati tuleviku ülesandeid. Sellised kirjutised väärivad historiograafilisest aspektist erilist tähelepanu. Ajakirja esimeses numbris esines programmilise artikliga "Tähtis uurimisülesanne" 1920. aastal eesti ajaloo teaduses juhiosa etendanud professor A. R. Cederberg (1922, nr 1). Autor kutsus üles uurima nn suurt reduktsiooni, mis oli Rootsi ajaloo XVII sajandi lõpus täielikuks majanduslikuks revolutsiooniks ja seetõttu ka Eesti ajaloo seisukohalt eriti tähtis. Reduktsiooniga oli seotud maaküsimus, mis ajaloolaste poolt veel lähemalt selgitamata. Pea tundmata olevat reduktsiooni maksmapanemise sisemine ajalugu ja selle ainelised tagajärjed, mis A. R. Cederbergi arvates olid just kõige tähtsamad. Professor A. R. Cederbergi suunamisel hak-

kasidki järgnevalt rootsi ajaga (eriti selle lõpuperioodiga) tegelema mitmed noored ajaloolased; 1931. a valmis J. Vasaral reduktsiooni teemal doktoriväitekiri.

Kujuneva rahvusliku historiograafia jaoks oli üheks esmaseks ülesandeks ületada balti-saksa apologetilise historiograafia ühekülsus. Seda mõisteti juba 1920. aastate algul.²⁸ Kõige selgemalt sõnastas vastava programmi H. Kruus, kirjutades, et balti-saksa ja hiljem ka vene ajaloo uurimise tendentslikkus, mis avaldus nii käsitlusaine ja probleemi valikul kui ka vastavas käsitlusuunas, mõjutas paljude aastakümnete vältel meie kodumaa mineviku uurimist. Eesti ajaloo teadusel on aga hoopis uus ülesanne - tundma õppida eesti rahva ajalugu, mis tähendab meie ajaloo teaduse uurimisobjektis raskuspunkti ümberasetamist ühiskondlik-poliitilistelt koorekihtidelt ja nende institutsioonidelt laiali-sele rahvamassile, tema olundile ja eneseavaldusile.²⁹

Mitmed kirjutised käsitlesid 1920. aastate keskpäiku päevakorral olnud arhiivikorralduse ja kohalike arhiivide saatuse küsimust. Huvipakkuv on R. Kleisi esitatud Eesti Kirjanduse Seltsi ajaloo toimikonna kirjatuse programm järgnevaiks kümneks aastaks eestikeelse teadusliku ja populaarteadusliku ajalookirjanduse väljaandmiseks (1929, nr 1). 1928. aasta aprillis peetud AASI aastakoosolekul võeti vastu otsus anda seltsi 10. aastapäeva puhul välja ajakirja erinumber, mis sisaldaks kirjutisi kodumaa ajaloo uurimise senistest tulemustest ja ülesannetest. See 1930. aastal ilmunud ajakirja kakssiknumber (nr 1/2) väärib historiograafilisest seisukohast erilist huvi, sest selle lehekülgedel tegi eesti professionaalne ajaloo teadus oma esimesi kokkuvõtteid.³⁰

Uuesti kerkisid ajaloo teaduse üldised probleemid "Ajalooline Ajakiri" esile 1930. aastate lõpul O. Liivi artiklites "Eesti ajaloo uurimise mõningaist ülesandest" (1938, nr 1) ja "Kuidas publitseerida üld- ja rahvasajaloo allikaid" (1939, nr 2). Mõlemas kirjutises tõstatub ajaloo uurimise aktuaalsuse küsimus. Tähtsamate ja ulatuslikumate küsimustena tõi O. Liiv esile Eesti majandusajaloo, merenduse ja laevanduse arengu, ajaloolise statistika ja topograafia, kultuuriloo, sõjaajaloo, tavaõiguse ajaloo jt küsimused. Üheks senise uurimistöö puuduseks pidas O. Liiv ajaloo uurimise nõrka kontakti naaberteadustega, mis võinuks näiteks tihedam olla sellisel tähtsal ja väheuuritud alal nagu külaühiskonna ja selle kodukultuuri vallas, kus tuleks rohkem kasutada rahvaluule, etnograafia jt teaduste uurimistulemusi. Märkides, et analüüsi ja sünteesi n.ö. esimesel kujul esitavad üldteosed ("Eesti ajalugu", "Eesti rahva ajalugu", "Eesti majandusajalugu I") on juba ilmunud või ilmumisel, rõhutas O. Liiv, et nüüd tuleks jätkata tõsisemalt tööd sügavuti. Selliselt fikseeris eesti ajaloo teadus oma hetkeseisu 1930. aastate lõpul.

Üksikud artiklid olid pühendatud ajaloo metodoloogiale küsimustele. Sellised olid H. Oldekopi "Osvald Spengleri ajaloo morfoloogia" (1923, nr 3), K. Ramuli "Ajalugu kui teadus" (1924, nr 1) ja "Psühholoogia ja ajalugu" (1929, nr 4) ja "Max Weberi sotsioloogia küsimusest" (1934, nr 1).

Uurimusi, mille maht võis ulatuda 5 - 50 leheküljeni, ilmus ajakirjas ligi 140 artiklit. Aastas ilmus tavaliselt 5-12 artiklit, neist pikemad kirjutised jooksid läbi mitme numbriga.

Üldajaloo teemasid käsitles 23 artiklit 10 autorilt. Viljakamad olid antiikajaloo õppejõud P. Haliste 6 ja uue- ja uusima ajaloo spetsialist P. Tarvel 7 artikliga. Tarvel oligi üldajaloolasena silmapaistvaim, tundes huvi laia küsimuste ringi vastu keskajast uusima ajani. Ta käsitles renessansi ja valgustusajastu olemust, Thomas Münzerit, nn pööraste liikumist Prantsuse revolutsiooni ajal ja Prantsuse revolutsiooni historiograafiat, Bismarcki ja Wilhelm II, Versailles'i rahu 1919. aastal ja imperialismi kui uusima ajaloo perioodi. Materialistina tundis ta huvi ka marksistliku ajalookäsitluse vastu ja tundis seda paremini kui keegi teine eesti ajaloolastest. Uurijana jõudis P. Tarvel käsitleda ajakirjas ka Eesti ajalugu. Üldajaloo alaste kirjutiste arv tõusis 1930. aastate teisel poolel, kui ajakirjas avaldati mitme noore ajaloolase (Lemmit Mark, H. Fischer, Marta Sorgsepp) uurimused XX sajandi alguse rahvusvahelistest suhetest, mis olid kirjutatud prof. P. Tarveli juhendamisel valminud magistritööde baasil.

Eesti ja Põhjamaade ajalugu käsitles 110 uurimust. Selle valdkonna uurijate ring oli märksa laiem ning kasvas 1930. aastatel tunduvalt. Autoreid oli ligi 50.

Tabel

Ajaloolise Ajakirja Eesti ja Põhjamaade ajalugu käsitlevate artiklite temaatika

Temaatika	Periood					Kokku	%
	Kuni XIII saj. kesk.	XIII saj. 2. pool- 1582	1583 - 1710	1711 - XIX saj. kesk.	XIX 2.p - XX saj. algus		
Agraar- ja talurahva ajalugu	2	2	6	8	1	19	17.3
Linnad ja kaubandus	1	5	12	4	2	24	21.8
Poliitiline ajalugu	3	4	12	7	8	34	30.9
Haridus ja kultuur	-	1	7	4	5	17	15.5
Arheoloogia, kunstiajalugu jt	5	4	1	2	4	16	14.3
Kokku	11	16	38	25	20	110	100
%	10.0	14.5	34.6	22.7	18.2	100	100

Neist viljakamad olid ülikooli õppejõud H. Kruus, H. Sepp, J. Vasar, A. R. Cederberg, arhivaarid O. Liiv, P. Johansen, E. Blumfeldt, Arnold Soom, Nigolas Loone (Treumuth). Kümnekond uurimust Eestiga seotud teemadel ilmus ajakirjas ka Läti, Soome ja Rootsi ajaloolastelt. Käsitletud uurimistemaatika ja ajajärkude lõikes jaotusid artiklid järgmiselt (vt tabel):

Lühiajaloolisena ilmusid ajakirjas mitmete ajaloolaste (H. Kruus, H. Sepp, J. Vasar, O. Liiv) doktori-

tööde või monograafiade olulisemad osad. Nagu näeme, oli autorite huvi koondunud eesti rahva ajaloo ja eriti tema sotsiaal-majandusliku ajaloo küsimustele. Lõviosa kirjutistest oli omakorda pühendatud rootsi ajale, mis oh balti-saksa historiograafia poolt suhteliselt vähem uuritud. Rootsi võimu perioodiga tegeldi eriti intensiivselt 1920. aastate teisel - 1930. aastate esimesel poolel, mil valmis 3 doktoritööd (J. Vasar, H. Sepp, O. Liiv). 1930. aastate teisel poolel on märgata majandusajalooliste tööde arvu kasvu. O. Liivi kõrvale, kelle huvid kaldusid järgnevalt rohkem arhiivinduse alale, kerkisid viljakate XVI - XVII sajandi majandusajaloo uurijatena E. Blumfeldt ja A. Soom. XIX sajandi kaubandusajaloo viljelejana andis endast märku noor majandusteadlane Feliks Sauks. XVIII - XIX sajandi majandusajalooga hakkasid tõsisemalt tegelema ka H. Sepp ja J. Vasar, kes seni olid uurinud rohkem XVII sajandi ja XVIII sajandi alguse sõja- ja sotsiaal-poliitilise ajaloo küsimusi.³¹ Selline nihe uurimistemaatikas on seletatav asjaoluga, et Eesti majandusajaloo ja teiste üldkäsitluste koostamisel oli tekkinud vajadus ka hilisemate perioodide põhjalikumaks läbitöötamiseks. Varem olid XVIII - XIX sajandi agraarajalooga tegelenud balti-sakslased, kelle mõisniklikud seisukohad vajasid revideerimist.

Sotsiaal-majanduslikku ajalugu käsitlevatest kirjutistest oli ajakirjas huvipakkuvamaid J. Vasara artikkel "Teoorjuse-aja põhiprobleemidest" (1935, nr 3). See probleeme püstitav, hingeloendeile kui uuele perspektiivsele allikaliigile tähelepanu juhtiv ning uusi uurimismeetodeid rakendav töö oli üks esimesi ajaloolis-demograafilisi uurimusi eesti historiograafias. Mitmete J. Vasara poolt tõstatatud küsimuste lahendamiseni jõudsid eesti ajaloolased alles mitukümmend aastat hiljem. 1938. aastal sai J. Vasar Tartu Ülikooli esimeseks majandusajaloo professoriks.

Tinglikult poliitilise ajaloo valdkonda loetud kirjutistest oli suur osa pühendatud talurahva ajaloo sotsiaal-poliitilistele aspektidele. Kui sotsiaal-majandusliku ajaloo vallas domineerisid ajakirjas XVII sajandi küsimused, siis poliitilise ajaloo osas kaldus rōhk XIX sajandile. Avaldatu põhjal kuulus keskne koht H. Kruusile (13 artiklit), kes käsitles peamiselt XIX sajandi keskpaiga ja teise poole talurahva- ja rahvusliku liikumise küsimusi. H. Kruusile sekundeeris XIX sajandi teise poole talurahvaliidumise uurijana Leida Rebane (Loone) 2 artikliga. XIX sajandi alguse agraarseaduse vastu ilmutas huvi ka varalahkunud N. Loone, kelle põhihuvideks olid siiski vastureformatsioon ja Põhja-sõja alguse poliitilised küsimused. Rootsi võimuperioodi sõjaajalugu ja Rootsi valitsuse talurahvapoliitikat vaatles Sepp (5 artiklit) ja mõisate reduktsiooni J. Vasar (2 artiklit).

Haridus- ja kultuuriajaloolised artiklid käsitlesid Tartu rootsiaegse ülikooli küsimusi, XVI - XIX sajandi kooliolusid ja eesti raamatu ajalugu (A. R. Cederberg ja Friedrich Puksoo).

Ajalo o eridistsipliinide valdkonda kuuluvaist käsitlustest väärirb märkimist O. Liivi kirjutis eesti arhiivinduse ajaloost (1932, nr 1) ja J. Vasara historiograafiline uurimus Carl Schirrenist ajaloolasena (1926, nr 2-3).

"Ajaloalise Ajakirjale" oli omane, et uurimuslike kirjutiste ajaline haare ei ulatunud kaugemale XX sajandi algusest. Lähiminevikku - 1905.-07. ja 1917. aasta revolutsioonide ja neile järgnenud sündmuste ajalugu jõuab ajakirja kaante vahele ainult ilmunud kirjanduse ülevaadete ja arvustuste kujul ja sedagi peamiselt 1930. aastate teisel poolel, mil artikli- või mälestustekogumikena ja üldkäsitlustena ilmus rohkesti sellealast kirjandust.

1920. aastail - 1930. aastate algul, kui ajakirja toimetuse ei saanud kiidelda uurimuslike artiklite küllusega, anti ajakirjas ruumi ka dokumentide avaldamiseks. Reeglina valgustasid eessõna ja kommentaaridega varustatud dokumendid mingit kitsamat Eesti ajaloo küsimust. Nii ilmus ajakirjas 1922-34 üle veerandsaja üksikdokumendi või allikatkendi ca 150 leheküljel. Neist suurimaiks olid P. Treibergi avaldatud esimene Eestimaa talurahva regulatiiv "Iggaüks" (1927, nr 1), P. Johanseni uurimuseks ülekasvav publikatsioon 3 vana eesti vakuraamatu säilinud osadest (1930, nr 3-4), H. Kruusi publitseeritud Jakob Hurda kõne esimesel eesti üldlaulupeol 1869. aastal (1932, nr 1) ja E. Blumfeldti avaldatud Saare-Lääne piiskopkonna visitatsiooniprotokollid aastaist 1519-22 (1933, nr. 1-3). Ajaloodokumentide publitseerimise üheks eesärgiks oli teaduslike editsioonipõhimõtete tutvustamine laiemale lugejaskonnale. Osa allikpublikatsioone oli nagu musternäidiseks, juhtides tähelepanu samaliigiliste tekstide otsimise ja avaldamise tarbele.

1920. aastatel, mis olid eesti ajalooteaduse kujunemise perioodiks, ilmus ajakirjas keskmiselt 5 lühiaurimust aastas ning suhteliselt palju ülevaatliku ja üldise sisuga kirjutisi. 1930. aastate esimesel poolel määrasid ajakirja ilme täielikult uurimuslikud artiklid (keskmiselt 7,5 artiklit aastas). 1930. aastate keskpaigast muutus ajakirjas avaldatavate materjalide iseloom jälle tunduvalt. Märkatavalt vähenes selles avaldatavate uurimuste osakaal (keskmiselt 6,3 artiklit aastas), sest eesti ajalooteadus tervikuna hakkas artiklite staadiumist jõudma monograafiate ja üldkäsitluste koostamise ja avaldamiseni ning kasvas teaduslik produktsioon. Ajakirjas lakas dokumentide avaldamine ning järsult tõusis arvustuste arv ja maht. Teaduselu mitmekesistumise ja elavnemise tõttu kasvas ka lühiaurimuste jaoks eraldatav kirjaruum. Kui ajakirjas avaldatavad uurimused võimaldavad meil pilku heita tollaste teadlaste "uurimislaboratooriumi", tutvumaks nende vaadete ja silmarin-giga, metodoloogia, allikbaasi ja konkreetsete uurimistulemustega, siis ajakirja arvustav-ülevaateline osa lubab meil jälgida tolle aja teaduselu selle mitmekesisuses.

"Ajaloalise Ajakirja" kaudu saab kõige kontsentreeritumal kujul pildi pea kõigi eesti ajaloo valdkon-

dade ja küsimuste uurimise seisust 1920.-30. aastail, sest ajakirjas arvustati, refereeriti või nimetati kõiki olulisemaid Eestis ilmunud kirjutisi, eesti ajaloolaste välismaal avaldatud töid või sealsete teadlaste Eestit puudutavaid uurimusi. Vaatlusväljast ei jäänud kõrvale isegi ajalooline romaan, mis elas 1930. aastate keskpaiku Eestis üle tõelise buumi. Soomes, Rootsis, Lätis ja Saksamaal ning teistes riikides *Estica* ja *Baltica* alal tehtava uurimistöö kajastamise kõrval pälvis tähelepanu ka NSV Liidus ilmunud ajalookirjandus.³² Kui 1920. aastate algupoole avaldati ajakirjas rohkesti pikemaid ülevaatelisi kirjutisi teatud perioodil mingi ala kohta ilmunud kirjandusest, siis järgnevatel aastatel leidis uudiskirjandus käsitlemist eeskätt arvustuste vormis või ajakirja varia-osas veerand- kuni pooleteiseleheküljelise sisurefereeringu näol. Eriti kasvas ajakirjas arvustustele antav ruum O. Liivi toimetajaks saamisel, kes oli ise agar arvustuste kirjutaja ning laiendas ka retsensentide ringi arvustuste tellimise kaudu. Nii ilmus rohkesti sellealast kaastööd tema kaasteenijalt Riigi Keskarhiivist (H. Fischer, L. Mark, H. Rebane, Adolf Perandi jt). Kuna arvustuslikku laadi kirjutised olid väga eriilmelised, siis on raske nimetada nende täpset arvu (ligi sada), niisamuti nagu arvustatud-tutvustatud tööde arvu (mõnisada).

Arvestatavat historiograafilist väärtust omavad ajakirjas ilmunud ajaloolaste biograafiad ja nekroloogid (44 kirjutist), mis sisaldavad peale ajaloolaste elulooliste andmete veel nende loomingu analüüsi või vähemalt hinnangut. Nii heideti ajakirjas pilk eesti ajaloolaste või ajalooaharrastajate V. Reimani, H. Prantsu, A. Kruusbergi, H. Oldekopi, N. Loone, balti-saksa ajaloolaste H. v. Bruiningi ja A. v. Tobieni, silmapaistvate üldajaloolaste N. Karejevi, E. Meyeri, L. K. Goetzi, A. Aulardi, K. O. Lindequisti, Vene arheoloogi A. Spitsõni jt ajaloolaste loometeele.

"Ajalooline Ajakiri" andis hea ülevaate teaduslike asutuste ja organisatsioonide tegevusest. Nii ilmusid regulaarselt AASI sekretäri sulest põhjalikud aastaülevaated seltsi töö kõigist lõikudest - ajaloolise traditsiooni kogumisest, ajaloo oskussõnastiku, Eesti biograafilise leksikoni ja Eesti ajaloo bibliograafia koostamisest, seltsi välissidemetest jt seltsi ettevõtmistest. Toodi ära kõik seltsi ettekandekoosolekud ja refereeriti kuni poolteise lehekülje ulatuses iga ettekande sisu, juhul, kui seda ei avaldatud ajakirjas artiklina. 1930. aastast alates ilmusid regulaarsed aastaülevaated ja teised kirjutised (15 artiklit) ka Riigi Keskarhiivi tegevusest - arhiivimaterjali laekumisest ja korraldamisest, arhiivis töötavatest uurijatest, arhiivi näitustest, väljaannetest, arhiivitöötajate teadustööst ja ettekandekoosolekuist. 1930. aastail kujunes Riigi Keskarhiiv hea aktivistide kaadriga arvestatavaks teadusasutuseks, kelle töötajad olid ka uurijatena produktiivsed. Alates 1931. aastast hakkasid ajakirjas ilmuma ülevaated Tartu Ülikooli arheoloogiakabineti tööst (7 kirjutist). Ülejäänud asutuste ja seltside nagu Tallinna, Tartu, Narva ja Pärnu

linnaarhiivide, Eesti Kultuuriloolise Arhiivi, Tallinna ja Narva ajaloo seltside, Viljandi muuseumi, Eesti arhiivide ühingu jt organisatsioonide ajalugu ja tegevust valgustas 20 kirjutist. Mitmed neist asutustest olid oma tegevust alustanud alles 1930. aastail.

Ajakiri kajastas ka eesti ajaloolaste osavõttu ja esinemisi ajalooteaduslikel kongressidel ja päevadel (16 kirjutist). Nii anti ülevaade ajalooteaduste VI - VIII (Oslos 1928, Varssavis 1933 ja Zürichis 1938) rahvusvahelistest kongressidest, I ja II Soome-Eesti ajaloolaste päevadest (Tartus 1933 ja Helsingis 1936),³³ I Balti muinasteadlaste kongressist (Riias 1930), I Balti ajaloolaste kongressist (Riias 1937) jt ajaloolaste kohtumistest, mis tihenesid 1930. aastail.

Ehkki eesti ajalooteadus oli 1920.-30. aastail teravikuna orienteeritud sidemetele Põhja- ja Lääne-Euroopa ajalooteadusega, leidub ajakirjas teateid ka põgusatest kontaktidest nõukogude ajalooteadusega, seda peamiselt arheoloogia, etnograafia ja arhiivinduse valas. Nii refereeriti mitmel korral rahvusvahelises muinasteaduslikus kogumikus *Eurasia Septentrionalis Antiqua* ilmunud nõukogude arheoloogide töid ning ka nõukogude arhiivindusalaseid väljaandeid. 1931. aastal ilmus Eerik Laidilt ajakirja neljandas numbris asjalik ülevaade Moskva ja Leningradi kesksetest muinasteaduslikest ning etnograafilistest uurimisasutustest ja muuseumidest, mida ta ise oli külastanud. Samas ajakirjas ilmus E. Laidi sulest järelhüüe silmapaistva vene arheoloogi, NSVL TA korrespondentliikme A. Spitsõni surma puhul. Paraku jäid teated nõukogude teaduselt ajakirjas juhuslikeks ning lakkasid "raudse eesriide" sulgudes 1930. aastate lõpul sootuks. Alles 1940. aasta suvel, nüüd juba poliitilistest oludest dikteerituna võeti ette katse luua töist kontakti nõukogude ajaloolastega. 8. juulil 1940 pöördus "Ajaloolise Ajakirja" toimetuse sekretär H. Fischer NSV Liidu saatkonna kaudu kirjava NSVL TA Ajaloo Instituudi poole, paludes toimetuse nimel ajakirjale kaastööd. Soovitud artiklite teemadeks olid "Ajalooteaduse areng NSV Liidus" ja "Ülevaade teaduslikest töödest NSV Liidus Baltikumi ja eriti Eesti ajaloo alal".³⁴

"Ajaloolise Ajakirja" 1920.-30. aastail ilmunud materjale tervikuna hinnates tuleb märkida, et ajakiri ei anna siiski hõlmavat pilti tollasest eesti ajaloo uurimisest ja -käsitlest. Ta peegeldas peamiselt vanema ajaloo uurimist kuni XX sajandi alguseni ja akadeemilist ajalookäsitlust.

Siin ei saa mööda minna erinevast arusaamast ajalooteaduse ülesannete ja meetodi küsimuses, millest lähtusid AASi juhtivad tegelased ning nn "vaikiva ajastu" ideoloogid.³⁵ Viimased oleksid tahtnud ajaloolasi järjekindlamalt oma päevapoliitika vankri ette rakendada ning seda tollase ülepaisutatud rahvusluse vormis. See kumas selgelt läbi kellegi O. V. kriitikast artiklis "Ajalugu ja tänapäev", mis ilmus 20. augustil 1937 valitsusmeelses ajalehes "Uus Eesti". Ajaloolastele heideti

ette, et nad on traditsioonilise vene kooli mõjul kinni nende küsimuste lahendamisega, mis olid aktuaalsed nende vanaisade päevil, kusjuures neil on esiplaanil olnud mitte rahvuslus, vaid materialistlik ajaloo käsitus segatud tugeva pahempoolse värvinguga.

Ehkki selline hinnang oli mõneti teravdatud, selektab nimetatud suunitus, miks mõned akadeemilistest ajaloolastest järgnevalt, teatud määral ka sunnult, nõukogude režiimiga koostööle läksid. See aga ei päästnud lammutamise või hilisema põlu alla seadmise eest ei nende senist hinnatavat elutööd ega neid endid.

"Ajaloolise Ajakirja" sulgemine. "Ajaloo Ajakiri" (1941)

17. juunil 1940 alanud nõukogude okupatsioon lõi peatselt segi kogu senise teaduselu korralduse. 1940. aasta septembri algul seiskus kõigi Eesti ajakirjade ilmumine. ENSV Ülemnõukogu Presiidiumi seadusega 2. septembrist 1940 asutati ENSV Riiklik Kirjastuskeskus. Sellest hetkest võis kõigi trükitoodete, nende hulgas ka ajakirjade kirjastamine toimuda ainult nimetatud asutuse juhtimisel ja loal selleks loodava 5 riikliku kirjastuse kaudu.³⁶ Riikliku Kirjastuskeskuse ülesandeks oli ka kõikide ilmuvate teoste käsikirjade kontrollimine ja avaldamislubade andmine. ENSV Rahvakomissaride Nõukogu otsusega 4. septembrist 1940 natsionaliseeriti kõik kirjastused ja neile kuulunud raamatukauplused, mis anti üle Riikliku Kirjastuskeskuse valdamisele ja valitsemisele.³⁷ Sellega likvideeriti ka kirjastus "Loodus", mis oli olnud "Ajaloolise Ajakirja" kirjastaja.

Ehkki "Ajaloolise Ajakirja" väljaandmine oli seiskunud, polnud tema edasine saatust veel lõplikult selge. Akadeemiline Ajaloo Selts taotles oma ajaloo ajakirja jätkamist, ehkki ka selts ise seisis ümberkorralduste ees. Pärast Eesti Teaduste Akadeemia likvideerimist oli AAS oma senise põhikirja alusel 27. septembrist 1940 uuesti registreeritud Tartu Ülikooli juures. Juhatuse koosolekul 11. oktoobril 1940 seltsi edasist tegevuskava vaagides konstateeriti, et nüüdsest on seltsi funktsioonid muutunud ja ta saab töötama TRÜ juures kitsamate ülesannetega, eriti kirjastamistegevuse osas. Seltsi sissetulekud vähenesid, seepärast arvati, et selts ei saa jätkata "Ajaloolise Ajakirja" väljaandmist ja toetamist. Peeti vajalikuks pöörduda Õpetatud Eesti Seltsi poole, kaalumaks tarbekorral ühise teadusliku ajakirja väljaandmist.³⁸ Ehkki AAS taotles oktoobris "Ajaloolise Ajakirja" 1940. aasta 3. ja 4. numbri väljaandmiseks summasid nii TRÜlt kui Eesti TA likvideerimise komisjonilt, jäi vastav toetus saamata, niisamuti nagu ajakirja jätkamise luba. AASi ainsaks suuremaks ja teostunud ettevõtmiseks 1940. aasta sügissemestril sai koos ÕES-iga 27. nov. 1940. korraldatud mälestuskoosolek Fr. Engelsi 120. sünnipäeva tähistamiseks, kus ettekannetega "Fr. Engelsi ajalookäsitlus" ja "Fr. Engelsi teos "Eramandi, perekonna ja riigi tekkimine" esinesid professorid P. Tarvel ja H. Moora. 1941. aasta kevadsemestril ei toimunud enam seltsi üldkoosolekuid. 5. märtsil 1941

peeti faktiliselt viimane AASi koosolek, millest võtsid osa P. Tarvel, R. Kleis, M. Sorgsepp ja Eerik Tender.³⁹ Otsustati küll, et momendil seltsi käsutuses olevate summadega (2767 rbl) tuleks jätkata tööd pooleli oleva eesti ajaloo bibliograafia teise osa ning ajaloo oskussõnastiku koostamisel, kuid paraku jäid need kavatsused teostamata. AASi nagu ilmselt teistegi taoliste seltside tegevust 1940./41. aastal mõjutas asjaolu, et uues olukorras oli seltsi aktiivsematest tegelastest valdav enamik seotud uute ülesannetega oma põhitööl. H. Kruusist oli saanud TRÜ rektor. O. Liiv pidi ENSV Riikliku Keskarhiivi Tartu osakonna juhatajana hea seisma arhiivinduse eest nõukogulike ümberkorralduste kampaanias, tunda andis ka süvenev haigus. Teised ülikooli õppejõud, P. Tarvel, H. Moora, E. Blumfeldt jt olid hõivatud üleminekuga uuele töökorraldusele, õppeprogrammidele ja -ainetele, millega seoses tuli tõlkida või redigeerida uusi õpikuid. Osa endistest AASi liikmetest oli aga nõukogude korra suhtes selgelt vaenulikena ühiskondlik-teaduslikust tegevusest kõrvale tõmbunud (H. Sepp, J. Vasar jt). Sellises olukorras, pealegi kus asutatav TRÜ Teaduslik Uurimisinstituut pidi juba 1. märtsist 1941 osa seltsi ülesandeid üle võtma, soikus Akadeemilise Ajaloo Seltsi tegevus lõplikult. Ei aidanud AASile ja teistele teaduslikele seltsidele elu sisse puhuda ka okupatsiooniaegse ülikooli juhtkonna poolt 1943. aasta lõpul - 1944. aasta algul ette võetud katsed.⁴⁰

Vaatamata sellele, et AAS oh 1941. aastaks mineetanud enamuse oma kunagistest funktsioonidest ning faktiliselt lakkas olemast, polnud kadunud vajadus tema algatatud perioodilise ajaloo teadusliku väljaande järele. Ajaloolane ajakiri kui selline oh vajalik ja jäi alles ka esimesel nõukogude aastal, küll muutusid tema nimetus, väljaandja, toimetuse, ülesanded ja sisu.

Ajakirjade edasine saatus ENSVs otsustati 1940. aasta sügiskuudel. Nagu nõukogude võimumehed oma samme õigustasid, olevat kodanlikus Eestis ilmunud ja omavahel lugejate pärast võitlevate ajakirjade ja ajakirjakeste rägastikus - neid ilmus arvult üle poolteise saja - olnud raske piirjooni tõmmata üksikute väljaannete vahel. Seepärast kaduvat nüüd valdav enamus neist lõplikult ajakirjanduse areenilt. 1941. aastaks saidki ENSV Riikliku Kirjastuskeskuse süsteemi kuuluvatena ilmumist ainult 33 ajakirja.⁴¹ Nende hulgas hakkas endise "Ajaloalise Ajakirja" baasil ilmuma "Ajaloos Ajakiri", mille väljaandjaks sai ENSV Hariduse Rahvakomisariaat ja kirjastajaks RK "Teaduslik Kirjandus". Selle kirjastuse toimetajaks, kes pidi ideoloogiliselt juhtima kirjastuse tegevust, määrati H. Kruus.⁴² "Ajaloos Ajakiri" sündis 1940. aasta novembris-detsembris, mil tema vastutavaks toimetajaks määrati ENSV Riigi Keskarhiivi Tartu osakonna asedirektor H. Rebane.⁴³

H. Rebane oh prof H. Kruusi õpilasena ja nähtavasti viimase soovitusel ajakirja vastutavaks toimetajaks ja seejärel ka TRÜ õppejõuks saanud. Ta oli üks neid väheseid ajaloolasi, kes 1940. aastal innukalt nõukogude korraga kaasa läks ja Eesti ajalugu ümber hin-

dama asus.⁴⁴ Eeskätt H. Kruusi ja H. Rebase juhtimisel omandas uus ajakiri nõukoguliku ilme. Toimetuskolleegiumi moodustasid TRÜ õppejõud - rektor prof H. Kruus, Ajaloo-Keeleteaduskonna dekaan prof P. Tarvel, dotsendid E. Blumfeldt ja H. Rebane ning marksismi-leninismi aluste õppejõud ja ülikooli parteiorganisatsiooni sekretär Ilmar Kruus.⁴⁵ "Ajaloos Ajakirja" toimetuse jäi Riigi Keskarhiivi, kus töötasid vastutav toimetaja H. Rebane ja toimetuse sekretäri kohuseid täitnud arhiivaar A. Miks.

Uue ajakirja toimetuse töö kohta on andmeid napilt ning dokumentaalselt on see jälgitav vaid 1940. aasta detsembris, mil toimetamistöö oli alles hoogu võtmas - käis asjaajamine vastavate instantsidega ning kaastöö hankimine. Nii tuli toimetajal 6. detsembril osa võtta RK "Teaduslik Kirjandus" toimetuses Glavliti esindaja poolt kokku kutsutud nõupidamisest uute trükiste väljaandmise määruste asjus. Samal kuupäeval palus kirjastuse direktor toimetajalt teateid, milliseid NSV Liidust saadavaid raamatuid "Ajaloos Ajakirja" toimetustöö jaoks vajatakse.⁴⁶

"Ajaloos Ajakirjast", mis pidi kava kohaselt ilmuma 6 korda aastas, jõudis 1941. aastal ilmuda kolm numbrit.⁴⁷

Ajakiri erines oma sarnase nimega vabariigi aegsest eelkäijast ka väliselt. Ajakirja suunitlust sümboliseeris esikaane keskele paigutatud maakera kujutis, millel oli punase värviga tähistatud NSV Liidu territoorium selle kohal lehviva punalipuga. Maakera võötasid loosungikeerud tekstiga "Kõigi maade proletaarlased, ühinege!" Ajakirja tagakaant kasutati alates teisest numbrist eestikeelse marksistlik-leninliku uudiskirjanduse tutvustamiseks. Tunduvalt suuremana kui eelkäijal oh kavandatud "Ajaloos Ajakirja" tiraaž ja maht. Viimaste määramisel lähtus Riiklik Kirjastuskeskus põhimõttest, "et sotsialistlikus ühiskonnas on ajaloo osatähtsus kaugelt suurem kui kodanliku korra ja idealistlike süsteemide puhul." Sellepärast oli ka "Ajaloos Ajakirja" osa Nõukogude Eestis ette nähtud palju kaalukamana ja vastutusrikkamana kui tema eelkäijal.⁴⁸ Kui "Ajaloalise Ajakirja" tiraaž oh viimati olnud 400 eksemplari, siis "Ajaloos Ajakirja" tiraažiks määrati 3000 eksemplari, mis küll juba kolmandaks numbriks langes 1950-le. Mahuliselt pidi "Ajaloos Ajakiri" kirjastusplaani järgi oma eelkäijat kaks korda ületama (aastakäigu kaust 30 trükipoognat ehk 480 lk).

Uus režiim ei soodustanud ajaloolaste tõsist teaduslikku loometööd. Seetõttu tuli uuel ajakirjal võidelda kaastöö nappusega ja ajakirja mahuplaan jäi esimese kahe numbriga puhul täitmata (nr 1 - 4,25, nr 2 ja 3 vastavalt 3 ja 5 trükipoognat).

ENSV Riikliku Kirjastuskeskuse kirjastusel ilmuvate teaduslike ajakirjade hulgas oli "Ajaloos Ajakirja" ülesanne ideoloogiliselt üks tähtsamaid, sest Eesti ajaloo käsitlemise alal tõi okupatsioon ja 21. juuni pööre kaugelt suurema murrangu kui üheski teises teadusharus. Tuli otsustavalt revideerida seniseid demokraat-

likke lähtekohti, suunda ja käsitlusviisi. Mida selles osas esimesel nõukogude aastal kavatseti ja korda saata jõuti, seda peegeldabki "Ajaloos Ajakiri" oma kolmes numbris.

Avaartiklina avaldati H. Kruusi programmiline artikkel, mis pidi häälestama ajaloolasi uute ülesannete täitmisele.⁴⁵ H. Kruus rõhutas seda "viljakat mõju", mida sotsialistlik revolutsioon avaldavat eesti ajaloo teadusele. Toimuvat maailmavaateline ümberorienteerumine, kus osalt idealistlik ja eklektiline ajalookäsitlus tulevat asendada marksistlik-dialektilise meetodiga. See eeldavat ka olulisi muudatusi ajaloo uurimise teemaatikas. Esikohale tuleb tõsta ühiskonna elu materiaalsete aluste ja rahvahulkade loova osa tundmaõppimine, mis olevat eesti ajaloo teadust huvitanud küll varemgi, kuid mille uurimine olevat kandnud siiski juhuslikku ja eklektilist ilmet. Materiaalsete elutingimuste lähtekohaks võtmine andvat võimaluse ka uueks perioodiseeringuks ja väljumiseks sellest kriisist, millesse eesti ajaloo teadus olevat sattunud. Rahvamasside majanduslik olukord, sotsiaalsed käärimised, poliitilised uurinud ja revolutsioonid ning ajajärk alates 1917. aastast pidavat eesti ajaloo teaduse edaspidiste uurimisülesannetena tõusma tähtsaimateks probleemideks. Samas konstateeris H. Kruus, et kahjuks polevat eesti ajaloolaste pere nende kolossaalsete ülesannete lahendamiseks kõige lähemal ajal veel küllaldaselt ette valmistatud. Siin olevat tarvis kõigepealt ajalooliste vaatesuundade põhjalikku revideerimist ja ümberhindamist ning uue, marksistlik-leninliku maailmavaate kindlajoonelist omandamist ja konkretiseerimist. H. Kruus rõhutas ka seda osa, mida seoses toimunud poliitilise murranguga omandas meil ajaloo uurimisel ja õpetamisel NSV Liidu rahvaste ajalugu. Selle tundmaõppimine saavat iseäranis õpetlikuks eesti rahvale möödunud poolaastal osaks saanud poliitilise saatuse mõistmisel ja uue olukorra väärtustamisel. Nii seostuvat minevik kõige tihedamalt olevikuga. Märkides lõpuks, et uute ülesannete lahendamisel on eesti ajaloolastel eeskujuks nõukogude ajaloo teaduse suursaavutused, juhtis H. Kruus tähelepanu ÜK(b)P ajaloo lühikursusele, mis oleks "endastmõistetavaks lähtekohaks ja metodoloogiliseks suunanäitajaks ka Nõukogude Eesti ajaloo teadusele."

Järgnevas kirjutises tutvustaski H. Rebane lühidalt hiljuti eesti keeles ilmunud ÜK(b)P ajaloo lühikursust kui marksistliku ajalookäsitluse näidisteost. Marksistlikku ajalookäsitlust tutvustas ka P. Tarveli põhjalik, ajakirja kolme numbrit läbiv artikkel Friedrich Engelsist ajaloolasena. Peale P. Tarveli artikli ilmus ajakirja kolmes numbris veel 7 uurimuslikku või referatiivset artiklit. Nii käsitles Jakob Koit Hiiumaa kroonumõisate ülerahvastuse probleemi 1740. aastail, A. Veimer S. Witte poolt Venemaal 19. sajandi lõpul läbi viidud rahareformi (nr 1), A. Soom avaldas koos kommentaaridega dokumendi rootsi sõduri raskest elust 17. sajandil (nr 2), A. Liebman käsitles juut-kantonistide probleemi tsaari-Venemaal ja Eestis (nr 2) ja L. Leesment amet-

liku rõugepaneku algust Eestis (nr 2), N. Kaasik vaatles Balti probleemi tsaristliku Venemaa diplomaatias (nr 3) ja L. Mark andis ülevaate talurahva rahutustest Karinus ja Orinas 1805. a (nr 3). Nagu märkis ka tollane kriitika, oli ajakirja sisu kahes esimeses numbris veel võrdlemisi juhuslik, puudusid marksistlik-dialektilise meetodiga teostatud uurimused ning ka teemad polevat eriti aktuaalsed (va P. Tarveli artikkel).⁵⁰ Ajakirja kolmandas numbris näis asi selles osas paranevat.

Sobiva koostöö vähesus oh ajakirja jaoks üsna tõsiseks probleemiks. Nii kaaluti tarviliku kohanemisaja võitmiseks ka teiste ajakirjade poolt kasutatavat võtet - avaldada tõlkes vanemate liiduvabariikide vastava ala uurijate töid - kas ajakirja artikleid või koguni välja võtteid teostest, mis oleksid ühtlasi ka näidisteks õigest metoodilisest käsitlusviisist. Nii oh toimetaja H. Rebane juba 29. detsembril pöördunud palvega Tallinnas loodava Riikliku Ajaloo ja Revolutsiooni Muuseumi direktori Hilda Moosbergi poole kirjutada ajakirja jaoks artikkel mingil aktuaalsel teemal või siis lubada tõlkida vene keelest avaldamiseks mõningaid peatükke või osi tema 1937. aastal Leningradis kaitstud väitekirjast "Harju mäss".⁵¹

Lihtsam oli "Ajaloos Ajakirja" toimetuse olukord arvustuste ja ülevaadete hankimisel. Arvustusi ilmus kolmes numbris kokku 12 teose kohta, millest 8 oli ilmunud NSV Liidus. Ülevaadete osas valgustas R. Põldmäe endise Eesti kultuuriloolise arhiivi senist tegevust (nr 1), R. Indreko ja A. Vassar Arheoloogia muuseumi kogude kasvu 1940. aastal (nr 2) ning viimane ka arheoloogiliste välitööde kava 1941. aastaks (nr 3). L. Loone jagas muljeid Leningradi muuseumidest ja tutvustas Riiklikku Ajaloo ja Revolutsiooni Muuseumi Tallinnas (nr 3), R. Kleis 1941. a märtsis loodud TRÜ ajalookabinetti (nr 3), E. Laid informeeris lugejaid 1941. a aprillis Tartus korraldatud muuseumitöötajate kvalifikatsioonitõstmise kursustest (nr 3) jne. Nii jõudis laiemate hulkadeni ka informatsioon teaduselu sündmustest.

1941. aastal oli "Ajaloos Ajakiri" alles kujunemas. Nagu märkis 1941. aasta suvel Eesti NSVs ilmunud ajakirjade laadist ja iseloomust kokkuvõtet teinud R. Sirge, polevat "Ajaloos Ajakiri", "Eesti Keel ja Kirjandus" ja mõned teisedki ajakirjad senini täiel määral iseenast leidnud. Neis ei avalduvat veel küllaldaselt marksistlik ainekäsitlus ja algatus kodanliku kultuuripärandi kriitiliseks ümberhindamiseks, mis pidanuks olema eriti nende kahe ajakirja ülesandeks. R. Sirge avaldas veendumust, et kui möödunud aasta koos üldise üleminekuga sotsialistlikule korrale oh ajakirjade suhtes algatuste ja rajamiste aastaks, siis eelseisev peab kahtlemata saama teadliku väljakujundamise, lõpliku vormi ja kujutadliku sisu ja kauni väljuse andmise aastaks.⁵²

Teades nüüd, kuidas asjaolud järgneval poolsajandil kujunesid, mõjub toodud nending nõukoguliku mõnituseks. Kõigile ajaloolastepoolsetele pingutustele vaatamata ei õnnestunud neil oma ajakirja ENSVs kunagi enam käima panna.

Viited ja kommentaarid

- ¹ Rosenberg T. Ajaloolane Otto Liiv Tartu Ülikooli teadusliku stipendiaadina.//Tartu Ülikooli ajaloo küsimusi XVI. Trt, 1985. Lk 112-121; Kivimäe J. Rosenberg T. Akadeemilise Ajaloo Seltsi tegevusest (1920-1941).//Samas. Lk 134-143.; Rosenberg T. Ajaloolane ja arhivaar Otto Liiv Tartu Ülikooli õppejõuna.//Tartu Ülikooli ajaloo küsimusi XIX. Trt, 1987. Lk 48-55.
- ² Puss I. Evald Blumfeldt Eesti agraar- ja talurahva ajaloo uurijana. Diplomitöö. Trt, 1984. (Selle põhjal on TÜ toimetistes ilmumas artikkel: Kõiv L. Evald Blumfeldt Eesti talurahva ajaloo uurijana); Mäekivi M. Juhan Vasar ajaloolasena. Diplomitöö. Trt, 1984; Schmidt T. Ajaloolise rahvatraditsiooni kogumine Eestis 1920.-30. aastail ja ajalooline rahvamälestiste kogu ajalooallikana. Diplomitöö. Trt, 1984; Nõmm L. Villem Reiman Eesti ajaloo uurijana. Diplomitöö. Trt, 1985; Väljas P. 1905.-07. a revolutsiooni ajaloo uurimine ja käsitlused kodanlikus Eestis. Diplomitöö. Trt, 1986. Diplomitööde käsikirjad asuvad TÜ lähiajaloo kateedris.
- ³ Rosenberg T. Akadeemik Hendrik Sepp.//50 aastat Eesti Teaduste Akadeemiat. Vabariikliku teaduskonverentsi (2.-3. novembril 1988) materjalid. Tln, 1989. Lk 173-179; Rosenberg T. Eesti ja Soome ajaloolaste sidemetest (kuni 1940. aastani).//Helsingi Ülikool 350. Sümpoosioni ettekanded. Trt, 1990. Lk 39-52.
- ⁴ Rosenberg T. Ajalooteaduslikud ajakirjad Eestis historiograafilise allikana. "Ajalooline Ajakiri" (1922-1940) ja "Ajaloo Ajakiri" (1941).//Fakt, sõna, pilt. XII. Trt, 1989. Lk 20-44.
- ⁵ Vt Kivimäe J. Rosenberg T.
- ⁶ Treiberg P. Akadeemiline Ajaloo Selts aastail 1920-1930. //Ajalooline Ajakiri 1930. Nr 1/2. Lk 3.
- ⁷ EAA. F 2492. N 1. S 2. L 23-24.
- ⁸ Samas. L 30-32, 37.
- ⁹ EAA. F 2492. N 1. S 12. L 1-165.
- ¹⁰ EAA. F 2492. N 1. S 4. L 85.
- ¹¹ EAA. F 2492. N 1. S 7. L 108-111.
- ¹² Selle perioodi suurima humanitaarteadusliku kuukirja "Eesti Kirjandus" tiraaž kõikus 1000-1500 vahel. (Eesti Kirjanduse ajalugu. IV. 1. rmt. Tln, 1981. Lk 47.
- ¹³ EAA. F 2492. N 1. S 7. L 245.
- ¹⁴ EAA. F 2492. N 1. S 4. L 87.
- ¹⁵ Samas. L 106.
- ¹⁶ 1.01. 1941 seisuga oli Tartu raamatulaos "Ajaloolist Ajakirja" aastakäikudest 1922-24 realiseerimata ca 150-250, 1925-29 ca 450-550 ja 1930-40 ca 100-200 eksemplari igat numbrit aastakäigust. (EAA. F 2100. N 13. S 4. L 28-29.
- ¹⁷ EAA. F 2492. N 1. S 8. L 86.
- ¹⁸ EAA. F 1618. N 1. S 2. L 146-148; F 2492. N 1. S 7. L 313-314.
- ¹⁹ EAA. F 2492. N 1. S 39. L 12.
- ²⁰ EAA. F 2492. N 1. S 7. L 369; S 8. L 22, 52, 64, 86-88.
- ²¹ EAA. F 2492. N 1. S 39. L 52-54, 62.
- ²² Vt Kivimäe J. Peeter Tarveli elu ja töö.//Akadeemia. 1989. Nr 12. Lk 1913-1941; 1990. Nr 1. Lk 89-112.
- ²³ Rosenberg T. Ajaloolane Otto Liiv. Rosenberg T. Ajaloolane ja arhivaar Otto Liiv.
- ²⁴ EAA. F 2492. N 1. S 3. L 111-112.
- ²⁵ EAA. F 2492. N 1. S 7. L 344.
- ²⁶ H. Kruus ja P. Tarvel kuulusid 1920.-30. aastail pahempoolsete poliitiliste parteide juhtkonda. O. Liiv, kes üliõpilasaastail oli olnud küll Sotsiaal-Filosoofilise Üliõpilaste Seltsi ja selle sulgemise järel asutatud Eesti vabamõtlejate ühingu "Humanitas" liige, seisis poliitilisest tegevusest ja parteidest kõrval. H. Kruus ja P. Tarvel olid EÜSi ja O. Liiv EÜS "Veljesto" liikmeks.
- ²⁷ Ajalooline Ajakiri 1922. Nr 1. Lk 1-2.
- ²⁸ Treiberg P. Balti ajaloo ümberhinnangu radadelt.//Ajalooline Ajakiri. 1923. Nr 4. Lk 150.
- ²⁹ Kruus H. Eesti kihelkondade ajaloo koostamisest.// Ajalooline Ajakiri. 1930. Nr. 1/2. Lk 117.
- ³⁰ Treiberg P. Akadeemiline Ajaloo Selts aastail 1920-1930; Johansen P. Eesti asustusuurimise ülesandeid; Sepp H. Meie sõjaajaloo uurimise seniseist saavutustest ja tuleviku ülesandest; Vasar J. Rootsi aja senisest uurimisest ja edaspidistest uurimisülesannetest, eriti Liivimaa suhtes; Moora H. Meie arheoloogilise uurimise seniseist saavutusi ja lähemaid ülesandeid; Leinbock F. Eesti etnograafia seniseist saavutusi ja tulevikuülesandeid; Õvel R. ja Liiv O. Eesti riiklikust arhiivindusest; Liiv O. ja Treumuth N. Allikpublikatsioonidest Eesti iseseisvusaegses ajalookirjanduses; Sild O. Kirikuloolise töö sihtjooned Tartu Ülikooli usuteaduskonnas; Uluots J. Eesti õigusajaloo senisest uurimisest ja tulevikuülesandest; Freymuth O. Meie arhitektuuriajaloo seniseist saavutistest; Kruus H. Eesti kihelkondade ajaloo koostamisest.
- ³¹ Rosenberg T. Akadeemik Hendrik Sepp. Lk 176-178.
- ³² Treiberg P. Nõukogude Venes ilmunud kirjandus Eesti ajaloo alal.//Ajalooline Ajakiri. 1927. Nr 4.
- ³³ Rosenberg T. Eesti ja Soome. Lk 46-50.
- ³⁴ EAA. F 1618. N 2. S 8. L 4-5.
- ³⁵ Vt ka: Kivimäe J. Kivimäe S. Eesti ajalooteadus Eesti Teaduste Akadeemia asutamise aegu.//50 aastat Eesti Teaduste Akadeemiat. Lk 171-172.
- ³⁶ Eesti NSV Teataja. 1940. 3. sept. Nr 2.
- ³⁷ Eesti NSV Teataja. 1940. 5. sept. Nr 3.
- ³⁸ EAA. F 2492. N 1. S 8. L 125-126.
- ³⁹ Samas. L 128-129.
- ⁴⁰ EAA. F 2100. N 13. S 4.
- ⁴¹ Sirge R. Eesti NSV-s ilmuvate ajakirjade laadist ja iseloomust.//Tartu Kommunist. 1941. 15. juuni.
- ⁴² Asutati ENSV Riiklik Kirjastuskeskus.//Rahva Hääl. 1940. 7. sept.
- ⁴³ Hugo Rebane (5.10. 1904 Rõngus - 8. 10. 1946 Tartus) oli pärit käsitöölise perekonnast, majanduslike raskustega võideldes õnnestus tal 1935. a lõpetada ülikool. Töötanud vahepeal vabakutselise ajaloolasena, valmis tal H. Kruusi juhendamisel 1937. a lõpuks magistritöö "Rannu kihelkonna ajalugu vanemast ajast kuni Vene-Liivi sõjani (1558)". 1938. aasta algul kinnitati magister H. Rebane ülikooli juurde kaheks aastaks diplomeeritud edasiõppijaks Eesti ja naabermaade ajaloo alal. Doktoriväitekirja teemaks valis H. Rebane XIX sajandi alguse agraarajaloo. 1938. aastast kuni 1941. aasta suveni oli tema põhitöökohaks Riigi Keskarhiiv, kus ta töötas arhiivaarina, vabemassistendina ja 1. septembrist 1940 direktori asetäitjana. 1940. a sügissemestrist oli H. Rebane õppeülesandetäitjaks ja 1941. a kevadsemestrist Eesti ajaloo dotsendiks TRÜs. Sõja-aastad maal kodukohas mööda saatnud, jätkas H. Rebane 1944. a sügisest kuni oma surmani tööd TRÜ eesti ajaloo kateedri dotsendina. (EAA. F 661. N 3. S 147; F 2100. N 1. S. 12524. N 2. S 949)
- ⁴⁴ Ümberhindamisi Eesti ajaloo alal.//Noorte Hääl. 1940. 25. det.
- ⁴⁵ I. Kruus (1913-42) oli 1931-39 vaheaegadega õppinud TÜ Filosoofiateaduskonnas ajalugu ning 1940. a kevadel töötanud ajutise töijõuna Riigi Keskarhiivis. 1941. a aprillist sai tast EKP Tartumaa Komitee II sekretär ja mais 1941 I sekretär.
- ⁴⁶ EAA. F 1618. N 2. S 8. L 7-8.
- ⁴⁷ Ajakirja esimene number anti ladumisele 28. detsembril 1940 ja trüki 6. jaanuaril 1941, 2. ja 3. number vastavalt 6.-29. märtsil ja 5. mail - 2. juunil 1941.
- ⁴⁸ Miks A. "Ajaloo Ajakirja" I aastakolmandik.//Tartu Kommunist. 1941. 10. mai.
- ⁴⁹ Kruus H. Uue ajajärgu alguses.//Ajaloo Ajakiri. 1941. Nr 1. Lk 3-7.
- ⁵⁰ Tartu Kommunist. 1941. 10. mai.
- ⁵¹ EAA. F 1618. N 2. S 8. L 9.
- ⁵² Tartu Kommunist. 1941. 15. juuni.

PETER VON SCHMIDTI VABAKORPUS: FORMEERIMINE, SÕJATEE JA LAIALISAATMINE (1812-14)

Tõnu Tannberg

1812. aasta Vene-Prantsuse sõja omaette huvitavaks peatükiks olid Liivimaal loodud maakaitseväelaadsete üksuste, P. von Schmidt ja K. von Nierothi *vabakorpuste*, formeerimine ja osavõtt sõjategevusest. Varem on ajalookirjanduses nende väeüksuste tegevust üsna põgusalt käsitletud (Stepan Sivitski, Boriss Livtšak, Jühan Kahk, Rein Helme jt). Eesti Ajalooarhiivi, Läti Ajalooarhiivi ja Venemaa Riikliku Sõjaajalooarhiivi materjalid pakuvad P. von Schmidt väeüksuse formeerimise, sõjategevuse ja ka laialisaatmise kohta tunduvalt rikkalikumat andmestikku. Tõsi - vabakorpuse komandöri P. von Schmidt enda kohta täpsemad andmed puuduvad. On teada, et ta oh endine maamõõtja, eruporutšik, kes olevat kogu oma varanduse vabakorpuse peale ära kulutanud.

FORMEERIMINE

P. von Schmidt esitas taotluse oma väeüksuse loomiseks 1812. aasta kevadtalvel. Tollane Venemaa sõjaminister Michael Andreas Barclay de Tolly oli ettepanekuga nõus ja teatas sellest 19. aprillil Balti kindralkuberner Dmitri Lobanov-Rostovskile.

Väeüksuse moodustamise aluseks võis sõjaministri arvates olla 1806.-07. aasta Vene-Prantsuse sõja aegne Kuramaa "vabade küttide pataljon" komplekteerimiskava, mis oli keskvoimude poolt kinnitatud 14. märtsil 1807. a. Tol korral oli tegemist eelkõige parun Friedrich Christopher Alexander von Rönne ettevõtmisega, kusjuures kinnitatud koosseisude järgi pidi väeüksuse üldsuuruseks olema 638 meest, sh 480 lihtväelast (120 meest roodus). Väeüksus oh kavatsetud komplekteerida valdavalt Kuramaa metsavahtidest, kuid tõenäoliselt jäi nimetatud "vabade küttide pataljon" sõjategevuse lõppemise tõttu üldse formeerimata.

1812. a aga tõusis selle väeüksuse loomine uuesti päevakorrale. Vastava ettepaneku kütikorpuse (taas)-formeerimiseks tegid Kuramaa tsiviilkuberner Friedrich von Sivers ja Fr. C.A. von Rönne (kes oli sel ajal Kuramaa metsaülema abi) 1812. aasta kevadtalvel - seega enam-vähem samal ajal kui P. von Schmidt, kes tegutses alguses samuti Kuramaal. Küllap tundus M.A. Barclay de Tollyle just seepärast ostarbekas komplekteerida mõlemad väeüksused sarnastel alustel. P. von Schmidt koostas siiski oma väeüksuse jaoks eraldi "Vabade ratsa- ja jalaväeajagrite formeerimisplaani", mis valmis Jelgavas (Miitavis) 23. mail 1812. a. Ka oma

raportis tsesareevitš Konstantin Pavlovitšile 8. augustist 1813 märgib P. von Schmidt, et plaan oh tema enda poolt koostatud. See plaan (kokku 15 paragrahvi) on lühidalt kokkuvõetav järgmistes põhipunktides:

- väeüksus kavatseti komplekteerida vabatahtlikest;
- vabatahtlike väljaõpetamiseks tuli kaasata kaadriorhvitseri regulaarvägedest;
- relvade ja furaaziga varustamine pidi jääma riigi hooleks;
- väeüksuse liikmete jaoks kavatseti valmistada eraldi vormiriietus, mida võinuks kanda ka pärast erustumist;
- ohvitserkoosseisule anti võimalus jätkata väeüksuse laialisaatmise järel teenistust regulaarpolkudes.

P. von Schmidt esialgseks eesmärgiks oli luua kergerelvastusega salk, nn vabakorpus (Freicorps) luure- ja partisanitegevuseks. Ratsajäagrite relvastuseks nähti ette täägiga püss, paar püstoleid ja palašš; jalameestel seevastu täägiga püss ja tessak.

5. juunil andis sõjaminister M. A. Barclay de Tolly kirjas uuele Balti kindralkuberner Magnus Johann Gustav von Essenile oma heakskiidu P. von Schmidt poolt pakutavale formeerimisplaanile. Kindralkuberner võis lubada alustada väeüksuse tegelikku formeerimist. M.J.G. von Essen oli Riiga saabunud 4. juunil ning sõjaministri Vilniusest saadetud kiri jõudis temani neli päeva hiljem - 8. juunil. Samal ajal andis sõjaminister P. von Schmidtile korralduse ilmuda kindralkubeneri käsutusse.

19. juunil andis kindralkuberner M.J.G. von Essen P. von Schmidtile korralduse alustada korpuse loomist (lõplikult kinnitati P. von Schmidt plaan tsaari poolt 2. augustil). Kohalike võimude poolt pidi väeüksuse loomist kureerima Kuramaa tsiviilkuberner Fr. von Sivers. Korpuse varustamiseks, relvastamiseks ja furaazi muresemiseks vajalik raha tuli vastavalt ministri korraldusele eraldada sõjaministeeriumi arvel Liivija Kuramaa Kroonupalaatitest, riidevarustus sõjaministeeriumi komissariaadi departemangust ning püssirohi koos tinaga suurtükiväeasjade departemangust. Ülejäänud kulutused lootis P. von Schmidt katta vabatahtlike annetuste arvelt. 1813. aasta augustis oli ta siiski sunnitud tunnistama, et need lootused osutusid alusetuks ning seetõttu olevat ta "kogu oma väikese varanduse" väeüksuse formeerimiseks ära kulutanud.

P. von Schmidt vabakorpuse tegelik moodustamine algas 1812. aasta juuni teisel poolel. Kuna Kuramaa kubermang oli selleks ajaks juba okupeeritud, toimus väeüksuse komplekteerimine Liivimaal, keskusega Riias. P. von Schmidt on ise hiljem märkinud, et pärast kindralkubernerilt saadud luba suutis ta värvata 6 nädalaga 180 meest. Selles suhtes ta küll pisut hialdas. Ametlikel andmetel oli tema korpuses 14. augustiks 146 meest, septembri alguseks oh väeüksuses aga tõesti juba 189 meest.

Üheaegselt P. von Schmidt korpusega formeeriti Liivimaal veel üht analoogset väeüksust - K. von Nierothi vabakorpust keskusega Tartus. Augusti keskel oli tolles 33 ja septembri lõpuks 40 meest.

P. von Schmidt edu on seletatav mitme asjaoluga. K. von Nieroth kavatses algselt oma üksuse ainult aadlikest komplekteerida, P. von Schmidt värbas seevastu kõigi vabade seisuste esindajaid. Juuli alguses avaldas ta "Rigasche Zeitungis" ja "Dörptsche Zeitungis" üleskutse, milles Liivimaa elanikele anti teada väeüksuse loomisest ja kutsuti vabatahtlikke teenistusse astuma. Ajalehtedes toodi lühidalt ära ka väeüksuse komplekteerimispehmoõtted ning palve kõigile liivimaalastele toetada korpuse formeerimist vabatahtlike annetustega. Erinevaid võimalusi pakkusid ka väeüksuste formeerimiskohad. Riias võis vabatahtlikke kindlasti kergemini leida kui Tartus. Tollal elas Riias üle 32 000, Tartus seevastu vaid üle 5 500 elaniku. Linlaste kõrval ei jätanud P. von Schmidt oma korpusesse vastu võtmata ka pärisoriseid talupoegi.

RIIA KAITSSEL

1812. aasta septembri alguses oli P. von Schmidt vabakorpuses 189 võitlejat, kõik esialgu ilma hobusteta. Seega ei olnud tegemist veel lahinguvõimelise üksusega. Kuid ka formeeritav Liivimaa maakaitseväge ei olnud septembri alguses suuteline sõjategevusse rakenduma. Liivimaa mõisad pidid maakaitseväge andma üle 2000 mehe. Nende meeste vastuvõtmisega tegeles Rancenuse (Rancenise), maakaitseväge üldjuhiks määratud Fr. von Siversi mõisas, Jelgava politseimeister O. D. von Uexkülli-Gyldenband. Just temale edastati juba 1. septembril korraldus saata esimesed 150 maakaitseväge last Väina äärde patrullteenistusse. Kuna maakaitseväge lasti vajalikul arvul veel koos ei olnud, saadeti patrullteenistusse P. von Schmidt väeüksus, varustades mehed ka Liivimaa maakaitseväge jaoks eraldatud hobustega. 8. septembril teatas O. D. von Uexkülli-Gyldenband kindralkubernerile, et P. von Schmidt väeüksusele on Valmierasse järele saadetud 189 hobust.

10. septembrist kuni 18. septembrini teostas väeüksus Jaun-Jelgava (Friedrichstadt) juures Väina vastaskaldal patrullteenistust. Hiljem, 1814. aasta juulis, kindralkuberner markii Paulucci poolt tehtud tagasi-

vaatest korpuse tegevusele selgub, et väeüksus oli aktiivselt tegev veel 20. septembril Koknese (Kokenhusen) mõisa juures, kolm päeva hiljem aga Valle (Vallehof) mõisa all. Riia raesekretär Johann Friedrich Theodor Germann väidab oma mälestustes, et P. von Schmidt vabakorpus kaotas 29. septembril Jaun-Jelgava all 50 meest: jõe ületamisel olevat 6 meest tapetud, sama palju uppunud ning ülejäänud vangi võetud. Arvestades J. Fr. Th. Germanni kalduvust tollaste sõjasündmuste kirjeldamisel liialdada, tuleks eeltoodud teatesse kriitiliselt suhtuda.

Järgmise kuu alguses, täpsemalt 5. oktoobril, osales P. von Schmidt väeüksus lahingutegevuses Dole (Dahlenkirchen) lähistel. Tegemist oli Vene vägede poolt pärast septembri suurpealetungi nurjumist taas alustatud sõjategevusega eelpostidel, kusjuures R. Helme sõnul toimus ägedam võitlus Dole ja Kekava positsioonidel. 1812. aasta oktoobris oli väeüksus aktiivselt tegev veel 17. oktoobril Olaine ja Petermuiza (Peterhof) juures. Selle kuupäeva on ära märkinud ka 47. jäägripolgu komandör polkovnik von Eckeln oma 19. mail 1813. a P. von Schmidtile saadetud tunnistuses, milles antakse väeüksuse tegevusele igati kiitev hinnang. Analoogilisi hinnanguid on P. von Schmidt oma tegevuse kohta saanud veel mitmelt teiseltki väejuhilt. Fr. von Löwis of Menar on oma 11. augustil 1813 allkirjastatud tunnistuses märkinud, et P. von Schmidt üksus on kuulunud 4. armeekorpuse koosseisu 1812. aasta augustist alates ning on korduvalt täitnud edukalt lahinguvõimelisi ülesandeid. Eraldi äramärkimist on leidnud ka P. von Schmidt vabakorpuse patrullteenistus Väina jõel. Seda kinnitab major Telševski tunnistus 21. oktoobrist 1812. aastast.

Novembri alguses osales P. von Schmidt väeüksus lahingutegevuses Jaun-Jelgava ümbruses. 1. novembril õnnestus venelastel linn vallutada, kuid Preisi abikorpuse ratsaväeülema kindralleitnant Friedrich Eberhard Fabian von Massenbachi väed tõrjusid 6. novembri õhtul venelased taas välja. Preisi leitnant Julius von Hartwichi sõnul võeti selle rünnaku käigus vangi 300 P. von Schmidt korpuse võitlejat. See on kindlasti liialdus. Ka Saksa kindralstaabi 1812. aasta sõda käsitlevas töös on antud lahingukaotused märgatavalt väiksemad: 150 lihtväge last ja 10 ohvitseri. R. Helme andmetel võeti vangi 10 ohvitseri, 103 lihtväge lastest jalameest, 8 tragunit, 47 maakaitseväge last ja peale selle saadi saagiks veel 80 maakaitseväge last. Maakaitseväge ülema Fr. von Siversi raportist selgub, et vangi langes 90 maakaitseväge last, kellest vaid kahel õnnestus tema juurde tagasi pöörduda. Kui palju eeltoodud arvud sisaldavad P. von Schmidt vabakorpuse võitlejaid, on raske täpselt vastata, kuna antud sündmustes on peaaegu võimatu vahet teha Liivimaa maakaitseväge ja P. von Schmidt vabakorpuse vahel. Novembri alguses oli Liivimaa maakaitseväge (va kindlustustöödele saadetud ning hospitalides

viibivad maakaitsevälased) asunud Üksküla mõisas. 4. novembril saabus Ükskülla Liivimaa maakaitseväge ülemjuhataja Fr. von Sivers, kes siirdus sealt olemasolevate meestega Iumprava (Jungfernhof) mõisa. Markii Paulucci korraldusel saatis Fr. von Sivers Iumpravast 6. novembril vastvallutatud Jaun-Jelgavasse ühe eskadroni maakaitsevälasi Karl Johann Christian Dressleri juhtimisel. Eskadron aga ei suutnud preislastele vastupanu osutada ning langes vangi, osalt jooksis laiali. Vangi langes ka kaelast haavata saanud K. J. C von Dressler. Just selle eskadroni kaotust ongi ülalmainitud ettekandes silmas pidanud Fr. von Sivers.

JÄRELKOMPLEKTEERIMINE

Maakaitseväge eskadroni purustamine Jaun-Jelgava all süvendas tõenäoliselt veelgi kindralkuberner markii Paulucci negatiivset hoiakut Liivimaa maakaitseväge suhtes, mistõttu ta andis korralduse senise miilitsaväe reorganiseerimiseks 800-meheliseks (6 eskadroni) kasakapolguks.

1812. aasta novembri keskel korraldati kindralkubeneri eestvedamisel ümber kõik Riia kaitsel olevad väed. Tagavarapataljonide koosseisude kokkusulamise tõttu moodustati järelejäänud meestest kahepataljonilised ajutised koondpolgud, kusjuures nende taaskomplekteerimisel kasutati nekruteid ja ka maakaitsevälasi. Selle reorganiseerimise käigus tegi Fr. von Sivers ettepaneku liita loodava maakaitseväge kasakapolguga nii K. von Nierothi kui ka P. von Schmidti vabakorpused, moodustades nende baasil 4 eskadroni. Fr. von Sivers põhjendas oma ettepanekut asjaoluga, et tema poole olevat pöördunud hulgaliselt vabatahtlikke, kellest võivatki need eskadronid moodustada. Kindralkuberner markii Paulucci nõustus esialgu nimetatud ettepanekuga, lubades lisaks üksnes kaht eskadroni. Seejuures võisid need eskadronid olla normkoosseisudest suuremad, juhul, kui piisavalt soovijaid leidub. Tegelikuses lisaeskadroni siiski ei moodustatud ning maakaitseväge kasakapolgu koosseisu ei lülitatud ka vabakorpust, sest lõppkokkuvõttes ei suudetud seda väeüksust korralikult komplekteerida. Tundub üsna tõenäoline, et Fr. von Sivers püüdis lahinguvõimeliste K. von Nierothi ja P. von Schmidti väeüksuste abil "turgutada" loodavat kasakapolku. Sellest ei tulnud aga midagi välja, sest sõjasündmuste kandumise Venemaa piirile jätkasid taganevate preislaste ja prantslaste jälitamist ka mõlemad vabakorpused. Loodav Liivimaa kasakapolk aga ei olnud selleks võimeline.

Liivimaa maakaitseväge reorganiseerimise ajal täienesid mõlema vabakorpuse read uute vabatahtlikega. Kindralkuberner Paulucci hilisema aruande järgi oli P. von Schmidti väeüksuses 1812. aasta detsembri alguses maksimaalsel arvul mehi: 11 ohvitseri, 202 lihtvaelast ja lisaks veel 166 hobust.

Oma väeüksuse järelkomplekteerimisel ei pidanud P. von Schmidt kinni enda poolt väljatöötatud põhimõtetest. Ta võttis vabakorpusesse ka pärisoriseid talupoegi ja maksuoklaadi alla kuuluvaid linlasi. See omakorda tõi kaasa mitmeid komplikatsioone suhetes kesk- võimudega.

Liivimaa linnad tegid ettepaneku vabakorpusesse vastuvõetud linlased kas maksudest vabastada või arvestada linnade nekrutikohustuse katteks. Asjasse selguse toomiseks sekkusid kesk- võimud. 1812. aasta oktoobris nõudis sõjaministeeriumi asjadevalitseja vürst Aleksei Gortšakov kindralkuberner M.J.G. von Essenilt antud küsimuses täpsemat selgitust. Talle vastas aga juba uus kindralkuberner markii Paulucci, kes asus oma ametikohuseid täitma 1812. aasta novembri alguses. Viimase arvates oleks võinud küll maksuoklaadi alla kuuluvaid linlasi vabakorpuste teenistusse võtta. Ent Ministrite Komitees, kus seda ettepanekut arutati, jõuti siiski eitavale otsusele ja kubermanguvõimudele teatati, et K. von Nieroth ja P. von Schmidt ei omanud õigust oma väeüksustesse võtta maksualuseid linlasi. Nimetatud otsusest teatati mõlema vabakorpuse ülemale 1812. aasta detsembri alguses. Kas selle otsuse järel ka maksuoklaadi alla kuuluvad inimesed vabakorpustest vabastati, selle kohta täpsemad andmed puuduvad.

P. von Schmidt võttis oma väeüksusse ka põgenenud pärisoriseid talupoegi. Nii teenisid tema juhtimise all varjunimede all kaks krahv Šeremetjevi talupoega: Nikolai Lavrentjev ja Afanassi Baturin. P. von Schmidti enda seletusest selgub, et nimetatud mehed olid väeüksusega liitunud Valmieras, esitledes end kaupmeestena (krahv Šeremetjevi talupojad olid Liivimaal ja Latgalhas tuntud kui lina, loomade jms kokkuostjad) ning soovinud teenistusse astuda ohvitseridena. Vabakorpusesse võeti nad siiski vastu kui lihtvälased. Hiljem sai üks nendest meestest Jaun-Jelgava all surma ning teise vabastas P. von Schmidt teenistusest, andes ta kindralkubeneri korraldusel Riia politseimeistri käsutusse asja uurimiseks.

P. von Schmidti väeüksusse oli vastu võetud ka alaealisi (näiteks 14-aastane Georg Wilhelm) ja nõrga tervisega mehi, kes ei pidanud teenistuses kaua aega vastu. Kindlasti teenis P. von Schmidti väeüksuses ka eestlasi - sellest annavad tunnistust Läti Ajalooarhiivis osaliselt säilinud lihtvaelaste nimekirjad. Osa P. von Schmidti vabakorpuse liikmeid-eestlasi on nimeliselt kindlaks teinud ka R. Helme.

KURAMAALT GDANSKI ALLA

1812. aasta detsembriks oli Napoleoni Venemaa sõjakäigu luhtumine saanud ilmselgeks - Vene väed oli koondunud impeeriumi piiridele, et jätkata vaenlase jälitamist juba väljaspool Venemaad. Detsembri esimestest päevadest alates jälitasid taganevat vaenlast ka

mõlemad Liivimaal formeeritud vabakorpused. Koos kindralleitnant Fr. von Löwis of Menari vägedega liiguti edasi Gdanski (Danzigi) suunal.

1807. a sõlmitud Tilsiti traktaadiga oli Gdanskile antud vabalinna staatus, kuid Napoleon ei pidanud sellest kinni ja hõivas linna kontinentaalblokaadi teostamise ettekäändel. Sõjalisest aspektist vaadatuna oh Visla paremal kaldal asuv Gdansk tugev kindlus - oluline eelpost Prantsusmaa jaoks. 1812. a korraldas Gdanski kaitset kindluse komandant kindral Jean Rapp, kelle juhtimise alla koondusid aasta lõpuks "Suure Armee" riismed ning Prantsusmaast sõltuva Reini Liidu liikmesmaade väekontingendid - kokku u 30 000 sõdurit. Kindlus oh sõja- ja toidumoonaga korralikult varustatud. 1813. aasta jaanuari alguses blokeerisid kindluse Matvei Platovi kasakasalgad ja kindralleitnant krahv Seyn L.A.P. von Wittgensteini avangardväed. Kuna Vene väejuhatuse otsustas nimetatud väeosasid kasutada vaenlase edasisel jälitamisel, anti kindluse blokeerimine mõne nädala pärast üle Fr. von Löwis of Menari juhtimise all olevale väekoondisele, kus tollal kokku oli u 12 500 meest. Veebruari lõpust alates hakkas Fr. von Löwis of Menari käsutusse saabuma täiendavaid vägesid - maakaitsevälaski Sankt-Peterburgi ja Novgorodi kubermangudest. Koos teiste maakaitseväeüksustega jäi Gdanski blokaadi teostama ka P. von Schmidt vabakorpus, kuna K. von Nieroth siirdus oma meestega edasi Euroopasse, jõudes 1814. a välja Pariisi lähistele.

1813. aasta kevadel andis Fr. von Löwis of Menari nn blokaadikorpuse juhatamise üle Würtenbergi prints Aleksandrile, kes korraldas mõnevõrra ümber ka kindlust piiravad väed. Maakaitseväeüksused, mis seni olid regulaarpolkudesse laiali jagatud, muudeti iseseisvateks üksusteks regulaarvägedega võrdsetel alustel. Sellegipoolest sai olemasolevate vägedega teostada vaid Gdanski blokeerimist, kuna piiramissuurtükiväe puudumine ei võimaldanud efektiivset piiramist, rääkimata kindluse vallutamisest. Gdanskist blokeerivad väed pidid aga olema pidevas lahinguvalmiduses, sest kindlusest korraldati tihti väljasõoste. Ulatuslikum väljasõost toimus 28. mail 1813, mil ägedad võitlused kestsid terve päeva ning alles õhtuks suutsid piirajad kindlusest väljatunginud väed tagasi tõrjuda. Aktiivselt olid selle päeva võitlustes tegevad Peterburi ja Novgorodi maakaitsevälasked ning samuti P. von Schmidt vabakorpuse mehed.

Järgnevad paar kuud olid Gdanski all suhteiselt rahulikud, kuna mai lõpust kuni juuli lõpuni (23.05-29.07) kehtis Pleiwitzis sõlmitud üldine vaherahu. Seda aega kasutati Gdanski blokaadikorpuse tugevdamiseks uute maakaitseväeüksustega Jaroslavi ja Tuula kubermangudest. Kindluse alla saabusid ka Preisi landveeri (Landwehr) üksused. Gdanski alla koondati ka piira-

missuurtükiväge. 1813. aasta suveks oli Gdanski blokaadikorpus suurenenud juba 35 000 meheni, keda merelt toetas lisaks veel väike sõjalaevastiku flotill.

Samal ajal tegeles P. von Schmidt oma väeüksuse reorganiseerimiskavadega. 8. augustil 1813. aastal saatis ta troonipärija Konstantin Pavlovitšile taotluse uue, kuue-eskadronilise ulaanipolgu loomiseks. Oma taotlusele lisas ta ka 15-st paragrahvist koosneva formeerimisplaani, mis oli üsna sarnane vabakorpuse kavale. Selle ulaanipolgu komplekteerimine tulnuks P. von Schmidt arvates välja kuulutada Sankt-Peterburgis, Riias ja välismaal. Teenistusse oleks võinud vastu võtta kõik soovijad peale pärisoriste talupoegade. Riigi poolt soovis P. von Schmidt ulaanipolgule normkoosseisudega ettenähtud proviandi ja furaažirahade eraldamist ning summasid hobuste ostmiseks. 1813. aasta augusti alguses oli P. von Schmidt käsutuses tema enda sõnul 155 hobust ning ülejäänute ostmiseks soovis ta riigikassast 40 000 rubla, furaažirahaks aga 30 000 rubla. Nimetatud summad võinuks P. von Schmidt arvates eraldada Riia proviandikomisjonist. Troonipärija Konstantin Pavlovitš edastas P. von Schmidt taotluse septembri alguses M. A. Barclay de Tollyle, paludes ka juhiseid edasiseks tegutsemiseks. Need juhised jäid aga tõenäoliselt saamata, kuna vaherahu lõppemine oli andnud sündmustele Gdanski all juba hoopis teistlaadse arengu.

1813. aasta juunis-juulis tugevdatud Gdanski blokaadikorpus alustas taas sõjategevust 12. augustil. Enam ei olnud tegemist passiivse blokaadi teostamisega, vaid juba aktiivse piiramisega kindluse lõpliku alistamise eesmärgil. Augustilahingute käigus (eriti 17., 18. ja 21. augustil) hõivati kindluse lähistel rida uusi positsioone. 17. augustil ja 4. septembril osales lahingutes aktiivselt ka P. von Schmidt vabakorpus. Piiramisrõnga järk-järguline kokkutõmbumine tegi võimalikuks ka kindluse pommitamise. Kaitsjate olukorda raskendas veelgi lähenev talv ja süvenev toidupuudus ning teadmine, et väljastpoolt abile lootust ei ole. Sellises olukorras algasid 13. novembril 1813. a läbirääkimised, mis lõppesid 17. detsembril Gdanski kapituleerumisega. Sellega oli lõppenud ka P. von Schmidt vabakorpuse sõjatee.

LAIALISAATMINE

Gdanski kapituleerumise järel hakati kindlust piiranud maakaitseväeüksusi Venemaale tagasi saatma. Vastava korralduse andis Aleksander I välja 22. jaanuaril 1814. a. Selle ukaasiga määrati ära ka maakaitseväeüksuste Venemaale tagasipöördumise kord: nii jalakui ka ratsaväeüksused pidid naasma kubermangukolonnides väeüksuste ohvitseride juhtimisel. Tagasipöördumise korraldamine lasus personaalselt maakaitseväeüksuste komandöridel, kellele väljastati ka vastavad

atestaadid. Maakaitseväge ohvitseridele anti võimalus jätkata teenistust regulaarmees, täpsemalt kas 6. või 25. jalaväepolgus. Kodumaale tagasipöörduvatele maakaitseväelastele anti kaasa 5 assignaatrubla teeraha. Kõik maakaitsevägeüksused desarmeeriti ning nende relvastus jäeti eelpool nimetatud jalaväepolkude käsutusse. Ametlikult põhjendati seda asjaoluga, et regulaarpolkudes napib relvastust, kuid oma osa etendas siinjuures kindlasti ka kartus relvastatud maakaitseväelasi kodumaale tagasi saata - peljati võimalikke ekstsesse ja korratusi. Maakaitseväelastele jäeti alles üksnes nende lipud.

Eeltoodud põhimõtted kehtisid ka P. von Schmidti vabakorpuse kohta, kuna tsaari 22. jaanuari ukaasis oli väeüksus spetsiaalselt ära märgitud.

P. von Schmidti väeüksus pöördus Liivimaale tagasi jalgsimarsil, kuna enne Gdanskist lahkumist jõuti olemasolevad hobused maha müüa. 1814. aasta mais jõuti Riiga, kus kindralkuberner markii Paulucci teostas vabakorpuse inspeksiooni. Kindralkuberner aruande alusel jõudis Riiga kokku 172 P. von Schmidti väeüksuse võitlejat, kellest 5 olid ohvitserid (2 Kuramaalt ja 3 Liivimaalt). Riiga jõudnutest pärines enamik - 108 meest e 62,8 % - Liivimaalt, 27 meest Kuramaalt ning ülejäänud 37 Venemaa teistest kubermangudest (Vilno - 10, Vitebsk - 6, Minsk - 5, Smolensk ja Pihkva - 4, Peterburi - 3, Moskva, Voronež, Olonets ja Rjazan - 1). Tegemist oli valdavalt Läänemere kubermangudest (üle 75 %) komplekteeritud väeüksusega. Seega ei saa nõustuda vene sõjaajaloolase K. Vojenski ja baltisaksa ajaloolase Fr. Bienemanni väidetega, et P. von Schmidti vabakorpus oli komplekteeritud peamiselt Kuramaa elanikest. Kuramaalasi oh selles vabakorpuses tegelikult vaevalt viiendik. Samas aga tuleb muidugi arvestada, et markii Paulucci aruanne ei anna päris täpset ülevaadet P. von Schmidti väeüksuse koosseisust. Aruanne toob ära üksnes Vene alamad, arvestamata väeüksuses teeninud välismaalasi; ei ole arvestatud ka sõjaväljal langenuid, teadmata kadunuks jäänuid, vangilangenuid, komanderingus olnuid jms võitlejaid. Siiski tuleb rõhutada, et nende arv ei olnud mitte väga suur.

Vabakorpuse inspekteerimise järel saatis kindralkuberner väeüksuse laiali, millest ta 1814. aasta mai lõpus ka M. A. Barclay de Tollyle teatas. Kuid sellega kõik probleemid veel ei lahenenud, sest tuli korda seada riigi ja vabakorpuse vahelised varalised ning rahalised suhted. P. von Schmidt oli väeüksuse komplekteerimise ja sõjategevuse ajal saanud riigilt hulgaliselt mitmesuguseid tarbeesemeid, millest paljud olid 1814. aastaks kas juba kaduma läinud või kõlbmatuks muutunud. Seetõttu pidas markii Paulucci riigile tehtud kahju hüvi-

tamiseks kinni 5000 rubla. Samal ajal oli vabakorpuse liikmetele algusest peale maksmata riigi poolt lubatud palgarahad. Selle küsimuse lahendamiseks pidas kindralkuberner ulatuslikku kirjavahetust M.A. Barclay de Tolly ja teiste kõrgemate riigiametnikega. Selle tulemusena otsustati lõpuks vabakorpuse võitlejatele palgarahad välja maksta. Palga maksmisel tuli lähtuda Doni kasakaväe palgamääradest: ohvitserid pidid saama korneti ja lihtväelased kasaka palga. Teenistus Venemaa piires tulnuks tasustada assignaatrublades, väljaspool impeeriumit aga hõbedas. Tegelikult maksti palk - see toimus 1814. aasta novembris - vabakorpuse võitlejatele välja siiski ainult assignaatrublades, tehes vastava ümberarvestuse: ühe hõberubla eest anti 4 assignaatrubla. Kokku maksti P. von Schmidti vabakorpuse võitlejatele 1814. aasta lõpus välja 29 169 rubla ja 39 1/4 kopikat.

Probleeme tekitas ka P. von Schmidti vabakorpuse liikmete staatuse küsimus. Vastavalt vabakorpuse formeerimisplaanile tulnuks kõik võitlejad järgnevalt vabastada riigimaksudest. Kindralkuberner markii Paulucci korraldusel seda esialgu tehtigi. Samal ajal kanti nad hingeloenditesse. Selline olukord pidi kehtima seni, kuni keskvoim maksuvabastusküsimuse lõplikult otsustab. 1816. aasta oktoobris langetatud otsus osutus P. von Schmidti väeüksuse võitlejatele eba-meeldivaks: teatati, et vabakorpuse liikmetel tuleb siiski osaleda riigimaksude tasumisel. Sarnaselt käitus tsaarivalitsus samal aastal ka Tshernigov-Poltaava ratsamaakaitseväge liikmetega. Oma osa võis otsuse kujundamisel olla ka kindralkuberner markii Pauluccil, kes ei olnud P. von Schmidti sugugi heal arvamusel. Kindralkuberner arvates võinuks P. von Schmidt teenida ära lugupidamise kõige kõrgemal tasemel, kui ta poleks komandörina ületanud oma võimupiire ning oleks pidanud kinni nendest eesmärkidest, mis ohd kirjutas formeerimisplaanis.

OLULISEMAD ALLIKAD JA KIRJANDUS

Eesti Ajalooarhiiv. F 291. N 1. S 1019, 1020, 2784; N 9. S 195, 428; Läti Ajalooarhiiv. F 3. N 5. S 1456; F 5757. N 1. S 56; Venemaa Riiklik Sõjaajalooarhiiv. Sõjateaduslik Fond. S 3529; F 103. N 208a. Pakk 119. S 9; Pakk 25. S 92; Fr. Bienemann. 1812: Baltische Erinnerungsblätter. Riga, 1912; Dörptsche Zeitung. 7.07.1812. Nr 54; R. Helme. 1812. aasta Eestis ja Lätis. Tln, 1990; R. Helme. Liivimaa maakaitseväge 1812. aasta Isamaasõjas. // Eesti NSV TA Toimetised. Ühiskonnateadused. 1987. Nr 1. Lk 59-73; J. Kahk. Unustatud lehekülgi. "Rahva Hääli" 1957. 12. det. Nr 290; B. Livtšak. Narodnoe opolštšenie v vooružennyh silah Rossii 1806-1856 gg. // Utsenõje Zapiski Sverdlovskogo Juriditseskogo instituta. Serija "Istorija gosudarstva i prava". T IV. Sverdlovsk, 1961; Sbornik Imperatorskogo russkogo istoritseskogo obšestva. T 133. SPb, 1911.

KAS PEREMEEES VÕI KÄSUALUNE?

Ülevaade Parteiarhiivi materjalidest. II

II EKP osast eestlaste rahvusliku vastupanu ja rahvustunde mahasurumisel aastatel 1944-50

Lembit Raid

Nõukogude teine okupatsioon kiirustas jätkama aastail 1940-41 alustatud. Tema plaanid ja teod - Eesti majanduslik paljaksriisumine, klassipoliitiline kadalipp ja terror ning rahva vaimne vaesustamine sügenesid stalinistliku režiimi olemusest. Neid ühendas Venemaa töölissotsialismi mudel ja innustas sealne kogemus.

Relv rahvustunde vastu

Riigi- ja parteipoliitika tasandil väljendus see vaimse lumpeniseerimise programm traditsiooniliselt vaenulikus, umbusaldavas suhtumises haridusse ja haritlastesse. Ta ilmnis ajaloolise kultuuripärandi mahatallamises ja asendamises massilise pseudokultuuriga, eriti aga rahvuspoliitilistes assimileerimistaotlustes. Selle poliitika keskseks osaks oli võitlus nn *kodanliku natsionalismi* vastu. Nagu paljusid teisi rahvusvähemusi, nii süüdistas vägivallale tuginenud suurriik ka eestlasi kodanliku natsionalismi surmapatus. EK(b)P ringkondades tehti seda juba nõukogude võimu esimesel aastal. 1944. aasta sõjatuled polnud Eestis veel õieti kustunud, kui Moskva tõttas äsja ametisse kinnitatud N. Karotamme ja A. Veimerit juhatama, kuidas seda praktiliselt teha.

ÜK(b)P Keskkomitee orgbüroo 1944. a 30. oktoobri otsuses "Eesti NSV parteiorganisatsiooni poliitilisest tööst" heideti Eesti kommunistidele ette loidust võitluses kodanliku natsionalismi, natsionalistide ja nende vastu, kes ohd sellesse leplikult suhtunud. Kodanlikud natsionalistid kuulutati saksa fašistide käsilasteks ja süüdlasteks saksa okupantide kõigis siin toime pandud kuritegudes.

2.detsembril 1944 arutas orgbüroo otsust EK(b)P Keskkomitee V pleenum, kus kodanliku natsionalismi vastase võitluse peaspetsialistina esines ÜK(b)P KK juurde loodud nn Eesti büroo juht N. Šatalin. Tema sõnul oli kodanlik kord Eestis 1940. a jäänud murdmata. Fašismi ideoloogiast innustatuna olid "kodanlikud natsionalistid" sõjaaastail tegutsenud koos Saksa võimudega, laimanud NSV Liitu ja kolhoosikorda. Nüüd aga olid natsionalistid kõikjal asunud takistama sotsialismi ülesehitamist. Šatalin noomis valjult neid kommuniste, kes polnud mõistnud natsionalismivastase võitluse tähtsust või arvasid, et nõukogude võim ei tohi Eestis kellegagi "tüllil minna".

Kõrget parteijuhti valgustas sellel koosolekul Eesti asjadest kommunist Karl Paas. Tema teadis, et kodanlikku natsionalismi tuleb otsida eelkõige maalt - hallparunite ja "kulakute" keskkonnast. Palju teravaid sõnu lausus pleenumil "kodanlik-natsionalistlike fašistide agentuuri" ja selle "tegevuse" kohta EK(b)P KK propagandasekretär Eduard Päll.¹

Orgbüroo otsus vallandas Eestis esimese sõjajärgsete repressioonide laine rahvusliku haritlaskonna vastu. Hiljem, 1950. a EK(b)P KK VIII (märtsi-) pleenumil kinnitas kommunist Joosep Saat, et just siis oli alanud 1918-40. aastate eesti kodanlike tegelaste paljastamine. Nendeks tegelasteks peeti Eesti Vabariigi aegsete haridus-, kultuuri- ja teadustöö prominentsemaid esindajaid. Mõiste "eesti kodanlane" asendus kiiresti mõistega "eesti kodanlik natsionalist". Parteilises kõnepruugis lähenes see kohe mõistele "bandiit" või kattus sellega.

Aasta 1944. Sõda lõppes, sõda jätkus

Kommunistid metsavendluse vastu

1944.a sügisest peale lahutas keerukas, nähtav ja nähtamatu rindejoon nõukogude okupatsioonivõimu ja tema vastu tõusnud rahvusliku vastupanu relvastatud grupe - metsavendi. Metsavendluse vastase võitluse komandosillal seisis algusest lõpuni kommunistlik partei. Sellest jutustavad "salajased" või "ülisalajased eritoimikud", mille teaduslikku käibesse ilmumine on seni vaid algusjärgus. Nõukogude võimu lõpukuude hävitustöö on nende kaustade sisu nähtavalt hõrendanud.

Metsavendluse hävitamise parteiline juhtimine kulges nii avalikult kui varjatult. Partei võitles nii oma kui võõraste kätega. Parteiarhiiv kinnitab, et sellega tegelesid alates 1944.a sügisest süstemaatiliselt keskkomitee, maakonna ja vallakomiteed ning kohalikud algorganisatsioonid. Kuni 1950. aastani oli probleem järjepanu keskkomitee päevakorras. Parteiorganite salajased otsused, koosolekute protokollid ja stenogrammid, informatsioonid, samuti repressiivorganitega (julgeoleku-, miilitsa- ja prokuratuuriga) peetud kirjavahtuse fragmendid näitavad, et tehtud otsused arutati kohalike olude kontekstis läbi maakondades ja valdades. Maakonnakomiteed analüüsisid nõ omaalgatuslikult tagantjärele paljusid vastupanuliikumise aktsioone, ka-

vandasid haaranguplaane ja tegid kokkuvõtteid nende realiseerimisest.

Rööbiti otsese lahingutegevusega kasutas partei sõjas metsavendade vastu ka nõ tiibmanöövri taktikat. Vastupanuliikumise tagala laastamiseks lasti kibekiiresti käiku "sotsialistliku maareformi taastamise" seadusandlus. Seadustega deklareeritud repressioonidepoliitika pidi hirmutama metsavendade perekondi, omakseid, sõpru, paralüseerima nende aktiivsust ja jätma neid ainelise abita.

Juba 17. septembril 1944 kirjutas J. Vares alla ENSV Ülemnõukogu seadusele "Saksa okupantide poolt ära võetud maa tagasiandmise kohta ENSV talupoegadele."

Kõrvuti 20-30 hektarilise maakasutuse maksimaalmäära kehtestamisega kästi "...vähendada isiklikuks kasutamiseks jäetavat maad 5-7 hektarini kõigile neile talupidajatele, kes aktiivselt abistasid saksa okupante." Taastatava riikliku maafondi hulka arvati: "a) kõik saksa kolonistide maad, b) koos saksa röövvalutajatega põgenenud rahvavaenlaste maad, c) maad, mis nende pidajatele jäävad tagasi andmata." Sisult oli see *carte blanche* kohalikule parteiaktiivile. Ühtlasi jäi nende otsustada, millises suuruses võõrandatud maad maataotlejatele eraldada, arvestades "maasaajate osavõttu võitluses saksa okupantide vastu." Seadus ei piirdunud üksnes maakasutuse määratlemisega: "Maapidajatelt, kellelt osa maad maafondi jäetakse, eelkõige neilt, kes abistasid saksa okupante, võõrandatakse tasuta see osa tööloomi ja põllumajanduslikku inventari, mida ei saa täielikult kasutada seoses maa-alade vähendamise ja need antakse üle maasaajatele taluteenijatele, maatameestele ja väikemaapidajatele". Nendelt, kellele saksa okupatsioonivõimud olid taastanud 1940. a reformi eelse maaomandi, otsustati võtta ka 1944. a juba koristatud saak. Seaduse elluviimine loeti "partei ja nõukogude organite edasilükamatuks, tähtsamaks ülesandeks."²

14. detsembril 1944 kontrollisid EK(b)P KK ja ENSV RKN nimetatud seaduse täitmise käiku ja avaldasid oma järeldused ühismääruses nr 380, mis kohustas partei maakonnakomiteesid ja asjaomaseid nõukogude organeid 15. jaanuariks 1945 võõrandamist lõpule viima kõigis osundatud majandikategooriates, kusjuures saksa okupantide käsilaste majapidamistesse lubati jätta vaid 1 lehm, 1 siga, 1 lammas "ja lihtsat põllumajanduslikku inventari määral, mis on tarvilik neile /.../ jäetud 5-7 ha maa harimiseks". Võõrandada tuli osa hooneid ja ehitisi, kõik hobused ja põllutöömasinad, 1944. aasta kogusaak. Läbi tuli vaadata iga talumajand, mida 1940. a maareform oli puudutanud, võttes arvesse "majapidamise valdaja ja tema perekonnaliikmete käitumist saksa okupatsiooni ajal, majapidamise jõukust ja alalise palgalise tööjõu /.../ kasutamist." Määrus pani parteikomiteed koos riigiasutustega ja kohalike nõukogudega võõrandatud vara jagaja rolli. Ehitused, loomad ja inventar anti tasuta "võitluses saksa fašistlike okupantide ja nende käsilaste vastu rindel ja tagalas langenute perekondadele, Isamaasõja invaliididele, partisaanidele, hävituspataljoni võitlejatele ja komandöridele ning Punaarmee ja Sõja-Merelaevastiku sõjaväe-

lastele (nende tagasitulekuni nende perekondadele). "Nendele kategooriatele eraldati ka ehitusmetsa ja muid materjale kas hoopis tasuta või siis poole hinnaga.

1945. a 4. septembri ühismäärusega nr 790 suunati nende repressiivaktide purustav jõud otsesõnu ka rahvusliku vastupanuliikumise põhituumiku - metsavendade vastu. Seda täiendati ühismääruse nr 380 formuleeringuid ja otsustati läbi viia "kõigi hoonete ja ehitiste, põllutöömasinate, kogu kariloomade ja vara arvelevõtmine ning võõrandamine ka nendelt majapidamistelt, kus mõni perekonnaliige on bandiit ning peab võitlust /.../ nõukogude võimu vastu ja perekond peab sidet ning abistab oma sugulasi nende kuritegevuses nõukogude võimu vastu või kus perekonnaliikmed on bandiitide aktiivseteks abistajateks (varjavad neid, annavad neile ainelist abi jne)." Otsuse täideviimise kohustused pandi jällegi eelkõige kohalikele parteiorganitele.³

Valla partorgid ja maakonnakomiteed asusid agaalalt välja selgitama talumajapidamisi, kus üks või teine pereliige oli viibinud Saksa armees või omakaitstes, oli metsavend või oli andnud neile varju, toitu, kehakatet. Ühismäärused nr 380 ja 790 said julma surve ja vägivalda abinõudeks, mida rakendati halastamatult ja millega ähvardati inimesi kõigis võimuinstantsides 1950. aastate alguseni.

Tuntava tõuke metsavendluse laienemisele andis 1944. a sügisel Eestis välja kuulutatud mobilisatsioon punaväkke. Kuigi Saksamaa sõjalise võimsuse loojang oli juba alanud, lugesid paljud eesti mehed ometi õigemaks mobilisatsioonist kõrvalehoidmist ja relvavõitlust uute okupantide vastu. Kuni puuduvad üldandmed mobilisatsiooni tulemustest Eestis tervikuna, piirdugem siin parteiarhiivis säilinud teabega Tartu linna kohta.

21. oktoobril 1944 informeeris Tartumaa parteikomitee keskkomiteed, et 354st sõjaväkke kutsutust ilmus mobilisatsioonipunktidesse vaid 248. Kuna sealtki tuhat paljusid mitmel põhjusel tagasi saata, leidsid komitee sekretär M. Laosson ja komitee sõjalise osakonna juhataja E. Mikkelsaar, et mobilisatsioon kukkus läbi. Ühtlasi kurtsid nad avaliku vastutöötamise üle, sealhulgas Eesti Laskurkorpuse endiste võitlejate poolt.

Mobilisatsioonist kõrvalehoidnud, kes ühinesid metsavendade liikumisega nimetati *bandiitideks* ja end võimude eest passiivselt varjanud *illegaalideks*. Partei dokumentides räägiti viimaste *legaliseerimisest*. Kui aga läks korda neid tabada, sai neile sageli osaks metsavendade saatust. Mõneti leebemat suhtumist *illegaalidesse* hakati ilmutama vaid 1940. aastate lõpul - 1950. aastail.

Aasta 1945. Karistussalgad ja "mustsada"

Nagu nõukogude võimu esimesel aastal, nii alustas partei nüüdki oma sõjalise löögijõu organiseerimisest, selle ridade korrastamisest ja tugevdamisest. Selle jõu struktuuri keskmis toimisid karistussalkadena miilits, riiklik julgeolek ja punaväe üksused, "mustasajana" - hävituspataljoniid. Paiksema osa - miilitsa-asutuste ja hävituspataljoniide koosseis formeeriti põhiliselt sõjaväe ülejääkidest, sageli moraalselt laostunud elemen-

tidest, põhjakihtidest tõusnud agressiivsetest ja tasakaalutustest tegelastest. Saanud uude ametisse tunnetasid nad oma piiratud võimu ja meelevalda kaitsetute inimeste üle ning tõttasid seda kohe realiseerima. Mõni kord ületasid nende hirmuteod isegi parteijuhtide valuläve.

Tartu maakonna parteikomitee salajaste otsuste kaustas on 1945. a algusest säilinud huvitav dokument - komitee analüüs Siseasjade Rahvakomissariaadi (=SaRK) Tartumaa osakonna tegevusest maakonna julgeoleku kindlustamisel. Negatiivsete näidete seas on siin värvikas kirjeldus Ahja valla seadusekaitsja miilitsa nooremlleitnant Andropovi tegevusest. Miilitsamees rõõvis talupoegadelt loomi, jõi, huligaanitses, käitus rõvedalt, ähvardas inimesi relvaga (teiste hulgas koguni valla täitevkomitee esimeest) ja tegi muidki "vägitegusid".⁵

Andropov polnud oma ametikaaslaste hulgas mingi erandlik nähtus. 31. augustil 1945 arutas Tartumaa parteikomitee miilitsaohvitser Kirsimägi käitumist. Tema oli joomingu ajal ühelt taluperemehelt raha varastanud. Koosolekul ilmnes, et korrakaitsetöötajate poolsed vargused ja rõõvimised ohd Tartumaal (ja mitte üksnes seal) igapäevased nähtused. Miilitsionärid, julgeolekutegelased ja "hävituspataljoni võitlejad" tungisid jõuga taludesse, linnakorteritesse ja tülitasid inimesi tänaval. Nad varastasid, peksid, toorutsesid ja terroriseerisid, nõudes raha, toiduaineid, rõivaid, jalatseid, alkoholi, mööblit jpm.⁶

Hävituspataljonid - partei lähimad abilised

EKP Tartu Maakonnakomitee 1945. a 21. augusti koosolekul oli päevakorras hävituspataljonide tegevuse tõhustamine ja võitlus Ahja, Avinurme, Lohusuu ning Veski valdade metsavendadega. Isegi parteikomitee sai aru, et "rahva- ja korrakaitssjad" kujutasid endast elanikkonnale sellist ohtu, et Peipsi-äärsetes pataljonides tuli nende isikkoosseisult halvima vältimiseks relvad ära võtta.

8. augustil 1945. a on võtnud küsimuse käsile keskkomitee büroo. Selle salajases otsuses nr 121 "Hävitus-salkade juhtimise parandamisest ENSV-s" märgiti, et "hävituspataljonid, mis loodi kohe pärast Eesti territooriumi vabastamist punaarmee poolt," olid teinud ära tähelepanuväärse töö. See olnuks tulemuslikum, kui neid oleks juhitud SaRKi ja maakonna parteikomiteede poolt. SaRKi maakondlikud juhid polnud vaevunud otsima oma organitesse "parimaid, andnumaid võitlejaid ja komandöre". Paljude maakondade ja valdade partorgid ja täitevkomitee esimehed olid "sellest tähtsast võitlusest kõrvale jäänud arvates, et võitlemine bandiitlike elementide ja nende käsilastega on eriorganite asi." Seetõttu oligi sageli nõutud kohtadele abi sõjaväeosadelt.

Otsus kohustas maakondade parteisekretäre kavandama ja rakendama vastavaid meetmeid, korraldama kinniseid parteikoosolekuid ja partorgide erinõupidamisi. Siseasjade rahvakomissar A. Resevit kohustati koos maakondade parteikomiteede sekretäridega kõrvaldama puudused selles töös, "et täielikult

saaksid likvideeritud terroriaktid maakondades." Maakondade parteisekretärid ja SaRKi kohalikud ülemad pidid 10 päeva jooksul kontrollima hävitussalkade võitlejaid ja komandöre ning "puhastama salgad inimestest, kes ei vääri poliitilist usaldust." (Muid kriteeriume neile ei seatudki.) 20. augustiks 1945 pidi igas vallas olema loodud 15-20 võitlejast koosnev hävitussalk parteiorganisatsiooni või mihtsaosakonna (ilmselt peeti silmas kohalike miilitsavolinikke) juhtimisel. Salkade peaülesandeks määrati "bandiitide hävitamine ja nende käsikute paljastamine".

Maakondade partei- ja kosomolikomiteed pidid parandama massilist poliitööd elanike seas, et õhutada neid metsavendi üles andma. Maakondades seni teutsenud hävituspataljonid ja nende staabid said juurde uut sõjatehnikat, bensiini, autosid, varustust (riideid, jalatseid, pesu, tubakat) ühtekokku 10.000 rubla eest.

Keskkomitee otsus ei jäänud üksnes paberile. Agaralt täideti seda Tartumaa parteikomitees. 30. augustil arutas büroo "Voore ja Pühajärve valdade rahvakaitsepataljoni staapide tööd võitlejate juhtimisel ja organiseerimisel kodanlik-natsionalistlike ja bandiitlike jõukude vastu".⁹ Näib, et peatselt pärast otsuse ilmutumist asetas keskkomitee raskuspunkti ümber "kodanliku natsionalismi" temaatikale. Tartumaa parteijuhtidele oli see ilmselt teada ja nõnda võeti siin juba 5. septembril küsimus büroo päevakorda formuleeringus "Võitlusest banditismi ja kodanliku natsionalismi vastu Tartumaal". Ettekande tegi maakonna SaRKi osakonna ülem Utikas. Arutelus pälvis tähelepanu kurtmine, et "rahvas ei ole vihane", ei abista SaRKi ja parteiaktiivi võitluses metsavendade vastu. Otsuse signeeris M. Laosson.¹⁰

Sedalaadi kohalike ettevalmistuste järel luges keskkomitee aja küpse olevat järelkontrolli korraldamiseks. Põhjalikumaks analüüsiks valmistuti Tartumaal, kus kontrollijad olid leidnud hulga puudusi. Nüüd muudeti ka lähenemisnurka ja 19. septembril 1945 võttis keskkomitee büroo vastu salajase otsuse nr 127 "EK(b)P Tartu maakonnakomitee tööst kodanlik-natsionalistliku pörandaaluse likvideerimisel."

Otsus algab konstateeringust, et partei vastav tegevus kulgeb Tartumaal ebarahuldavalt ja EK(b)P KK 8. augusti otsus on täitmata. Parteikomitee polnud suutnud "tõsta masse bandedega võitlema". Valdade partei, nõukogude ja majandusaktiiv oli jäänud passiivseks. "Massitöö" loeti nõrgaks ja ebaveenvaks. "Varanduste äravõtmine bandiitidelt ja nende käsikutelt" oli kulgenud üliaeglaselt. Partei maakonnakomitee, valla partorgid ja SaRKi asutused polnud töötnud hävituspataljonidega pidevalt, mistõttu "banditismist nakatatud valdades" olid hävitussalgad halvasti komplekteeritud ja lahinguvõimetud. Mõnes vallas polnud neid organiseeritudki. Keskkomitee büroo kohustas Tartu maakonnabürood ja SaRKi osakonna ülemat Utikat kahe nädalaga komplekteerima valdade hävitussalgad usaldusväärsetest inimestest. Korrapärase poliitöö ja lahinguõppega tuli viia nende lahinguvõime vajalikule tasemele ning parandada sidet salkade ja SaRKi operatiivgrupi vahel. Maakonnakomitee pidi "otsustavalt

parandama elanikkonna massilist kasvatustööd, teravdama küsimust aktiivse võitluse vajadusest bandiitide, nende käsikute ja kodanlik-natsionalistliku põranda-alusega", pöörates erilist tähelepanu nõukogudevastastele kuulujuttudele maaintelligentsi seas. Samas kohustati kõiki kommuniste ja kommunistlikke noori aktiivselt võitlema, relv käes.

Valla partorgid said ülesandeks 10 päeva jooksul lõpetada nende majandite arvelevõtmine, mis pidi ühismääruse nr 380 alusel ära võetama "bandiitidelt ja nende käsikutelt". "Õelamatelt" selles loetus tuli maa kohe ära võtta. Ülevõtmistele pidi kaasnema laiem propagandakampaania, "et sundida metsast välja tulema võimalikult suurt hulka redutajaid ja võtta teistelt tahe bandiitidele abi osutada."

ENSV SaRKi (vastutaja sm Kisseljov) kohustati täitma valdade jaoskonnavolinike vakantsed kohad 1. septembriks ja suurendama automaatrelvade osakaalu hävituspataljonide relvastuses. Valitsusjuht A. Veimerit kohustati eraldama summad SaRKi eelarvesse hävituspataljonide kulude katteks. Kaubanduse rahvakomissar A. Hansen sai käsu anda hävituspataljonidele vastavalt SaRKi nõudmistele toiduaineid ja tubakat. OSOVIAHIMI (Riigikaitse ning Lennundus- ja Keemiaalase töö abistamise Ühing) ülem R. Šifer pidi ühe kuu vältel organiseerima koortekasvanduse 25 teenistuskoea treenimiseks. Asjaga oli kiire: esimene partii väljaõpetatud koeri pidi SaRKile üle antama 1. septembriks 1945.¹¹

Viimaseks direktiivdokumendiks antud valdkonnas sai EK(b)P KK ja ENSV RKN ühismäärus nr 001 26. detsembrist 1945 - "Hävituspataljonide organisatsioonilisest kindlustamisest ja nende kasutamisest relvastatud jõuna kodanlik-natsionalistliku põrandaaluse ja selle relvastatud jõudude purustamiseks ENSV-s". See akt reguleeris hävituspataljonide organisatsioonilised vormid, struktuuri, tegevussuunad ja subordinatsiooni - tema allutamise EK(b)P struktuurile.

Koos teiste hävituspataljone puudutanud otsustega, samuti ühismäärustega nr 380 ja 790 rajas partei organisatsioonilis-poliitilise aluse repressiivorganite rahvavastastele veretegudele ja terrorirežiimile.

Šovinistlik episood Pärnus

1945. a parteidokumentides joonistuvad kõnekalt välja suurvene šovinismi laialdase pealetungi piirjooned. Ühe tüüpilise näitena olgu siinkohal esitatud teema Pärnumaa parteikomitee 28. märtsi istungi protokollist. See istung kujunes kohtupidamiseks Hääde-meeste külanõukogu täitevkomitee esimehe ja maakonna parteikomitee liikme Jüriisoni üle, keda vene marurahvuslased süüdistasid valvsuse kaotamises ja leplikus suhtumises kodanlik-natsionalistlikku ideoloogiasse.

Nagu selgub, oli Jüriison seisnud vastu varga maine pärvinud kommunist Andrianova suunamisele Hääde-meeste valla partorgiks. Jüriison selgitas nüüd büroole, et viimasel olnuks selles ametis lausa võimatu töötada juba seetõttu, et ta ei osanud eesti keelt, koha-

likud elanikud aga ei tundnud vene keelt. Jüriisoni seletustes nägi büroo "maskeeritud vaenulikkust venelaste vastu". Seejärel tõsteti üles Jüriisoni konflikt punaarmee lipnik Ovsjannikoviga, kes oli talt nõudnud ühe elamu tühjendamist kahe tunni vältel elanikest ja selle üleandmist sõjaväelastele. Jüriison seda ei teinud ega lubanud ka sõjaväelastel teha enne, kui nad esitavad ENSV RKN vastava määruse. Seda kvalifitseeriti "poliitilise valvsuse puudumisena". Kommunistid Jaak Nessler ja Nikulitšev osutasid bürool N. Karotamme ja teiste partei tippjuhtide õpetussõnadele teatades: "Just keskkomitee nõuab meilt nüüd kodanliku natsionalismi paljastamist!" Neid täiendas kommunist Linda Soovik: "Ega keskkomitee asjata juhtinud oma V ja VI pleenumil tähelepanu kodanliku natsionalismi vastu võitlemisele". Ta lõpetas järeldusega: "Rahval on antipaatia venelaste vastu ja Jüriisonil ka!" Seejärel astus üles garnisoni esindaja Korotajev. Toetudes EK(b)P KK VI pleenumil kodanliku natsionalismi vastu antud suunistele tõi ta kolmanda süüdistusena esile Jüriisoni tüli garnisoniga. Garnisoni juhtkond nõudnud täitevkomiteelt 200 (!) hobuse eraldamist sõjaväele, valla täitevkomitee esimees aga leidnud, et 50-st jätkub neile küllalt.¹²

Kodanliku natsionalismi mõiste oli partei praktikas kõikehõlmav ja parteile endalegi nii tänuväärsest ebamäärane, et selle alla mahtusid nii majanduslikud kui ka kõikvõimalikud poliitilised ja ideoloogilised argumendid. Kodanliku natsionalisti nimetust sai edukalt anda mitte üksnes haritlastele, edumeelsetele talupoegadele, metsavendadele, vaid ka nõukogude aktivistidele enestele.

Aasta 1946. Kuidas hävitada vastupanuliikumist?

SaRKi ja Julgeoleku Rahvakomissariaadi tugevdamine

EK(b)P ilmutas jätkuvalt suurt hoolt SaRKi ja Julgeoleku Rahvakomissariaadi (JRK) siseorganisatsioonilistele ja poliitilistele küsimustele, püüdes rahuldada sõjaväeosade üha kasvavaid pretensioone ja päästa armeed röövli reputatsioonist.

23. jaanuarist 1946 võttis keskkomitee büroo vastu otsuse "Eesti SaRKi kooli tööst". Selle positiivsel poolel mainiti SaRKi asutuste töö paranemist, "kohalike rahvuslike kaadrite kasvatamist". Koolis õppis 143 eestlasest miilitsavolinikku (õppijate üldarv pole teada). Märjiti, et 80 miilitsa operatiivtöötajat tegid läbi ühekuulise väljaõppe. Asja miilitsasse võetuile korraldati 10-päevaline õppekogunemine, seal said õpetust 59 inimest. Samas kurdeti, et õppeplaani suudeti täita vaid 3/4 ulatuses, sest õpetajate puudus sundis koolitunde ära jätma. Polnud õpikuid ja näitlikke vahendeid. Madalal järjel seisnud kehakultuuritöö. Kursandid olnud sageli pahuksis õppedistsipliiniga ja nendega tehtud parteipoliitiline töö loeti ebapiisavaks.

Otsus kohustas SaRKi juhtkonda oma asutuse tööd nõnda korraldama, et need aastail 1946-47 komplekteerida "eesti kaadriga", kes tunneks kohalikke olu-

sid ja mõistaks eesti keelt. Järgnesid konkreetseid kohustused kooli ülemale Andronovile ja keskkomitee kaadriosakonna juhatajale V. Kuusikule. Õppurite kaadriküsimust püüdis keskkomitee radikaalselt lahendada - punaarmeelt taotleti nõusolekut 300 eesti kutsealuse SaRKi võtmiseks. Peale selle pidid maakonnakomiteed andma kommunistide ja komnoorte seast 100 kursanti.¹³

Veidi hiljem, 20. veebruaril valmis bürool märksa laiemaa haardega salajane otsus - "Abinõudest SaRKi - Julgeoleku Rahvakomissariaadi organite tugevdamiseks ENSV-s" (nr 147/10). Selles öeldi, et SaRK ja JRK organid Eestis "pole küllaldased oma koosseisult ega rahulda klassivõitluse olukorrast tulenevaid vajadusi". Edukaks võitluseks "kodanlik-natsionalistliku põrandaaluse, banditismi ja kriminaalkuritegevusega" paluti selles Moskvalt luba moodustada maakondades SaRKi süsteemis miilitsajaoskonnad ja JRK operatiivvolinike punktid kohtadel (külad ja linnades) mis alluksid maakondlikele osakondadele. Taotlusele lisati nende loetelu maakonniti ja paiknemise skeem, samuti konkreetseid ettepanekud mõlema süsteemi arvulise koosseisu suurendamiseks.

Kuna otsus kajastab kahe ametkonna vahelise veealahkme süvenemist ja tegevusväljade piiritlemist üleliiduliste ümberkorralduste taustal¹⁴, pälvis siin tähelepanu EK(b)P eriline hoolitsus julgeolekuorganite suurendamise ja tugevdamise eest. Partei taotles Moskvalt koosseise, inimesi, palkasid ja varustust. Otsus käsitles partei hoohtust nii SaRKi kui NKGB-lastest eest detailideni. Siin kavandati nende varustamine toidu, palga, korterite, rõivaste, jalatsite ja tubakaga. Vanad, sõja-eelsed ja -aegsed trofeerelvad pidi välja vahetama uute automaatrelvadega.¹⁵

EKP Keskkomitees - karistussalklaste komandopunktiis

Metsavendade rünnak Sõmerpalu valla partei- ja nõukogude aktiivile Võrumaal 1946. aasta märtsis ajendas keskkomiteed vastu võtma otsust "Bandiitlik-terroristlikust kallaletungist Võru maakonna Sõmerpalu vallas ja 13 inimese, nõukogude aktivisti ning nende perekonnaliikmete tapmisest" (24. märtsist 1946, nr 151/1). Seda sisaldavas eritoimikus on säilinud ka büroo stenogramm. Rünnak toimus 13. märtsil ja vältas kella 6-st kuni 19.30-ni, tegevuspaikadeks olid Sulbi ja Osula külad. Rünnaku sooritas metsavendade 25-30-meheline "Ongo grupp", mille olemasolust maakonna julgeoleku ülem Zagrebalov seni üldse midagi ei teadnud. Metsavennad ohd rünnaku eel telefoniliinid läbi lõiganud. Kohalikud hävituspataljoni salgad pagesid vähimatki vastupanu osutamata rettu. Külarahvas ei lasknud end tulistamisest segada - nad olid harjunud, et hävituspataljonlased püsse paugutasid. N. Karotamme küsimusele, kas ründajatest kedagi ära tunti või arreteeriti, vastati eitavalt. Nüüd ilmutas Karotamm karmi kätt. Maakonna julgeolekuosakonna ülem Zagrebalovi, maakonna parteikomitee sekretäride, eeskätt esimese sekretäri Tamme, SaRKi vabariikliku ja maakondliku

taseme juhtide töö kuulutati nõrgaks ja maakonna juhtidele jagati ranged parteilised karistused. Palju kurje sõnu öeldi bürool ka siseasjade rahvakomissar A. Resevi aadressil. Viimane pidi koostama ja realiseerima eri plaanid hävituspataljonlaste sõjalise ja poliitilise väljaõppe parandamiseks, kusjuures viimases pidi erilist rõhku pandama W. Churchilli äsja Fultonis peetud kõne mõtte selgitamisele.¹⁶

Valitsusjuhi asetäitja N. Puusepp kiitles bürool: "Praeguseks oleme (Eestis) likvideerinud ligi 1000 bandiitide majapidamist, neist Tartumaal 250 ja Võrumaal 170." Veel oh vabariigis ette valmistatud ligikaudu 400 "asja". "Osalt on inimesed sealt arreteeritud, osalt jooksus - metsas või sugulaste juures. Nende ümberasustamist pole veel korraldatud. Nende talud lähevad riiklikku maafondi juhul, kui neile ei leidu kohapeal kohe kasutada soovijaid."

Julgeoleku rahvakomissariaadi esindanud Gorlini läks bürool lausrünnakule A. Resevi vastu ja püüdis kogu süü üksnes miilitsa kaela veeretada ja oma asutusi löögi alt välja tuua. JRK vabariikliku juhtkonna tasandil see tal ka õnnestus.¹⁷ Tehtud otsuse täitmist kontrollis keskkomitee büroo 24. aprillil 1946 (protokoll nr 158). Selgus, et Sõmerpalu rünnakust peale olid metsavennad aktiviste lausa järjepanu tapnud. Nüüd aga teatati hukusega, et "on tapetud ka 21 bandiiti ja arreteeritud 20 inimest." Sellest hoolimata ei jäänud büroo rahule kõigi tasandite julgeoleku- ja miilitsaasutuste tööga. Nüüdki püüdis JRK esindaja vihase rünnakuga vastutust teistele veeretada, sedapuhku valis ta "patuoinaks" maakonna parteikomitee ja selle juhid.¹⁸ Vastupanuliikumise energiline tegevus ajendas keskkomiteed küsimust taas päevakorda võtma teises, metsavendadele looduslikult soodsas piirkonnas - Kirde-Eestis. 1946. a 19. juunist pärineb EK(b)P KK salajane otsus "Võitluse käigust kontrrevolutsioonilise ja natsionalistliku põrandaaluse ning tema relvastatud bandega Virumaal" (protokoll nr 170). Siingi täheldati minnalaskmise ja endaga rahulolu meeleolusid ning täiesti nõrka, peaaegu olematut poliitööd rahvakaitse salkades. Selle maakondliku pataljoni staap ja valdade hävitussalgad polnud praktiliselt üldse töötnud. Valdades polnud hävitussalkadesse värvatud aktiivi, so neid, keda aktiiviks peeti, eriti laskurkorpuse endisi sõjamehi. Nii oli Paasvere vallas 57st demobiliseeritud korpuslasest "aktiivseiks" peetud vaid nelja meest. Samas maakonnas oli vastupanuliikumine viimase poolteise kuu vältel hukanud 6 aktivisti ja sooritanud kümme reidi kauplustesse jm. Büroo tunnistas maakonnakomitee tegevuse mitterahuldavaks. Komitee esmaülesandeks loeti "bandiitide täielik hävitamine lähemal ajal, et nõukogude võimu sünnipäevaks oleksid kõik bandiidid hävitatud." Büroo kinnitas ühtlasi vastavate abinõude plaani maakonnas varjunud *illegaalide* legaliseerimiseks, kus ei puudunud ka "aktivistide" materiaalse virgutamise lubadus. Veel võeti kavva puhastada rahvakaitse üksuste eneste ridu saamatutest, passiivsetest ja poliitiliselt sobimatutest. SaRKi osakonna ülem Päärole tehti ülesandeks likvideerida "kõik suuremad banded" juba 15. juuliks.¹⁹ 2.-3. augustil 1946 oh

koos EK(b)P KK XII pleenum, kus arutati vabariigi parteiorganisatsiooni töös ilmnenu puudusi ja nendest jagusaamist. Oieti oli siin tegemist UK(b)P KK äsjase otsuse täitmise kontrolliga, otsus ise kritiseeris EK(b)P parteipoliitilist tegevust. Moskva juhid olid hoiatanud siinseid kommuniste lubamatu loiduse pärast eesti kodanlike natsionalistide vastu võitlemisel, poliitilise printsiibituse pärast klassivõitluse küsimustes ning selle eest, et Eestis polnud kõiki "sõjakurjategijaid" ikka veel vastutusele võetud. Mitme keskkomitee liikme, valdavalt maakondade parteikomiteede sekretäride esinemised pleenumil võimendasid Moskva manitsusi kohalike näidete varal ja valasid uut õli tulle metsavendluse vastases võitluses. Sellel pleenumil kõneldule osundati korduvalt järgmistel aastatelgi nii partei- kui maakonnakomiteedes. XII pleenumi ajal korraldati keskkomitee algatusel 7. augustil 1946 Tallinnas administratiivtöötajate vabariiklik nõupidamine teemal "Võitlusest banditismiga vabariigis".²⁰ Kahjuks pole selle käiku ja sisu lähemalt käsitlevaid allikaid parteiarhiivi fondidest seni õnnestunud leida. Võib oletada, et nad on hävitatud.

Keskkomitee büroo 23. septembri istungi päevakorras oli koondküsimus "Banditismi likvideerimisest Eesti NSV-s". Arutelus osalesid mitmed asjaomaste riigiasutuste juhtivtöötajad. (Raud, Urvelaid, Timotius, Kaldma, Veimer jt). Otsuses väideti, et sel suvel tegutses Eestis 1429 "illegaali". Büroo luges Julgeoleku Ministeeriumi poolt maakondades "põrandaaluse" likvideerimiseks kavandatud abinõud väheviljakateks, isäranis nn raskemates piirkondades (nimehelt neid piirkondi ei märgitud). Nii antud otsuse kui varem vastu võetute realiseerimiseks saatis büroo nüüd maakondadesse ja valdadesse oma erivolinikud. Valdadesse läkitati A. Resev, A. Veimer, E. Päll, S. Sazonov. Maakondadesse suunati Barannikov, A. Kalvo ja Živaga.²¹

Maakonnakomiteedes

Keskkomitee otsused arutati maakonnakomiteedes enamasti tähelepanelikult läbi ja rakendati kohalike olude kontekstis. Keskkomitee eeskujul saatsid ka maakonna parteikomiteed "raskematesse" valdadesse oma volinikke ja parteiaktiviste "bandiite likvideerima". Hoolimata suurest puhastustööst parteiarhiivi 1946. aasta maakonna- ja linnakomiteede eritoimikutes, on üht-teist välja lugeda ka säilinud materjalidest.

Viljandimaa eritoimikus leidub maakonna parteibüroo 2 otsust 1946 aastast: "Abinõude tugevdamisest võitluses banditismi, kodanlik-natsionalistliku põrandaaluse ja tema relvastatud bandedega" (16. jaanuarist) ja "Banditismi likvideerimise käigust Viljandimaal" (11. novembrist). Mõlemad on signeerinud maakonnakomitee esimene sekretär Jaanus. Säilinud on ka hävitussalkade juhtivkoosseisu 10-päevalise õppekursuse programm ja hävituspataljoni võitleja vandetöötuse tekst.²²

Valgamaa komitees võeti sel aastal samuti vastu 2 otsust: "Võitluse tugevdamise abinõudest kodanlik-natsionalistliku põrandaalusega ja tema relvastatud bandedega" (18. juunist) ja "Abinõudest võitluse tugevda-

miseks banditismiga ning illegaalide legaliseerimisest" (17. septembrist). Esimesest selgub, et siis teati end maakonnas varjavat ühtekokku 955 "illegaali". (Otsustel on parteisekretär Ovsjannikovi allkiri).²³

Saaremaa eritoimiku materjalidest nähtub, et 24. jaanuaril olid hävituspataljoni staabi juhtivad tegelased bürool oma tegevusest aru andmas. Varsti pärast keskkomitee 24. märtsi otsust Sõmerpalu sündmuste kohta arutas seda ka Saaremaa parteibüroo. Järgnes 10. mai koosolek, kus seisis päevakorras üpris ebameeldiv küsimus - punalaevastiklaste poolt Saaremaa miilitsajaoskonna vastu toime pandud pogromm. Eelmisel päeval oli miilitsamajja tunginud ligi 200 joobnud madrust ühe 3. järgu kapteni juhtimisel, vallutanud hoone ja miilitsionäärid läbi peksnud. Miilitsamehi karistatud sellepärast, et nad olid sõandanud kinni pidada ühe joobnud prostituudi, meremeeste lemmiku. Pole säilinud jälgi, mis lubaks väita, et viimase "vabastajatele" oleks sellest vägiteost ka mingit kahju sündinud. Veel leidub eritoimikus Saaremaa parteikomitee büroo 14. mai otsus võitlusest "banditismi" vastu ja 3. juuli otsus "Võitluse tugevdamisest banditismi ja bandiitide vastu Saaremaa maakonnas".²⁴

Läänemaa eritoimikus on säinud ettekanne punaväe 10. armee sõjanõukogule sõjaväelaste poolt maakonnas toime pandud röövimiste sagenemisest. See on koostatud 1946. a märtsis ja sisaldab rikkalikku faktilist materjali röövimistest, riisumistest, marodööritsemistest, vargustest, joomingutest. Siin avaneb drastiline pilt kohalike sõjaväeosade distsiplineerimatusest. Analoogilise ettekande esitas Läänemaa parteikomitee ka N. Karotammele.

Maakonnakomitee teadis 1946. talvel Läänemaal olevat kolme "illegaalide" gruppi kokku 7 inimesega. Üksikvõitlejaid olnud 43. Kuid nende kõrval teati ka 8 röövljõugu olemasolust. Suure tõenäolisusega võib väita, et viimastena peeti silmas just soldatitest-marodööridest röövlite salku. Ka kevadisest maakonnabüroo istungist, kus arutati Sõmerpalu toimunud jääb vastu võetud otsust lugedes mulje, et siingi oli (vähemalt osaliselt) tegemist sõjaväelastest röövlitega. (Otsus kannab nimetust "Relvastatud bandede likvideerimisest maakonnas").

12. juunil 1946 oli bürool küsimus "Võitluse tugevdamisest kodanlik-natsionalistlike elementidega". Tehud otsusega läkitas maakonnakomitee valdadesse oma relvastatud parteiaktiivi - "volinikud". Büroo 5. septembri otsusest ("Võitlusest banditismiga ja mittelegaalide legaliseerimisest") nähtub, et sel ajal tegutsesid metsavendade grupid Martna, Velise ja Kullamaa ümbruses ning Piirsalu, Märjamaa ja Oru valdades. Kohalikud partorgid ja täitevkomitee esimehed nõutasid parteikomiteelt abi mitte niivõrd metsavendade hävitamiseks kui "illegaalide" legaliseerimiseks.²⁵ Läänemaa büroo vastavad otsused signeeris parteisekretär Minne.

Harjumaa 1946. a eritoimikust leiame esmalt 15. maist pärineva maakonnakomitee büroo otsuse "Võitlusest banditismi vastu Harju maakonnas", mida ilmselt ajendas ühe punaarmee ohvitseri ja ühe külanõukogu

esimehe tapmine metsavendade poolt. Järgneb 31. mai otsus "Revolutsioonilise korra rikkumise faktide signaalidest rahvakaitse pataljoni Varbola valla rühma-ülema Kuldna poolt" (sõnastus muutmata - L.R.). Selle rahvakaitseja tegevus oli väljunud igasuguse kontrolli alt. Ta terroriseeris külahyvast, arreteeris omatahtsi ja peksis inimesi. Peale täiskasvanute näitas ta sedalaadi julmust üles ka alaealiste hulgas. (Bürool kõneldi, kuidas ta peksis julmalt läbi 13-aastase Felix Lassomäe). Oma võimuvoh tarvitab Kuldna enamasti talupoegade suhtes. Ta käis talust tallu, korraldades läbiotsimisi ja omastades kõike mis vaid meeldis. Ometi ei selgu eritoimikust, et kohaliku "väepeakliku" omaalgatused oleksid pärvinud enamat vastu kui üksnes moraalse halvaks-panu kasin avaldus.

Samal koosolekul tegi büroo teise otsuse: "Sõjatribunali poolt karistatute kinnisvara realiseerimises" (osutatud ühismääruse nr 380 ja 790 järgedes). See tegevus oh kulgenud ilma igasuguse kontrollita ja "liiga madalate hindade alusel". Arreteeritute või tapetute ja nende perekonnaliikmete vara oli valla täitevkomitee poolt tühistate hindade eest müüdud kohalikele aktivistidele. Maakonna juhid nägid selles väikeste ülemuste lubamatut omavoli, anarhia ilmingut ja tunnetasid ahvatlevatest tuludest ilma jäämise kibedust. Siitpeale pidi niisuguse vara realiseerimine käima üksnes maakonna täitevkomitee esimehe Turkestanovi isikliku kontrolli all. (Erandina teistest sel aastal tehtud otsustest, mis kannavad sekretär E. Ristimäe allkirja signeeris selle sekretär Andrejev.)

12. juuliga on dateeritud büroo otsus "Pohitkasvastustööst MVD Harjumaa osakonna koosseisu hulgas". Siingi ilmnud miilitsameestele omased nähtused: osakonnas olid üldlevinud joomine, deserteerumine ja distsiplineerimatus ning teenistusrelvadega hangeldamine.

Veel võttis Harjumaa büroo vastu kaks konkreetset otsust: 15. juulil "Bandiitide likvideerimisest ja enast varjavate kodanike legaliseerimisest Järvakandi, Juuru ja Raikküla valdades" ning 21. oktoobril "Abinõudest varjajate legaliseerimiseks ja võitluseks banditismi vastu maakonnas".²⁶

Virumaa eritoimikus 1946. aastast on kaks teemakohast dokumenti. 24. jaanuaril arutas maakonnakomitee büroo läbi ENSV RKN ja EK(b)P KK 1945. a 26. detsembri määruse hävituspataljonide kindlustamise ja nende kasutamise kohta "relvastatud jõuna kodanlik-natsionalistliku pörandaaluse ja selle relvastatud jõude purustamiseks". Otsustati moodustada hävituspataljoni kohalik staap ja kavandati selle varustamine ning väljaõpe. 29. märtsil oli arutusel keskkomitee 24. märtsi otsus Sõmerpalu sündmustest. Lühikesele otsusele lisati siin üksikasjalik tegevuskava võitluseks "kontrrrevolutsioonilise pörandaaluse, natsionalistlike ja bandiitlik-terroristlike elementidega", metsavendade hävitamise konkreetne plaan. Kõik need dokumendid kannavad parteisekretär Jansoni allkirja.²⁷

Tartumaa eritoimikus leiduvad analoogilised otsused: 1945. a 26. detsembri ühismääruse läbiarutami-

sest (26. 01. 1946) ja Sõmerpalu asjas tehtud keskkomitee otsuse käsitus 9. aprillist. Veel on siin 6. detsembril tehtud otsus "Abinõudest võitluse tugevdamiseks maakonnas". Kõik need dokumendid kannavad maakonna komitee esimese sekretäri P. Tiido allkirja.²⁸

Järvamaa parteikomitee erikaustas on salajase koosoleku dateerimata protokoll, mille büroo pidas keskkomitee 19. juunil osundatud otsuse läbiarutamiseks. Sellele on alla kirjutanud komitee sekretär Tsukker.²⁹

Pärnu linnakomitee eritoimikus leidub sekretär Kreitsmanni allkirjaga otsus keskkomitee büroo Sõmerpalu sündmusi puudutanud otsuse läbiarutamisest 11. aprillil.³⁰

Ka Narva linna parteikomitee erikaustas on säilinud vaid üks otsus. See kannab 1946. a 1. detsembri kuupäeva ja sekretär Treiberi allkirja. Arutati küsimust "Operatiivse uurimistöö ja partei organisatsioonilise töö olukorrast linna MVD asutustes 1. jaanuarist kuni 15. novembrini 1946". Narva eritoimik nagu mitme teisegi maakonna oma, on kompileeritud üpris juhushkest jääkidest ja tema lehtede numeratsioon kannab korduvate puhastuste jälgi.³¹

Viited ja kommentaarid

¹ Tammistu K. Tasalülitamine. "Õhtuleht", 1989. 18. mai.

² ENSV Teataja. 1944. Nr 2. Art. 10.

³ Eesti NSV Rahvakomissari Nõukogu ja EK(b)P Keskkomitee määrus nr 380, 14. detsembrist 1944. "Eesti NSV Ülemnõukogu 1944. a 17. septembri seaduse "Saksa okupantide poolt äravõetud maa tagasiandmise kohta Eesti NSV põllumajanduse taastamise esmajärgkordsete abinõude kohta." - ENSV Teataja. 1944. Nr 15. Art. 186 ja Eesti NSV Rahvakomissari Nõukogu ja EK(b)P Keskkomitee 14. detsembri 1944. a määruse punkt 1 "a" ja "b" täiendamise kohta!" - ENSV Teataja. 1945. Nr 35. Art. 546.

⁴ ERA filiaal (parteiariiv) (edaspidi - ERA PA) F 1. N 5c/c. S 1. L

⁵ ERA PA. F 1. N 5 c/c. S 1. L 1, 3.

⁶ Samas. L 9.

⁷ Samas. L 7, 8.

⁸ ERA PA. F 1. N 4. S 197 L 1, 2.

⁹ ERA PA. F 1. N 5 c/c. S 1. L 22, 25.

¹⁰ Samas. L 11-13.

¹¹ ERA PA. F 1. 4. S 207. L 1-3.

¹² ERA PA. F 1. N 1-2c/c. S 1. L 20-26.

¹³ ERA PA. F 1. N 1. S 269. L 1.

¹⁴ 1946. aastal muudeti ka mõlemad rahvakomissariaadid ministriumideks - Siseasjade Ministriumiks ja Julgeoleku Ministriumiks.

¹⁵ ERA PA. F 1. N 4. S 276. L 1-8.

¹⁶ ERA PA. F 1. N 4. S 277. L 1-4.

¹⁷ Samas. L 6, 7, 9, 11, 14, 18, 30, 43, 44.

¹⁸ Samas. L 46, 48.

¹⁹ ERA PA. F 1. N 4. S 302. L 1, 2.

²⁰ ERA PA. F 1. N 4. S 246. L 44.

²¹ ERA PA. F 1. N 4. S 323. L 3.

²² ERA PA. F 1. N 1-2c/c. S 1. L 1-10.

²³ Samas. L 15, 18.

²⁴ Samas. L 31-34, 42, 43, 45.

²⁵ Samas. L 48-52, 55, 57, 58.

²⁶ Samas. L 67-81, 83-88.

²⁷ Samas. L 89-94.

²⁸ Samas. L 98-105.

²⁹ Samas. L 111-116.

³⁰ Samas. L 117-125.

³¹ Samas. L 127-132.

AJALOOTEADUS TARTU ÜLIKOOIS ROOTSI EKSPERTIISI HINNANGUL

Helmut Piirimäe

Eelmisel, 1992. aastal viisid Rootsi teadlased läbi ekspertiisi üksikute teadusharude kaupa, selgitamaks välja teaduse seisundit, võimalusi ja vajadusi taasiseseisvunud Eestis. Muljeid ekspertiisist Eesti Teaduste Akadeemia poolt jagas "Kleios" nr 5/6 juba TA Ajaloo Instituudi tolaeagne direktor Rein Helme. Käesolev kirjatükk vahendab ekspertkomisjoni mahukast aruandest ülikooli puudutavaid analüüse ja soovitusi koos omapoolsete kommentaaridega.

Ekspertidena rakendas Humanitaar- ja Sotsiaal-teaduste Uuringute Rootsi Nõukogu prominentseid Rootsi teadlasi: Uppsala Ülikooli ajaloo professorit Torkel Janssonit, Stockholmi Ülikooli Balti Uuringute Keskuse juhatajat prof Aleksander Loiti ja Rootsi Riigi- arhiivi eksdirektorit prof Sven Lundkvisti. Kuna kaks esimest valdavad eesti keelt, oli komisjonil võimalus tutvuda meie õppejõudude ning üliõpilaste trükis ilmunud ja käsikirjaliste teadustöödega, sealhulgas heita ka pilk õppetoolide kappidesse, kus säilitatakse diplomitöid ja väitekirju. Komisjon viibis Eestis 9 päeva, mille jooksul vestles umbes 50 inimesega. Arheoloogia, etnoloogia ja kunstiajaloo olukorda hindasid eraldi komisjonid, kelle aruandeid siinkohal ei ole puudutatud.

Sissejuhatavalt annavad Rootsi ajaloolased iseloomustuse ajaloo teaduse olukorrale Nõukogude okupatsiooni tingimustes. Nad rõhutavad hariduse ja uurimistöö eraldatust ühelt poolt ülikooli, teiselt poolt Teaduste Akadeemia vahel ning ideoloogilist kontrolli Nõukogude režiimi poolt. Seejuures astutakse aga selgesõnaliselt vastu osa Lääne teadlaste seas levinud arvamusele, et kõik meil ametis olnud ajaloolased tegelesid ajaloo võltsimisega. Meile pole see uudis. Üks külalisprofessorina ametis olnud kolleeg teatas oma loengu algul, et teil ei ole seni olnud ajaloo teadust. Rootsi teadlased rõhutavad, et õige paljud ajaloolased, vähemalt Tartu Ülikooli õppejõudude seas, püüdsid raskustele vaatamata hoida õpetamist ja uurimist teaduslikul tasemel. Nad tõstavad eriti esile, et mõned juhtivad ajaloo professorid hoidusid astumast kommunistlikku parteisse. Ekspertidid teevad järelduse, et seetõttu ei vaja teadlaste noorem generatsioon ideoloogilist ümberõpet, et saada usaldusväärseteks uurijateks. Tõepoolest, see on olnud tõsine probleem näiteks endisel Ida-

Saksamaal. Kuidas meil toimub ümberõpe, seda on korduvalt küsinud meie Saksa külalised. Siin pole seda vaja olnud, kuid eks probleeme jätku meilgi. Üllataval kombel on just mõned noored ajaloolased teravalt ja pilavalt välja astunud nn sini-must-valge ajalookirjutuse vastu.

Käsitledes üliõpilaste õpetamist ja teadlaste ettevalmistamist, rõhutavad hindajad üliõpilaste üldteadmiste soliidisust, kuid arvavad, et teadlaste ettevalmistuse efektiivsus on olnud koguni negatiivne. Põhjuseks peetakse vähest koostööd Teaduste Akadeemia ja ülikooli vahel, intensiivse juhendamise ja seminaride puudumist, aga ka noorte uurijate viletsat majanduslikku olukorda. Soovitatakse ka täpselt fikseerida teaduslike tasemele esitatavad nõuded. Ekspertiisist möödunud aja jooksul on noorte teadlaste ettevalmistus koondunud peamiselt Tartu Ülikooli. Omaaegse 2-3 aspirandi asemel õpib meil praegu magistriõppes 30 noort inimest, kuid stipendiumi kaotamine on peale sundinud samaaegse töötamise, probleeme on magistriõppe seminaridega.

Aruanne annab ülevaate Eesti ajaloo-alasest teadlaskaadrist 1992. aasta seisuga: u 80 Ajaloo Instituudis, u 20 Tartu Ülikoolis (tegelikult 25 õppejõu kohta) ja u 50 teistes teadusasutustes. Rahapuudusel on Ajaloo Instituudi koosseisu tunduvalt vähendatud, terve eelmise aasta pidas TÜ ajaloo osakond raskeid tõrjelahinguid koondamise nõuetega. Ekspertidid näevad ohtu veel selles, et parimad teadlased võivad uutes oludes teha rahvusvahelist karjääri. Võib lisada, et praeguste palga ja tööolude juures võivad paljud riigiasutused ja erafirmad ülikooli üle pakkuda ja võimekaid teadlasi ära tõmmata.

Aruandes märgitakse eraldi doktorite suhtelist vähesust Eestis, kuid teaduskraadiga inimeste suurt osakaalu ülikoolis. Teadustöödega tutvumise käigus hinnati ette sattunud kandidaatide kui tõsiseid uurimusi, kuid leiti, et nad ei vasta siiski Skandinaavias kehtivatele doktoritöödele. Oldi rahul sellega, et me ei ole läinud doktoritööde ja professuuri täitmise nõuete devalveerimisele. Praegu on olukord lootusi andev: doktorantuuris on 7 võimekat ja teotahtelist noort meest ning on õige mitmeid dotsente, kellelt ootame doktoritöö kiiret kaitsmist. Viivitusi on põhjustanud õppetoolide koosseisude vähesus, mis ei võimalda loomingulist

vaba õppeaastat või semestrit, madalad palgad, mis suunavad lisatööle, sealhulgas poliitika tõmbetuuled, mõnel aga vist ka armumine oma nooruspõlve kandidaatidesse.

Väga kompetentselt on aruandes analüüsitud raamatukogude olukorda ja arhiivimaterjalide kättesaadavust. Korduvalt siin käinud mehed on kursis, kui suured raskused on meil tehnikaga. Vahepeal on arhiivid rohkem avanenud, pisitasa paraneb tehniline varustatus ning raamatukogusid täiendavad kingitused. Seisma on jäänud aga meie maja ehitus Lossi tänavas.

Eraldi peatatakse teadustööde publitseerimise probleemidel. Kui nõukogude ajal takistas trüki avaldamist tsentraliseeritud planeerimine ja ideoloogiline kontroll, siis nüüd pidurdavad turunõuded ja kasumi kalkultatsioonid. Ajaloomonograafiatel on raske võistelda detektiivjuttude ja muu sellisega. Positiivselt märgitakse 1988. a ilmuma hakanud "Kleiot". Eriti peaksime mõtlema, kuidas vältida avaldamata käsikirjade kuhjumist meie kappides.

Väga asjatundlik on ülevaade Eesti ajaloolaste teaduskontaktide arengust, eelkõige Soome ja Rootsi teadlastega. Tunnustavalt märgitakse paljude ajaloolaste rootsi keele oskust.

Huvitav on analüüs meie ajaloouurimuste teooriast ja meetodist. Märgitakse marksismi nõukogude propagandistliku versiooni eripära ja vastandlikkust Lääne omale. Selle üheaegne valitsemine ja vastuvõtmatus tingisid, et meie uurimused olid empiirilised ja üsna ebateoreetilised. Järeldus meile, mida me nagnii ka tunnetame: vaja on tõsta meie uurimuste üldteoreetilist taset. Aruandes märgitakse, et põhijoontes vastab Eesti ajaloolaste metodoloogia Lääne nõuetele. Tõstetakse esile matemaatilisi meetodeid ja statistilist analüüsi ning märgitakse, et Eesti ajaloolased alustasid massiliste andmete töötlust juba 1960. aastatel, analüüsides raali abil demograafilisi ja agraarajaloolisi probleeme. Käesolevas prof Herbert Ligi mälestuseks pühendatud kogumikus on kohane meenutada tema pioneeritööd selles valdkonnas.

Üsna pikk on ülevaade uurimistöö temaatikast. Eriti kõrge hinnang on antud agraarajaloo uurimissuunale, sealjuures välja tuues asustusajalugu, koormiste ning eesti talurahva õigusliku ja sotsiaalse seisundi uurimist. Edukaks on hinnatud ajaloolise demograafia alast uurimistööd. Pikemalt peatuvad meie Rootsi kolleegid Rootsi aja uurimisel, seejuures "Skandinaavia kogumik-

ku" esile tõstes. Uutes oludes me küll lõpetame selle väljaandmise. Aastaraamatu kolme vastuvõetud käsikirja baasil ilmutame veel selle viimase - 34. numbri.

Väga tähtsaks on hinnatud rahvusliku liikumise uurimisel saavutatut. Tähelepanu on pälvinud Tartu Ülikooli ajalugu nii kolmeköitelises esituses kui ka artiklite seeriana. Seevastu Eesti Vabariigi ja kaasaja 50 aasta pikkune ajalugu on olnud autorite sõnul kõrvale jäetud ja tendentslikult käsitletud. Nähakse aga ka suuri muudatusi, mis on toimunud lähiajaloo uurimises Eesti taasiseseisvumise käigus. Võib lisada, et ekspertiisist möödunud aasta jooksul on laienenud uurijate ring, käsil on perspektiivikad teemad Eesti Vabariigi (1918-1940) uurimisel. Nõukogude okupatsiooniperioodide (1940-1941 ja 1944-1991) ajaloost on kõige rohkem ära tehtud küüditamiste teemal. Ootavad suured majandus- ja sotsiaalajaloolised probleemid, aga ka poliitiline ajalugu, mis kõik on uppunud valede ja moonutuste rägaistikku.

Käsitledes praeguseid uurimisprojekte ja uurimistöö planeerimist, rõhutavad hindajad "loova sünteesi" ja meeskonnatöö vajadust.

Järelduste ja soovitude osas pannakse meile südamele võrdlevaid uurimusi, mis võiksid olla tähtsaks lisandiks Euroopa ajaloole. Mõistame selles julgustamist aga ka meie enda veendumust, et peame vältima provintslikkuse ohtu. Meie materjalide analüüsile kaasnegu võrdlused kirjanduse alusel. Meie kolleegid rõhutavad, et rahvuskultuuri ja rahvusliku teaduse areng on eksistentsi küsimus, eriti väikerahvastele. Ollakse veendunud, et õiglusel ja demokraatial rajaneva ühiskonna loomisel on ajalool, nagu kõigil sotsiaalteadustel, oluline roll. Selgesõnaliselt on öeldud, et kahtlemata on vajalikud organisatsioonilised muudatused. Kontekstist mõistame, et jutt on õpetamise ja uurimistöö integreerimisest, seega meie suhetest TA Ajaloo Instituudiga.

Lõpuks märgivad hindajad, et nende esitatud mõtted ja soovid ei ole Eestis tundmatud, kuid nad loodavad, et need avaldavad mõju poliitilistele institutsioonidele, kes käsutavad uurimistööks vajalikke ressursse. Ainuüksi raha ei loo küll teaduspotsentsiaali, aga kui see kaob, on ülimalt raske ja kulukas seda uuesti üles ehitada.

Aruanne näitab hindajate heatahtlikku suhtumist ja tõsisstisseelamist meie probleemidesse. Olgu see julgustuseks, aga ka kutseks uuenemisele selle hea alusel, mis meil on olemas.

MUSEUM ARTIUM 190

Jüri Linnus

1803. a otsustati asutada Tartu Ülikooli juurde kunstimuuseum. Selle mõtte algatajaks ja väga edukaks elluvijaks oli klassikalise filoloogia ja kunstiajaloo professor Karl Morgenstern. Ta oli hästi tuttav Euroopa kunstieluga ja oma silmaga näinud mitmeid Saksamaa ülikoolide juures tegutsevaid õppeotstarbelisi antiigining kunstimuuseume. Esimese direktorina andis K. Morgenstern suuna edasiseks tegevuseks – tuleb osta kõiki kunstiteoseid, mis on kasulikud õppetöös, koguda kõike seda, mis on silmapaistev, ilus, mingil moel tähtis või iseloomustav. Kunstimuuseumi kujud pidid andma vajalikku illustratiivset lisamaterjali kunstiajaloo ja esteetika loengutele. Pole päris selge, millist päeva lugeda muuseumi asutamisaastaks. 7. aprillil 1803. a eraldas ülikooli nõukogu loodavale muuseumile eelarve korras soliidse aluskapitali – 8000 rubla. 2. septembril 1803. a ilmus ülikooli põhikiri, milles kunstimuuseum oli kirjas kui iseseisev allüksus. 10. oktoobril 1803 pandi alus kogude kasvule – 20 rubla eest os'eti Riia kunstikaupmehelt gravüür.

Tänu K. Morgensterni agarusele kasvasid muuseumi kogud kiiresti nii ostude kui ka kingituste teel. Kinkijateks olid peamiselt ülikooli õppejõud ja kohalikud baltisaksa mõisnikud. Kogud paiknesid esialgu direktori erakorteris (Raekoja 6), peale ülikooli peahoone valmimist aga selle teisel korrusel, aula kõrval Jakobi tänava poolisel küljel. K. Morgenstern pärandas muuseumile ka oma isikliku kunstikogu (ligi 3000 eset). See kogu moodustas omaette osakonna kui *Museum Caroli Morgensterni*. Vastav marmorplaat on säilinud tänaseni.

Esimese poolsajandi jooksul laekus muuseumile üle 15 000 kunstieseme (gravüürid, joonised, maalid, mündid, antiiksed tarbeesemed, gemmide koopiad). Antiikskulptuuri kipskoopiaiad oli vaid kümnekond ja K. Morgenstern pidas väga vajalikuks tõsta selle esemeliigi osatähtsust muuseumikogudes. Muuseumivara de kõige hinnalisema osa moodustas ligi 3500 antiikset väärismetallist münti. Laia profiiliga kunstimuuseumi kogud olid kättesaadavad esmajoones vaid vastavate loengukursuste kuulajatele. Võib arvata, et seda võimalust kasutasid ka eesti esimesed haritlased (K.J. Peterson, Fr. R. Faelmann).

1860. aastad olid kunstimuuseumi arenguloos mitmeti murrangulised. Toimus seniste muuseumivara de kriitiline hindamine. Ülikooli valitsuse poolt moodustatud komisjon leidis, et nii avara profiiliga kunstimuuseumi sidumine klassikalise filoloogia õpetamisega ei ole otstarbekohane. Muuseumi jäägu üksnes antiikkunsti tutvustavad originaaltööd või nende koopiad. Kõige olulisemateks eksponaatideks peetigi antiikplas-

tika originaalide kipsvalandeid. Soovitati juurde tellida vähemalt 40 enamtuntud antiikskulptuuri kipskoopiat. Need uued põhimõtted viidigi järkjärgult ellu. Gravüürid, maalid ja joonistused anti üle ülikooli joonistuskoolile, kust need omakorda viidi hoiule ülikooli raamatukokku. Muuseumi direktorid L. Mercklin ja L. Schwabe külastasid korduvalt Euroopa kunstikogusid ning tellisid ligi sada kipskoopiat. Nende sageli küllalt raskete kipsivalandite Tartusse toomine oli mõnigi kord kulukam kui koopia valmistamine. 1860.–62. a jõudis kohale ligi poolsada kasti uute eksponaatidega ja kohe sai alguse nende eksponeerimine puust kattealustel või seintel. Kui selle tööga lõpule jõuti, otsustas ülikooli valitsus avada muuseumi nii akadeemilisele kui ka mitteakadeemilisele publikule ja kindlaks määrata ekspositsiooni lahtioleku ajad. 1863. a kevadel võeti ametisse assistent, kes andis külastajatele seletust ning valvas korra järele. Nii oli senisest akadeemilisest kunstikogust saanud juba tõeline muuseum!

1868. a sai muuseum uued ruumid peahoone vasakpoolse tiibhoone alumisel korrusel, oma praeguses asukohas. Näiteruumide seinad kaunistati Pompei seinamaalide eeskujul dekoratiivsete motiividega. Nii saadi valgetele kipskoopiatele eri ruumides erineva domineeriva värviga meeldivalt rahulik taust. Need maalid Tartu tsunftimeister F. Redlin ja täies värskuses on need maalingud püsinud tänaseni. Raskete kipskujude ja reljeefide paigaldamine nõudis palju vaeva ja suuri kulutusi. Üks muuseumiruum sisustati auditooriumina antiikkultuuri õpetamiseks. Raha taotlemisel väitis prof L. Schwabe, et antiikarheoloogia huviliste arv on suurem kui kunagi varem. Muuseumiga tutvuma suunati kõikide teaduskondade üliõpilasi ja kord nädalas oli professor ise kohal seletusi andmas. Peale kipskoopiate toodi välismaalt kaasa ka teisi muuseumiväärtusi. L. Mercklin pani aluse fotokogule, tuues 1860. a väliskomanderingult kaasa 3 antiikskulptuuri fotot. Ta hakkas huvi tundma ka antiiksete vaaside vastu. Esimesed maalitud vaasid müretses muuseumile küll L. Schwabe 1871. a.

19. sajandi lõpul täienesid muuseumi kogud nii antiiksete originaalsete kui ka koopialalanditega. Antiikkultuuri tutvustamiseks esinesid direktorid prof E. Petersen ja prof G. Löschke avalike loengutega (Trooja väljakaevamised, antiikne tarbekunst, hellenistlik templiarhitektuur jm). Pandi alus ka muuseumikogude teaduslikule läbitöötamisele. Selle tulemusena ilmusid 20. sajandi algul juba igati hinnatavad ülevaated. Direktorid prof W. Malmbergi ja prof E. Felsberg koostasid mitu tööd muuseumikogudes olevatest antiikkunsti originaalsetest ning koopialalanditest. Need tööd oma rohkete viidetega ilmunud kirjandusele annavad väga

konkreetses ülevaates muuseumi talletatud antiikkunsti rikkustest ja on hästi kasutatavad tänase päevani.

Selleks ajaks olid muuseumi kogud küllalt hoogsalt kasvanud. Arvele oli võetud üle 12000 originaalse antiikeseme, antiikkujude ja gemmide kipsivalandi, üle 6000 mündi ja medali, üle 1000 foto, üle 3000 erialase raamatu.

Esimese maailmasõja käigus jõudsid Saksa väed 1915. a juba Läti aladele. Selle tõttu sai ülikooli valitsus korralduse evakueerida kõige hinnalisemad varandused Venemaale. Esimesed ešelonid ülikooli varadega lahkusid Tartust 1915. ja 1916. a, lastiks 3707 kasti ehk 87082 puuda kultuurivarasid. Nende hulgas olid pea kõik kunstimuuseumi originaalesemad (10 antiikset marmorskulptuuri, 13 antiikset pronkset, 228 antiikset vaasi, savilampi, terrakotakujukest, 126 egiptuse muistist, 12 egeuse kultuuri tarbeeseme imitatsiooni, 26 antiikeseme jäljendit, 6000 münti, 128 maali, 51 joonist ja gravüüri). Evakueeritud varad jõudsid lõpuks Voroneži linna. Tartu Ülikooli varade ja sinna evakueerunud Tartu professorkonna baasil asutatigi 1918. a Voroneži Riiklik Ülikool. Tartu kunstivaradest kasvas aga välja Voroneži Ülikooli Muinasteaduse ja Kaunite Kunstide Muuseum. Selle muuseumi esimeseks direktoriks oli Tartust evakueerunud klassikalise filoloogia ja arheoloogia professor E. Felsbeg.

Tartu rahulepingu alusel 1920. a kohustus Vene valitsus tagastama kõik Tartu Ülikooli varad. Ülikooli kunstivarad on aga jäänud tänase päevani tagasi toomata.

Eesti Vabariigi Tartu Ülikoolis loodi klassikalise filoloogia professuuri ja kunstimuuseumi baasil Klassikalise Muinasteaduse Instituut. Kunstimuuseum hakkas nüüd kandma Klassikalise Muinasteaduse Instituudi muuseumi nime, instituudi juhtivprofessor oli ka muuseumi juhiks. Kogud täienesid ülikoolile tehtud annetuste kaudu. Nii kinkis Raadi mõisa endine omanik R. v Liphart ülikoolile üle 1500 eseme (maalid, skulptuurid, graafika, joonistused, portselan, kunstipärane mööbel jm). Ta tegi ettepaneku avada ülikooli kunstivarade ja tema kingitud kunstikogu baasil Raadi mõisa härrastemajas vana kunsti muuseum. See ettepanek leidis Filosoofiateaduskonnas hea vastuvõtu ja 1921. aasta aprillis tegigi ülikooli nõukogu vastava otsuse. Sellega aga ei olnud nõus klassikalise filoloogia professor, Klassikalise Muinasteaduse Instituudi direktor J. Bergmann. Ja nii jäigi see igati perspektiivne otsus ellu viimata. Raadi loss sai peagi Eesti Rahva Muuseumi asupaigaks. 1930. aastatel toodi Raadi muuseumist 31 antiikskulptuuri kipsivalandit Klassikalise Muinasteaduse Instituudi muuseumi. See muuseum oli avatud vaid pühapäeviti kaks tundi ja külastajaid oli aastas alla tuhande inimese. Kuna muuseumil töötajaid ei olnud, siis mingit korrastustööd fondidega ka ei toimunud.

1940.-1950. aastatel oli muuseum klassikalise filoloogia kateedri koosseisus. Sel ajal töötas muuseumis mõnda aega kunstiajaloolane N. Raid, kes tegi tunnustataväärivad tööd muuseumi vanema ajaloo uurimisel. 1961. a oli muuseum juba ülikooli iseseisev allüksus.

Muuseumi tööd juhtis aastail 1961-86 kunstiajaloolane Ö. Utter. Muuseumi fondide piirid avardusid taas ja arvele võeti rohkesti kunstiajaloolise väärtusega esemeid antiikajast kuni kaasajani välja. 1962. a saadi Ülikooli kunstiajaloo kabinetilt ligi 6000 gravüüri ja joonistust peamiselt endisest K.E. v Lipharti kunstikogust. Hakati koguma ka baltisaksa ja eesti kunstnike maale, võeti arvele võimude poolt konfiskeeritud ikoone ja ülikooli hoonetes paiknevaid kunstiväärtusega tarbeesemeid. Peterburi Ermitaži restauraatorid aitasid korrastada nii graafikakogu kui ka skulptuurivalandeid. Muuseumi hoole alla tuli 1977. a taastatud kartser peahoone pööningukorrusel. Fondide küllalt kiire kasv (ligi 10 000 üksust) nõudis uusi hoiuruumi. 1986. a antiigi muuseumi kasutada avarad ruumid Narva t 27 ühiselamu alumisel korrusel. Sinna rajati ka väike restaureerimistöökoda. Muuseumi kunstivaradest korraldati ajutisi näitusi nii muuseumiruumides kui ka teistes muuseumides. Selle tulemusena kasvas oluliselt muuseumi külastatavus. Kui 1960. a oli külastajaid 2282, siis 1970. a juba 10 214 ja 1981. a 71 818. Külastajate põhimassi moodustasid peamiselt Venemaalt tulnud turistid. Ka 1980. aastate lõpul püsis muuseumi aastane külastajate arv 40.000- 50.000 piires. Seoses idapoolse turismivoolu katkemisega vähenes muuseumikülastajate arv tunduvalt – nüüd käib muuseumi põhiekspositsiooniga tutvumas 5000-6000 külastajat aastas. Kõige enam on külastajate seas välis- turistid, õpilasi ja üliõpilasi.

Muuseumi keldrikorrusel asuvas kahes väikeses ruumis on eksponeeritud ajutisi näitusi, et nii teha kättesaadavaks fondides peidusolevad kunstivarad. Viimastel aastatel on välja pandud valiknäitused vene ikoonidest, antiiksete gemmide kipskoopiatest, kunstnik E. Fr. v Lipharti töödest, näiteid 15.-16. sajandi graafikast, Kristuse kannatusloo kajastamisest 16.-19. sajandi graafikas jm.

1987. aasta lõpul alustas muuseumi juures tööd antiikkultuuri lektorium. Lektoriteks on meie tuntud kultuuriajaloo spetsialistid ja loengud toimuvad tavaliselt kord kuus kolmapäeviti peahoones nõukogu saalis. Siiani on 14 lektori poolt peetud 44 loengut. Oige mitu (4-7) korda on leidnud aega kultuuriprobleemide lahkamiseks A. Lill, A. Kaalep, P. Olesk ja S. Standnikov. Kuulajaid on harilikult 25-40, peamiselt filoloogia-, teoloogia- ja ajalooüliõpilased. Kahel korral oli nõukogu saal kuulajatest tulvil – tuldi osa saama prof J. Puhveli ja prof K. Kasemaa ettekannetest (teemad vastavalt "Indoeuroopa kosmogoonia" ja "Vana-Iisraeli elutarkus").

1987. a sai alguse üha kasvav tähelepanu Voronežis asuvate Tartu Ülikooli kunstivarade vastu koos kindla sooviga need Tartusse tagasi tuua. Meie muuseumi töötajad peavarahoidja A. Laansalu juhtimisel külastasid Voroneži Oblasti Kujutava Kunsti Muuseumi. Oli soov tutvuda Tartust pärit esemetega, et nende baasil korraldada Tartus ajutine näitus. Nii taheti kenasti märgistada muuseumi 185. aastapäeva! Kuid Voroneži muuseumi juhtkond polnud sellise plaaniga nõus ja tagasi tuldi tühjade kätega. Eesti ajakirjandus ja raadio aga hakkasid pidevalt andma informatsiooni Voroneži kunsti-

kogude saamisloost.

Tänu A. Laansalu, egiptoloog S. Stadnikovi ja ajakirjanik T. Kaalepi aktiivsusele hakkas Eesti kultuuriavalikkus üha enam jõudma arusaamisele, et ülikoolile kuulunud kunstivarad tulevad Tartusse tagasi tuua. Ametlik asjaajamine sai alguse jaanuaris 1988. a. Peale pikemat jutuaajamist rektor A. Koobi ja muuseumi juhataja J. Linnuse vahel jõuti üksmeelsele järeldusele, et Tartu Ülikool peab hakkama oma varasid ametlikult tagasi nõudma. 18. jaanuaril 1988. a saadetigi vastav kiri ENSV Ministrite Nõukogule (kirja lõpp: "Mainitud kunstiväärtused on suure ajaloolise-kultuurilise tähtsusega nii ülikoolile kui ka eesti rahvuskultuurile ning moodustavad lahutamatu osa muuseumist kui tervikust. Palun Eesti NSV Ministrite Nõukogu kaasabi, et Tartu Riiklikule Ülikoolile tagastatakse tema endised kunstivarad"). Mitme vaheetapi kaudu jõudis see taotlus koos tagastamisele kuuluvate kunstivarade loeteluga lõpuks Voroneži muuseumi. Sealt saabus juuli lõpul 1988. a ka vastus. Selles põhjendati, miks kunstikogud peavad ikka Voroneži jääma: vastavalt 1920. aasta rahulepingule olevat Tartu Ülikooli varad suures osas tagastatud ja vaid väike osa kunstivaradest jäänud vastastikuse kokkuleppe alusel Voroneži. Egiptuse ja antiikkunsti originaalide minemaviimine oleks aga Voronežile korvamatult kaotus, vähendaks muuseumi ekspositsiooni mõjukusest. Need esemed polevat seotud eesti rahvuskultuuriga, nende õige koht olevat erialases muuseumis, mitte ülikoolis.

Septembris 1988. a saatis ülikool kirja Vene NFSV Kultuuriministeeriumile, paludes kaasabi kunstivarade tagastamisel. Muide – see ministeerium toetas ülikooli taotlusi. Abi paluti ka NSVL Kultuurifondilt. Akadeemik D.S. Lihhatšovi kirjas NSVL Ülemnõukogu Presiidiumile peeti igati õigeks tagastada kunstivarad nende seaduslikule omanikule Tartu Ülikoolile. Selle kirjaderohke asjaajamise tulemusena otsustas NSVL Kultuuriministeerium luua asja arutamiseks segakomisjoni. 21. detsembril 1988. a moodustatud komisjoni kuulusid Eesti poolt L. Sumera, H. Piirimäe, S. Vahre, I. Gräzin, T. Laak, S. Stadnikov, P. Olesk ja A. Laansalu. Nii oldi kahe aasta jooksul jõutud vähemalt küsimusteriingi sisulise arutamiseni! 1990. aasta jaanuaris pandi kirja Eesti-poolsed põhiseisukohad. Neid aitas rahvusvahelise õiguse vaatenurgast täpsustada prof I. Gräzin.

Venemaale evakueeritud kunstivarade küsimus on ennekõige juriidiline probleem ja tuleb lahendada üldtunnustatud õigusprintsiipide ja -normide alusel. Eesti-poolsete nõudmistele õiguslikuks aluseks on asjaolu, et Tartu Ülikool on Keiserliku Jurjevi Ülikooli õigusjärglane, millele on üle läinud ka omandiõigus. Juba Tartu rahulepingus nähti ette kunstivarade tagastamine ja üleandmine Tartu Ülikoolile. Arvesse võttes omandiõigussuhete absoluutset iseloomu, loeb Eesti pool endale olevat õiguse nõuda oma vara võõrast valdusest tagasi. Kui meie omandiõigust on tunnistanud, siis oleme valmis eraldi läbirääkimisteks kunstikogu tagastamise korra üle, arvestades selle kogu tähtsust tema praegusele valdajale ja juhindudes hea tahte põhimõttest.

28. veebruaril 1990. a toimus Moskvas Eesti-Vene segakomisjoni esimene istung. Eesti pool esitas oma selged seisukohad, kuid Vene esindajad ühtset seisukohta ei esitanud. Nad vaidlustasid Tartu Ülikooli järjepidevuse ja omandiõiguse. Venemaa viinud ju 1915. a ära oma varanduse ja üldse ei olevat Nõukogude Venemaa tolle aja sündmuste eest vastutav. Tartu rahu kehtivus olevat küsitav ja polevat dokumentaalseid tõendeid, et Voroneži kunstivarad tõesti Tartust pärinevad. Nii ei jõutudki mingile edasiviivale kokkuleppele. Tartu Ülikool pidi esitama NSVL Kultuuriministeeriumile taas ajaloolis-õiguslikud põhjendused Tartu Ülikooli järjepidevuse ja kunstikogu kuuluvuse kohta. Peeti vajalikuks luua segakomisjoni alusel töörühmad koos ekspertidega, et kindlaks teha Tartus ja Voronežis olevate kunstivarade koosseis ning omandiõigus. Praktiliselt selleni ei jõutud. Eesti pool esitas omapoolse ajaloolis-õigusliku öiendi, Tartusse oodati Voroneži esindust tutvuma meie muuseumi vanade inventariraamatutega. See jäi kahjuks tulemata. Septembris 1990 kirjutati alla Vene NFSV ja Eesti esialgne kokkulepe kultuurialasest koostööst. Siin oli ette nähtud ka kultuurivarade vastastikkune vahetus ning üleandmine otsese viitega Tartu Ülikooli Voronežis asuvatele kunstivaradele.

Eesti-Vene riikidevaheliste suhete aluste leping ratifitseeriti alles 1991. aasta lõpul. Selle alusel allkirjastati mais 1992 Eesti-Vene kultuurikoostöö leping, mille 6. artikkel kohustab pooli läbi vaatama ajaloo- ja kultuurivarade tagastamise küsimused, võttes aluseks rahvusvahelise õiguse normid. Peeti vajalikuks taastada Voroneži kunstivarade segakomisjoni töö. Mingite praktiliste tulemusteni pole see komisjon aga tänase päevani jõudnud. Küll on ajakirjanduse vahendusel avalikkust vajalikul määral Eesti poolsetest sammudest informeeritud.

1. jaanuaril 1993. a oli muuseumi kogudes arvel 29244 eset, 608 fotot ja 6612 raamatut. Viimaste aastate peamiseks tööks on olnud kogude teaduslik inventeerimine. Mitmes lõigus on see töö juba lõpule viidud. Nii on koostatud 477 kipskoopia, 219 maali ja 378 tarbekunstieseme teaduslikud kirjeldused. Töös on 6174 numbrilise graafikakogu ja 3236 antiikmüntide valandite inventeerimine. Järge ootavad gemmide valandid (17037), antiikarheoloogia (73), numismaatika (325), medalid (434), ikoonid (263) ja joonistused (506). Peale muuseumi oma teadurite A. Laansalu, L. Laiveriku ja K. Valki on kogude inventeerimisel saadud tõhusat abi tuntud kunstiteadlastelt. Nii koostasid V. Tiik ja V. Hinov maalide, T. Nurk graafika ja L. Meoma tarbekunsti ning fotokogu teaduslikud kirjeldused. Selle eest neile palju tänu!

15. oktoobril tähistasime muuseumi 190. aastapäeva töökoosolekuga, kus tutvustasime muuseumi ajalugu ja kogude praegust seisut. Lühiettekannetega esinesid muuseumi endised ja praegused töötajad. Nii senisest tööst kokkuvõtteid tehes tagame otstarbekad töösuunad ka järgnevatel aastatel!

"AJALOOLINE AJAKIRI" 1922-40.

KOONDSISUKORD

Käesolev "Ajalooline Ajakirja" ning "Ajaloos Ajakirja" trükitud sisuregister on vaid üks variant arvutikartoteegist. Arvutisse on sisestatud järgmised andmed: 1) autor; 2) artikli pealkiri; 3) retsenseeritava teose autor; 4) retsenseeritava teose pealkiri; 5) "Ajalooline Ajakirja" ilmumise aasta; 6) leheküljed; 7) artikli geograafia (kas on Eesti ajaloo või üldajaloo); 8-11) märksõnad; 12) periood (vana aeg, kesk-aeg, uus aeg, uusim aeg); 13) aine; 14) daatumid. Otsingut on võimalik teostada kõigi nende tunnuste järgi, samuti pealkirjades olevate eri sõnade järgi.

Andmebaas on arvuti magnetkandjale TÜ Raamatukogu infoosakonnas. Soovijad võivad seda vabalt kopeerida. Andmestikku on lihtne täiendada ja parandada. Seetõttu on kõik nõuanded ja parandused teretulnud.

"Ajalooline Ajakirja" esimese, 35 masinakirja leheküljelise sisuregistri koostas 1943. aastal Ants Joandi (käsikiri Ülikooli raamatukogus ja kirjandusmuuseumis). See kajastas vaid teadusartikleid.

Ülle Must

1. AJALOOTEADUSE ÜLDKÜSIMUSI

1.1 Teooria

Bauman (= Haliste) P. Vana ajaloo uurimise meetod. 1928, 210-228.

Koort A. Ajaloolisest teadusest. 1929, 177-186.

Koort A. Max Weberi sotsioloogia küsimusseadest. 1934, 26-37.

Kruus H. Väikerahvalik tunnetus Eesti ühiskondlikus mõttes. 1939, 136-147.

Kruus H. Arkamisaja pärandus Eesti ajaloo uurimisele. 1930, 129-138.

Liiv O. Asjatundjatest Helsingi ülikooli üldise ajaloo professuuri täitmisel. 1939, 184.

Oldekoop H. Oswald Spengleri ajaloo morfoloogia. 1923, 81-92.

Ramui K. Ajalugu kui teadus. 1924, 17-23.

Ramui K. Psühholoogia ja ajalugu. 1935, 36-40.

Sild O. Ristiusu arheoloogia. 1923, 16-19.

Süss V. Antiikaja ja nüüdisaja inimese karakterlikud erinevused. 1927, 216-228.

Treiberg (= Tarvel) P. Imperialism kui uusima ajaloo periood. 1939, 185-206.

1.2 Uurimisülesanded

Tööd alates. ["Ajalooline Ajakirja" manifest]. 1922, 1-2.

Akadeemilise Ajaloo Seltsi üleskutse prohvet Maltsveti (Juhan Leinbergi) eluloo kohta. 1928, 240.

Cederberg A.B. Tähtis uurimisülesanne. 1922, lk 3-6.

Cederberg A.B. Viribus unitis 1926, 41-43.

Johansen P. Analecta estonica 1930. 1930, 145-154, 207-215.

Johansen P. Eesti asustusuurimise ülesandest. 1930, 11-18.

Kleis R. Kavatsusi eestikeelse ajalookirjanduse soetamiseks. 1929, 55-58.

Kleis R. Mõningaid märkusi Eesti Biograafilise Leksikoni tekkimisest ja kavatsetavast iseloomust. 1924, 111-117.

Kruus H. Eesti kihelkondade ajaloo koostamisest. 1930, 117-120.

Kruus H. Liivimaa õigeusuliste talupoegade rekonversiooni liikumine 1860. aastail uurimisülesandena. 1936, 180-184.

Laakmann H. UB kavatsetavast jätkamisest. 1939, lk 119.

Leinbock (= Linnus) F. Eesti etnograafia seniseid saavutusi ja tuleviku ülesandeid. 1930, 42-52.

Liiv O. Kuidas publitseerida üld- ja rahvasajaloo allikaid. 1939, 87-91.

Liiv O. Eesti ajaloo uurimise mõningaist ülesandest. 1938, 1-4.

Liiv O. Muinsuskaitse ja meeleolud. 1937, 191-192.

Moora H. Meie arkeoloogilise uurimise seniseid saavutusi ja lähemaid ülesandeid. 1930, 36-42.

Rebane H. Kohanimede küsimus. 1939, 206-222.

Sepp H. Meie sõjaajaloo uurimise seniseist saavutustest ja tuleviku ülesandest. 1930, 19-27.

Sild O. Kirikuloolise töö sihtjooned Tartu Ülikooli usuteaduskonnas. 1930, 91-97.

Treiberg P. Balti ajaloo ümberhinnangu radadelt. 1923, 143-150.

Uluots J. Eesti õigusajaloo senisest uurimisest ja tuleviku ülesandest. 1930, 98-108.

Vasar J. Rootsi aja senisest uurimisest ja edaspidistest uurimisülesannetest, eriti Liivimaa suhtes. 1930, 27-36.

1.3 Aruanded tehtud tööst

1.3.1 Akadeemiline Ajaloo Selts

Kleis H. Akadeemiline Ajaloo Selts 10. tegevusaastal 1929/30. 1930, 155-169.

Kleis H. Akadeemiline Ajaloo Selts 1930/31 aastal. 1931, 100-118.

Metslang L. Ülevaade Akadeemilise Ajaloo Seltsi tegevusest. 1922, 97-106.

Ottenson H. Akadeemilise Ajaloo Seltsi tegevus a. 1926/27. 1927, 112-125.

Ottenson H. Akadeemilise Ajaloo Seltsi tegevus 1927/28. 1928, 98-108.

Ottenson H. Akadeemilise Ajaloo Seltsi tegevus 1928/29. 1929, 91-103.

Ottenson H. Ülevaade Akadeemilise Ajaloo Seltsi tegevusest 1922/23 aastal. 1923, 68-78.

Ottenson H. Ülevaade Akadeemilise Ajaloo Seltsi tegevusest 1923/24. a. 1924, 70-79.

Ottenson H. Ülevaade Akadeemilise Ajaloo Seltsi tegevusest 1924/25. a. 1925, 63-76.

Ottenson H. Ülevaade Akadeemilise Ajaloo Seltsi tegevusest maist 1925 maini 1926. 1926, 64-77.

Sorgsepp M. Akadeemiline Ajaloo Selts 1931/32 tegevusaastal. 1932, 110-122.

Sorgsepp M. Akadeemiline Ajaloo Selts 1932/33 tegevusaastal. 1933, 93-101.

Sorgsepp M. Akadeemiline Ajaloo Selts 1933/34 tegevusaastal. 1934, 121-128.

Sorgsepp M. Akadeemiline Ajaloo Selts 1934/35 tegevusaastal. 1935, 88-94.

Sorgsepp M. Akadeemiline Ajaloo Selts 1935/36 tegevusaastal. 1936, 83-90.

Sorgsepp M. Akadeemiline Ajaloo Selts 1936/37 tegevusaastal. 1937, 124-130.

Sorgsepp M. Akadeemiline Ajaloo Selts 1938/39 tegevusaastal. 1939, 153-160.

Sorgsepp M. Akadeemiline Ajaloo Selts 1939/40 tegevusaastal. 1940, 99-106.

Treiberg P. Akadeemiline Ajaloo Selts 1920-1930. 1930, 1-10.

1.3.2 Muud institutsioonid

Freytmuth O. Meie arhitektuuri ajaloo seniseist saavutistest. 1930, 109-117.

Indreko R. Schmiedehelm M. Kahe viimase aasta muinasleidudest ja Arkeoloogia Kabineti tegevusest. 1934, 95.

Indreko R. Ülevaade 1938. a. Arheoloogia kabinetti tulnud leidudest. 1939, 113-116.

Indreko R. Ülevaade 1939. aastal Arheoloogia Instituuti kogunenud muinasleidudest. 1940, 117-119.

Indreko R. Ülevaade Arkeoloogia kabineti töödest 1937. a. 1938, 92-94.

Schmiedehelm M. Viljandi muuseum. 1936, 186.

Schmiedehelm M. Ülikooli Arkeoloogia kabineti kogude juurdekasvust. 1931, 168-170.

Soom A. Narva Ajaloo Selts. 1932, 61.

Soom A. Ülevaade Narva Ajaloo Seltsi tegevusest 1931-1936. 1937, 43-44.

Süvalep A. Tallinna Ajaloo Selts. 1937, 94-96.

Tender E. Õpetatud Eesti Seltsi mündikabineti tegevusest. 1938, 45-48.

Weiss H. "Estländische Literärische Gesellschafti" raamatukogu ja arhiiv. 1931, 62-63.

1.4 Kongressid ja konverentsid. Teadlaste rahvusvaheline koostöö

Blumfeldt E. Põhjamaade ajaloolaste kongress Stockholmis ja Upsalas 9-12.aug. 1935. 1936, 45-47.

Blumfeldt E. Teised Eesti-Soome ajaloolaste päevad. 1936, 90-94.

Emits V. Soome-ugri aladesse puutuvaid küsimusi II slavistide kongressil. 1935, 74-88.

Kapilinski J. Eesti ja Poola ajaloolaste koostöö. 1937, 139-140.

Kenkmaa R. Hansa Ajaloo Seltsi 60. ja Alamsaksa Keele Uurimise Seltsi 56. ühine aastakoosolek. 1937, 138-139.

Madisson J. Esimene Balti ajaloolaste kongress Riias 15-20. aug. 1937. 1937, 140-144.

Mark L. Seltsmes Põhjamaade ajaloolaste päev. 1939, 183-184.

Moora H. Balti muinasteadlaste kongress Riias 19-23. aug. 1930. 1930, 138-145.

Schmiedehelm M. Congressus Secundus Archeologorum Balticorum Rigae 19-23. aug. 1930. 1932, 174.

Sorgsepp M. I Soome-Eesti ajaloolaste päev. 1933, 165-168.

Tarvel P. Ajalooliste teaduste VIII Rahvusvaheline kongress. 1937, 90-91.

Treiberg P. Ajalooliste teaduste VI rahvusvaheline kongress. 1928, 230-239.

Treiberg P. Haliste P. Ajalooliste teaduste VII rahvusvaheline kongress. 1933, 219-234.

Treiberg P. Mõned mõtted esimese üleriikliku ajalooõpetajate kongressi puhul. 1924, 28-36.

Treiberg P. VII ajalooeadlaste kongress Varssavis a. 1933. 1931, 60-61.

2. ALLIKPUBLIKATSIOONID

Blumfeldt E. Saare-Lääne piiskopkonna visitaatsiooni protokolle aastaist 1519-1522. 1933, 44-55, 116-125, 160-164.

Cederberg A.R. Dokument aastast 1700 poolakate ja sakslaste hävitusretke kohta Liivimaale. 1923, 19-28.

Cederberg A.R. Huvitav teadaanne keiser Peeter III esinemise kohta Venemaal 1788. a. 1922, 142-144.

Cederberg A.R. Keiser Aleksander I eestikeelne kuulutus Napo-

leoni sõjakäigu puhul Venemaal 1812. a. 1922, 70-73.

Cederberg A.R. Määrus sõjavangide kirjade kohta 1718. a. 1925, 21-24.

Cederberg A.R. Saaremaa kiriku ja konsistoriaalseaduse kava a. 1650. 1925, 98-102.

Cederberg A.R. Vene vangide jutustus Erastvere lahingust 30. detsembril 1701. 1922, 66-69.

Cederberg A.R. Üks Johan Ihre kiri Gerhard Friedrich Müllerile. 1926, 153-154.

Johansen P. Tallinna keskaja õllekandjate ajaloost. 1926, 91-100.

Kenkmaa (= Kenkmann) R. Kaks dokumenti teoorjuse aja lõpult Pihlas Saaremaal. 1923, 140-143.

Kenkmann R. Dokument talupoegade vastuhakkamise kohta Karulas 1784. a. 1922, 107-108.

Kruus H. Eesti talupoegade saatkonna märgukirjast keisrile 1864. a. 1933, 155-159.

Kruus H. Huvitav kild vennastekoguduse ajaloole. 1929, 114-117.

Kruus H. Jakob Hurda kõne esimesel eesti üldlaulupeol. 1932, 44-57.

Kruusbergo (= Kruuspere) A. Dokument senator Manasseini revisjoni ajast. 1926, 17-19.

Leesment L. Itineraria in Suecia et Livoniam anno 1700. 1928, 41-45.

Lepik M. Kuresaare eesti kooli õppekava 1706. a. 1929, 236-239.

Liiv O. Eestikeelne plakaat Põhjasõja esimesist aastaist. 1928, 93-94.

Loone N. Eestikeelne duellikutse aastast 1679. 1930, lk 231-233.

Oinas A. Adrian Virginiuse kiri Erik Dahlbergile. 1930, 169-172.

Rebane L. Osav üleskutse vene-õigeusu propageerimiseks 1882. a. 1932, 222-228.

Sepp H. Dokument Põhja sõja ajaloost. 1925, lk 60-63.

Sepp H. Hermann Poorteni kirjad, kui huvitav lisaaaine Narva piiramise ja lahingu uurimiseks. 1922, 81-96.

Soom A. Dokument Saaremaa kaubandusoludest rootsiajal. 1932, 165-169.

Tender E. Kiri Tartu Ülikoolile aastast 1777. 1934, 129-130.

Treiberg P. Dokument Tartu linna ajaloost Vene valitsuse algajal. 1924, 24-27.

Treiberg P. Esimene Eestimaa talurahva-regulatiiv "lggaüks". 1927, 30-39.

3. ARHIIVID JA ARHIIVINDUS

3.1 Riigi Keskarihiivi aruanded

Fischer K. Riigi Keskarihiiv 1938/39 tegevusaastal. 1939, 120.

Liiv O. Riigi Keskarihiiv 1930/31 eelarve aastal. 1931, 119-123.

Liiv O. Riigi Keskarihiiv 1931/32 tegevusaastal. 1932, 169-173.

Liiv O. Riigi Keskarihiiv 1932/33 tegevusaastal. 1933, 168-173.

Liiv O. Riigi Keskarihiiv 1933/34 tegevusaastal. 1934, 88-94.

3.2 Ülevaated

Holm T. Mõnda Läänemereäärde kohta käivatest postiarhivaalidest Rootsi riigiarhiivis 1923, 104-108.

Kenkmann R. Õiendus. 1929, 176.

Kenkmann R. Märkmeid arhivaalide näituste kohta. 1929, 23-51.

Kenkmann R. Mõtteid arhivaaride päeva puhul. 1938, 154-161.

Kenkmann R. Tallinna linna arhiivi vanemast ja uuemast osakonnast. 1930, 176.

Kleis H. E. K. L. A. [= Eesti Kultuurilooline Arhiiv]. 1929, lk 59.

Kleis H. Eesti Kultuurilooline Arhiiv (EKLA). 1932, lk 228-234.

Kotkas A. Eesti Arhivaaride Ühing. 1940, 55-56.

Kruus H. Arhivaalide näitus "Talurahvas Vene ajal päris- ja teoorjuses". Eesti Riigi Keskarihiivis juunis 1930. 1930, 239-240.

Leakmann H. Põlva linnaarhiiv. 1931, 127-136.

- Liiv O. Arhiivi seadus. 1930, 126-127.
Liiv O. Arhivaalide kaitseks. 1934, 135.
Liiv O. Arhivaalide näitus. 1930, 127.
Liiv O. Eesti arhiivinduslikest üritustest Eesti iseseisvumiseni. 1932, 15-36.
Liiv O. Eestimaa konsistooriumi arhiivi vanem osa. 1930, 175.
Liiv O. Kirikute ja valdade arhiividest. 1933, 110-116.
Liiv O. Krahv Bergi arhiiv Riigi Keskarihvis. 1939, lk 181-183.
Liiv O. Lätiga arhivaalide vahetamise küsimus. 1930, 127.
Liiv O. Põhjamaade arhivaaride-päev Stockholmis 8. aug. 1935. 1935, 143.
Liiv O. Riigi Keskarihiv ja ev.-luteriusu koguduste arhiivid. 1932, 59.
Liiv O. Riigi Keskarihvi ja Eesti Rahva Muuseumi raadioloengud. 1938, 189.
Liiv O. Saaremaa rüütelkonna arhiivi korraldamine. 1930, 175.
Liiv O. Seadus Eesti arhiivinduse kohta. 1935, 135-139.
Liiv O. Ülevaade Tallinna linnaarhiivi tegevusest, eriti viimase kümne aasta jooksul. 1928, 25-40.
Loone N. Trüki-haruldusi Riigi Keskarihvis. 1934, 47.
Loorits O. Petseri kloostriruumatukogu ja arhiiv. 1931, 61-62.
Mark L. I Eesti Arhivaaride Päev. 1938, 186-189.
Mark L. Riigi Keskarihvi alalisest arhivaalide näitusest. 1938, 48.
Nineve Fr. Ecole des chartres Pariisis. 1927, 168-178.
Perandi A. Arhivaalide vahetamisest Lätiga. 1930, 175.
Perandi A. Kuhu tulevad valdade arhiivid koondada. 1926, 154-157.
Perandi A. Referaatkoosolekud Riigi Keskarihvis. 1930, 128.
Puksoo (= Puksov) Fr. Dokumentatsioon. 1938, 143-144.
Põldmäe R. Eesti ainestik Vennasteuniteedi arhiivis Herrnhutis, Saksamaal. 1940, 73-84.
Rosen R. Soome arhiivindus. 1933, 147-154.
Sopp H. Meie kohalikkude arhiivide ajaloolise aine koondamisest. 1926, 54-61.
Sopp H. Vastuseks hra A. Perandile. 1926, 157-159.
Soom A. Narva linnaarhiiv. 1932, 60.
Tender E. Tartu linnaarhiiv 1919-1929. 1930, 175-176.
Treial H. Riigi Keskarihvi maakaartide kogust. 1939, 61-62.
Treumuth N. Kindral Numseni arhiiv. 1930, 128.
Treumuth N. Rootsiaegse Eestimaa (kindral-)kubermanguvalitsuse arhiivi korraldamine. 1930, 174-175.
Õvel R. Liiv O. Eesti riiklikust arhiivindusest. 1930, 52-57.

4. ARHEOLOOGIA JA MUINSUSKAITSE

- Freytmuth O. Lõpuaruanne kaevamiste kohta Tartu Doomevaremete pikihoones. 1927, 90-111.
Freytmuth O. Ülevaade Tartu Doomevaremete kaevamistest aastail 1924 ja 1925. 1926, 20-36.
Indreko R., Schmiedehelm M. Arheoloogilisest uurimistööst 1934 ja 1935. a. 1935, 139-142.
Indreko R. Kiviaja kronoloogia küsimusi. 1932, lk 177-190.
Indreko R. Muinasteaduslikust tööst 1936 aastal. 1937, 91-94.
Laid E. Kodumaa muistsed pelgupaigad. 1925, 1-13. lk 45-56.
Laid E. Täiendatud Muinasvarade kaitse seadus. 1936, 164-168.
Laid E. Uusi andmeid Eesti muinaslinnadest. 1933, lk 1-24.
Soom A. Narva muinsuskaitse probleeme. 1938, 190-191.
Talloren A. M. Eesti eelajaloolised liikumata muinasjäänused (pil tidega). 1922, 121-130.

5. TEADUSLIKUD ARTIKLID

5.1 Üldajalugu

- Bauman P. Cyrenaica. 1928, 20-25.
Bauman P. Kreeka kultuuri universalism. 1922, 6-13.
Bauman P. Papüroloogia ajaloo abiteadusena. 1923, lk 92-98.
Bauman P. Riik ja isik Ptolemaioste-aegse Egiptuse majanduselus. 1924, 55-69.
Fischer H. Suurriikide poliitika Hiina kriisi ajal a. 1897-1899. 1939, 21-37.
Fischer H. Venemaa Balkani-poliitika Balkani sõdade ajastul (okt. 1912 - kuni okt. 1913). 1936, 65-83.
Haliste (= Bauman) P. Etruskide kultuur nüüdisaja teaduse valgustusel. 1939, 121-136.
Laid E. Märkmend Nõukogude-vene kultuurielust. 1931, 229-233.
Langfors A. Prantsuse keel rahvusvahelise läbikäimise keelena. 1937, 49-57.
Leesment L. "Oopiumisõda" hiinlaste valgustusel. 1934, 83-88.
Mark L. Saksa poliitika Bosnia küsimuses. 1935, 19-36.
Mark L. Vene-Inglise suhted Vene-Jaapani sõja taustal. 1937, 11-23.
Pridik A. Kes olid ilmaajaloo vanemad meresõitjad. 1927, 11-26.
Sorgsepp M. Austria-Ungari Balkani poliitika aastail 1912-1913. 1936, 131-153.
Treiberg P. Jooni pööraste liikumisest Prantsuse revolutsiooni ajal. 1929, 225-236.
Treiberg P. Jooni valgustusaja olemusest. 1937, 145-168.
Treiberg P. Mõningaid jooni renaissance'i olemusest ja mõistest. 1926, 131-147.
Treiberg P. Thomas Müntzer aatlejana ja võitlejana. 1934, 107-121.. 145-171.
Treiberg P. Versaille rahu a. 1919 uuemate avalduste põhjal. 1924, 90-108, 140-151.
Vilhelmson K. Rooma keisririigi sotsiaalmajanduslik areng uues käsitluses. 1928, 82-93.
Virkkunen A. H. Albert Suerbeeri aegsed üritused Rooma-katoliku usku Venes levitada. 1925, 41-44.

5.2 Eesti ajalugu

5.2.1 Agraar- ja talurahva ajalugu

- Blumfeldt E. Jooni taaniaegse Saaremaa agraarajaloost. 1931, 15-31, 78-100.
Blumfeldt E. Rootsilisest asustusest Saaremaal. 1936, 153-163.
Kenkmann (= Kenkmaa) R. Kesk-Eesti muistsete maakondade asend. 1933, 24-43, 65-79.
Keram E. Majanduslikust olukorrast Kaarmas raharendi ajajärgul. 1923, 135-140.
Korhonen A. Baltlaste läänid ja donatsioonid Soomes XVIII sajandi alul. 1936, 49-56.
Korhonen A. Rootsi revisjon Baltimaal 1601. aastal. 1926, 1-12, 43-53.
Kruus H. Eesti talurahva "Välispoliitilisest orientatsioonist". 1928, 1-10.
Kruus H. Lubjapõletamisest Pedja jõe rajoonis. 1933, 177-195.
Kruus H. Talurahva usuliikumise algus Lõuna-Eestis 1845. a. 1925, 121-130.
Kruusberg A. Sugemeid Maltsveti kui "prohveti" tegevuse kohta. 1928, 177-187.
Köpp J. Öiendus. [Sama autori artikli "Mõningaid lisaandmeid ... juurde"]. 1928, 64.
Köpp J. Andmeid viimasest suurest katkust Lõuna-Eestis aastail 1710-1711. 1929, 15-23.
Köpp J. Laiuse kihelkonna vanemast ajaloost. 1923, 121-134.
Köpp J. Mõningaid lisaandmeid oludest Lõuna-Eestis Põhjasõja algaastail. (Vt ka sama autori "Öiendus"). 1927, lk 205-215.
Laakmann H. Vadjalaste asustusest Liivimaal. 1929, lk 110-113.

Leesment L. Märkmeid Saarde ajaloost. 1940, lk 85-99.

Linnus (=Leinbock) F. Baltimaade orduaegsest mesindusest. 1936, 1-14.

Loone L. Talurahva rahutused Kuusalus 1858. 1934, lk 172-180.

Loone N. "Iggaüks" ja Silmsi talupojad 1803. 1933, 206-218.

Mark L. Nõia protsessidest Eestis XVIII sajandi lõpul ja XIX sajandi alguses. 1938, 20-34.

Moora H. Eestlaste vabadusvõitlusest 700-ja aasta eest. 1922, 14-31.

Mühlberg H. Külade hävitamine Emmaste ja Keina kihelkonnades Hiiumaal rahva suusõnalise traditsiooni põhjal. 1925, 14-17.

Perandi A. Märkmeid talurahva õigusliku ja majandusliku seisundi kohta Liivimaal Rootsi valitsusaja alul. 1931, 193-213.

Rebane (=Loone) L. Usuvahetuslik liikumine Läänemaal aa. 1883-1885. 1933, 79-93, 129-147.

Sepp H. Andmeid põgenemise kohta Eestist Rootsi. 1926, 101-110.

Sepp H. Põhja-Eesti majanduslik olustik XIX sajandi teisel poolel. 1938, 4-20.

Sepp H. Talupoegade kaitse Rootsi aja lõpul, eriti Liivimaal. 1929, 75-83, 133-156, 187-212.

Tender E. Lisandeid talupoegade maata võõrandamise kohta Rootsi ajal. 1933, 234-237.

Vasar J. Karl XI talupoegade kaitse põhialuste väljakujunemine Liivimaal 1681-1684. 1931, 1-14, 65-78, 129-143.

Vasar J. Mõisate reduktsiooni küsimus 1681. a. Liivi maapäeval. 1928, 65-81, 113-135. [Vt ka järgmine artikkel].

Vasar J. Õiendus. [Eelmise artikli juurde]. 1928, 24.

Vasar J. Teoorjuse aja põhiprobleemidest. 1935, lk 118-135.

Vassar A. Soomlaste Soome siirdumise lähteruumist. 1938, 49-68.

Voionmaa V. Eesti majanduslikke mõjusid Soomes vanemal keskajal. 1936, 56-62.

5.2.2 Linnad ja kaubandus

Aschkewitz M. Eestlaste osa Pärnu linna elanikkonnas Vene valitsuse algusaastail 1710-1720. 1937, 118-124.

Blumfeldt E. Statistilisi lisandeid Tallinna kaubaliikluse ja mere sõidu ajaloole 1609-29. 1935, 4-18, 49-63.

Fremuth O. Tartu linna tekkimise ajaloost. 1925, 87-97.

Johansen P. Eestlane Tallinna Linnaarhiivi allikate kajastuses. 1934, 180-188.

Johansen P. Peapiiskop Michael Hildebrandi protsess Narva linna. 1928, 148-166, 187-194.

Kruus H. Opositsioon Tallinna linnaomavalitsuses 1877-1904. 1938, 97-121.

Leesment L. Esimese eesti purjelaeva sõit üle Atlandi. 1936, 14-18, 190-191.

Liiv O. Eestlus Tallinnas Rootsi aja lõpul. 1936, 19-24.

Liiv O. Iseloomustusi Tallinna-Soome vahelisele kaubandusele peamiselt XVII sajandi lõpul ja Eesti koloniidest Soomes. 1929, 56-62.

Liiv O. Lisandusi Rakvere ajaloole Rootsi aja lõpul. 1927, 144-164.

Liiv O. Maakaubandusest ja ülesostust Eestis rootsi ajal. 1934, 1-16.

Puksov (=Puksoo) Fr. Raamatukauplemise oludest Tallinnas XVII sajandi keskel. 1937, 1-11.

Puksov Fr. Raamatukauplemisest rootsi ajal Tartus, eriti akadeemia raamatukauplejaist. 1932, 88-98.

Rauch G. Tallinna kirjad Karl XII ja Peeter Suurele 4. oktoobrist 1710. 1924, 126-140.

Sauks F. Krediidinduse ajaloolise arengu põhiprobleemistik Eestis. 1939, 65-80.

Sauks F. Lambakasvatussaaduste turustamine XIX sajandil Eestis ja Liivimaal. 1938, 121-132, 145-154.

Soom A. Jakob Foughti tegevus Narva bürgermeistrina. 1934, 16-25, 65-83.

Soom A. Linnade võitlus maakaubanduse vastu Eesti- ja In-

gerimaal XVII saj. I poolel. 1937, 57-72.

Soom A. Narva metsakaubandus ja metsatööstus XVII sajandi lõpul. 1940, 57-72.

Soom A. Rakvere ja Tallinna majanduslikud suhted XVII sajandi keskel. 1939, 80-87.

Tarvel P. Meistrite ja sellide vahekorra Tartus XVIII sajandi lõpul. 1935, 174-190.

Treumuth (=Loone) N. Narva sündmused 1599 a. sügisel. 1931, 177-186.

Tuulise R. Lisaandmeid Tallinna lossi "riigisaali" ehitamisest. 1940, 1-13.

5.2.3 Poliitiline ja õigusajalugu

Cederberg A. R. Johann Albert Ehrenströmi poliitiline missioon Eesti- ja Liivimaal 1787-88. 1924, 41-55.

Kruus H. Liivi maamarssal vürst P. Lieven Peterburis a. 1863-1865. 1937, 103-118, 169-183.

Kruus H. Orduriigi hukkamise põhjustest. 1924, lk 3-10.

Kõrge H. Taani-Vene vahekord Eesti suhtes a. 1575-1576. 1937, 73-85.

Leesment L. Kihnu võimukandjate protsessid Rootsi aja lõpul. 1931, 49-53.

Leesment L. Piinamise ehk tortuuri kaotamine Eesti- ja Liivimaal. 1931, 186-193.

Leesment L. Saksa saatkond Peeter I juures aastal 1721. 1928, 135-148.

Liiv O. Ühest suurprotsessist 17. sajandi lõpul. 1932, 129-140.

Sild O. "Halliko Valla kohtu ja Seaduse Ramat" ära kirja tegija isiku küsimusest. 1932, 202-209.

Švabe A. Vaieldavaid küsimusi Liivi ja Eestimaa rüütiõiguse kodifikatsiooni ajaloos 1932, 159-161.

Treumuth N. Patkuli küsimus Riia konvendil 1700. a. juuni- ja juulikuus. 1927, 129-144, 185-204.

Tõldsepp M. Liivimaa rüütelkonna poliitiline meelsus a. 1700. 1938, 69-86.

Vigrabs J. Poleemika "Roseni deklaratsiooni" puhul. 1932, 191-202.

5.2.4 Haridus ja kultuur

Cederberg A. R. Mõningaid jooni Tartu-Pärnu ülikooli ajaloost. 1927, 1-11. 65-80.

Cederberg A. R. Läti Hendriku Kroonika käsikirjadest. 1923, 41-46.

Kruus H. "Eesti professori" küsimus Tartu vene ülikoolis. 1932, 65-88.

Kruus H. "Oleviku" asutamine. 1932, 149-158.

Kruus H. Eesti Aleksandri-kooli asutamismõtte arenemisloole algjäre (1860-1869). 1935, 145-174.

Kruus H. Eesti Aleksandri-kooli komiteede likvideerimise küsimus 1883-1886. 1931, 143-160.

Kruus H. Eesti rahvuslike pühikeskuste suhtlemine 1860-ndail aastail. 1934, 49-64.

Kruus H. Liivimaa rüütelkonna rünnak eesti seltside vastu 1881. a. 1930, 195-207.

Mickwitz G. Uusi andmeid eesti vanema raamatu ajaloo kohta. 1936, 62-65.

Oldekoop H. Läti Hendriku rahvuse küsimus. 1923, 11-16.

Rauch G. Üks eesti rahvalaul hilisema humanismi huviobjektina. 1939, 37-41.

Soom A. Märkmeid Saaremaa rahvakooli kohta XIX sajandil. 1930, 177-195.

Soom A. Saaremaa haridusolud Põhjasõja ajal. 1929, 121-133.

Urgart O. Moodne eesti ajalooline romaan. 1940, 14-23.

Vestling F. Mõned lisandid Tallinna doomkooli ajaloole. 1923, 1-11, 55-66, 99-104.

5.2.5 Kirik

- Blumfeldt E. Põhja-Eesti maakoguduste pastorite majanduslikust seisundist XVIII saj. lõpul. 1937, 23-24.
- Cederberg A. R. Tallinna Püha Michaeli kloostris asutamine a. 1093. 1925, 81-87.
- Freytmuth O. Tartu doomkiriku ehitamislugu. 1923, 44-55.
- Leesment L. Jooni Kihnu kiriku ajaloo. 1929, 212-221.
- Moora H. Eestlaste, liivlaste ja lätlaste vaatest ristiusule nende kristianiseerimise algul. 1924, 81-90.
- Treumuth N. Vastureformatsiooni esimene aasta Eestis (1582). 1932, 36-44.

6. BIOGRAAFILISED KIRJUTISED

- Beroman J. Uus Caesari biograafia. 1923, 66-68.
- Cederberg A. R. A. Hasselblatt. 1927, 236-237.
- Cederberg A. R. Arnold Munthe. 1926, 159-160.
- Cederberg A. R. Arthur Stiile. 1922, 120.
- Cederberg A. R. Artturi H. Virkkunen. 1924, 121-125.
- Cederberg A. R. Hans Oldekop. 1924, 1-3.
- Cederberg A. R. Harald Hjärne. 1922, 120.
- Cederberg A. R. Harald Hjärne. Mõned äärejooned tema tegevusest. 1922, 130-133.
- Cederberg A. R. Johan Vilhelm Ruuth. 1928, 108-109.
- Cederberg A. R. Kaarle Olavi Lindequist. 1927, 27-29.
- Cederberg A. R. Ludo Moritz Hartmann. 1925, 76.
- Cederberg A. R. Magnus Gottfried Schybergson. 1926, lk 118.
- Cederberg A. R. Mõningaid jooni Ludvig v. Pastori elust ja ajalooteaduslikust toodangust. 1929, 103-109.
- Cederberg A. R. Väino Voionmaa 60-ne aastane. 1928, 228-230.
- Fischer H. Martin Morrison. 1937, 192.
- Freytmuth O. Hermann Bruiningk. 1927, 164-168.
- Haliste P. Eduard Meyer. 1930, 215-226.
- Haliste P. Gustave Glotz. 1936, 25-35.
- Johansen P. Balthasar Russovi sünnidaatum. 1932, 176.
- Kleis R. Hindrek Prants. 1932, 235-239.
- Korhonen A. Michel Jordan. 1935, 97-118.
- Kruus H. Aleksander v. Tobien. 1929, 221-224.
- Kruusberg (= Kruuspere) J. Dr. med. J. Luiga. 1927, lk 235-236.
- Kööp J. Villem Reiman ajaloolasena. 1924, 10-17.
- Laid E. A. A. Spitsön in memoriam. 1931, 226-229.
- Liiv O. Aleksander Kruuspere. 1938, 45.
- Liiv O. Etienne Batory. 1936, 190.
- Liiv O. Gunnar Mickwitz. 1940, 53-54.
- Liiv O. Nicolas Loone elu ja töö. 1937, lk 97-103.
- Linnus F. Ühest unustatud Balti uurijast. (Dr. med. Otto v. Huhn ja tema kogud). 1939, 147-153.
- Moora H. Max Ebert. 1930, 120-121.
- Puksoo Fr. Benjamin Cordti tegevusest. 1940, 120.
- Sepp H. Carl Hallendorf. 1929, 172-173.
- Sepp H. Hans Delbrück. 1929, 239-240.
- Sepp H. Leopold Karl Goetz. 1931, 161-168.
- Silberstein L. Karl Stählin. 1939, 179-181.
- Soom A. Eduard Dieckhoff. In memoriam. 1933, 176.
- Tallgren A. M. Richard Hausmann arheoloogina. 1922, lk 53-57.
- Tarvel P. Harold Temperley ja ta elutöö. 1940, 23-33.
- Tarvel P. Henri Pirennei ajalooteaduslikust tegevusest. 1936, 36-45.
- Tarvel P. Jooni N. J. Karejevi elust ja ajalooteaduslikust tegevusest. 1931, 213-226.
- Treiberg P. Albert Mathiez Suure revolutsiooni uurijana ja tõlgendajana. 1932, 209-222.
- Treiberg P. Alphonse Aulard. 1928, 166-175.
- Vasar J. Carl Schirren ajaloolasena. 1926, 81-91, 121-130.

7. RETSENSIOONID, KIRJANDUSE ÜLEVAATED

7.1 Ülevaated

- Bauman P. Kirjandus vana ajaloo alalt aastail 1914-1922. 1922, 109-117.
- Cederberg A. R. Põhjamaade ajalookirjandus aastail 1914-1921. 1922, 74-79.
- Liiv O., Treumuth N. Allikpublikatsioonidest Eesti iseseisvusaegses ajalookirjanduses. 1930, 76-91.
- Oldekop H. Ajalookirjandus üldise ajaloo alalt a. 1918-1922. 1922, 145-154, 1923, 28-29.
- Puksov Fr. Teoseid Tartu ülikooli asutamisakti 300. aastapäeva puhul. 1933, 59-60.
- Sepp H. Eesti ajalookirjandus aastail 1915-1921. 1922, 32-40.
- Sild O. Ristiusu arheoloogia ülevaade. 1923, 109-113.
- Tallgren A. M. Kirjandus muinasteaduse alal 1914-1923. 1923, 150-156.
- Treiberg P. Prantsuse revolutsiooni historiograafia ülevaade. 1925, 24-36, 102-116, 148-160.
- Treiberg P. Nõukogude Venes ilmunud kirjandus Eesti ajaloo alal. 1927, 229-235.
- Viranvi E. Ungari ajalookirjanduse peajooned. 1927, lk 46-62.

7.2 Retsensioonid ja tutvustused

7.2.1 Üldajalugu

- Bauman (= Haliste) P. Beloch K. J. Griechische Geschichte. Zweite neugestaltete Auflage. 3 Bd. Bis auf Aristoteles und die Eroberung Asiens. Erste Abteilung. Berlin-Leipzig, 1922. 652 lk. 1923, lk 80.
- Bauman P. Dessau H. Geschichte der römischen Kaiserzeit. Erster Band: bis zum ersten Tronwechsel. Berlin, 1924. 585 lk. 1925, 36-37.
- Bauman P. Bury J. B. (Edit.) The Cambridge Ancient History. Vol. I. Egypt and Babylonia to 1580 B. C. Cambridge, 1922. 704 lk. 1923, 158-159.
- Bauman P. Bury J. B. (Edit.) The Cambridge Ancient History. Vol. II: The Egyptian and Hittite Empires to c. 1000 B. C., Cambridge, 1924. 751 lk. 1924, 158.
- Bauman P. Bury J. B. (Edit.) The Cambridge Ancient History. Vol. III. The Assyrian Empire. Cambridge, 1925. 821 lk. 1926, lk 37.
- Bauman P. Bury J. B. (Edit.) The Cambridge Ancient History. Vol. IV. Cambridge, 1926. 698 lk.; Vol. V. Cambridge, 1927. 554 lk.; Vol. VI. Cambridge, 1927. 646 lk. 1927, 183.
- Bauman P. Glotz G. Histoire grecque. Tome I. Paris, 1925. 634 lk. 1928, 175-176.
- Bauman P. Heinze R. Von den Ursachen der Grösse Roms. Leipzig-Berlin, 1925. 39 lk. 1926, 36.
- Bauman P. Kahrstedt U. Griechisches Staatsrecht. I Bd. Sparta und seine Symmachie. Göttingen, 1922. 443 lk. 1923, lk 80.
- Bauman P. Niese B. Grundriss der römischen Geschichten nebst Quellenkunde. 5. Aufl. München, 1923. 462 lk. 1923, lk 80.
- Bauman P. Vana ajaloo üldkäsitlus (Rostovtsev M. I. Otšerk istorii drevnego mira). Idamaa. Greeka, Rooma. Berlin, 1924. 326 lk. 1924, 158-159.
- Bauman P. Rostovtzeff M. Iranians and Greeks in South Russia. Oxford, 1922. 260 lk. 1925, 77-78.
- Bauman P. Wilcken U. Griechische Geschichte im Rahmen der Altertumsgeschichte. München-Berlin, 1924. 246 lk. 1926, lk 37-38.
- Haliste P. Tenney F. An Economic Survey of Ancient Rome. Vol. I. Rome and Italy of the Republic.; Vol. II. Roman Egypt to the Reign of Diocletian.; Vol. III. Roman Britain. Roman Spain. Roman Sicily.; Vol. IV. Roman Africa. Roman Syria. Roman Greece. Roman Asia. Baltimore, 1933-1938. 431 + 732 + 664 + 950 lk. 1938, 176-178.
- Cederberg A. R. Nuolivaara A. Uskonvapaustaistelu Puolassa

1500-luvulla. Savonlinna, 1923. 152 lk. 1923. 157-158.

Puksoo Fr. Ruppel A. Johannes Gutenberg - sein Leben und sein Werk. Berlin, 1939. 224 lk. 1940. 116-117.

Tarvel P. Berr H. En marge de l'histoire universelle. Paris, 1934. 304 lk. 1935. 95-96.

Tarvel P. Bloch C. Les causes de la guerre mondiale. Paris, 1933. 254 lk. 1934. 94.

Tarvel P. Brentano L. Eine Geschichte der Wirtschaftlichen Entwicklung Englands. I Bd.: Von den Anfängen bis gegen Ende des 15. Jahrhunderts. Jena, 1927. 396 lk.; II. Bd.: Die Zeit des Merkantilismus. Jena, 1927. 453 lk.; III Bd.: Die Zeit der Befreiung und Neuorganisation, I Hälfte: Das Aufsteigen des Bürgertums und der Arbeiterklasse. Jena, 1928. 666 lk. 1928. 111-112.

Tarvel P. David H. Englands europäische Politik im neunzehnten Jahrhundert von den französischen Revolutionskriegen bis zum Tode Palmerstons, Bern und Leipzig, 1924. 496 lk. 1924. lk 157-158.

Tarvel P. Delsaux H. Condorcet journaliste (1790-1794). Paris, 1931. 354 lk. 1931. 239-240.

Tarvel P. Dopsch A. Naturalwirtschaft und Gelwirtschaft in der Weltgeschichte. Wien, 1930. 294 lk. 1931. 126.

Tarvel P. Franke O. Die Grossmächte in Ostasien von 1894 bis 1914. Ein Beitrag zur Vorgeschichte des Krieges, 1923. 408 lk. 1924. 79-80.

Tarvel P. Gooch G. P. Germany. London, 1925. 360 lk. 1925. 120.

Tarvel P. Guttmann B. England im Zeitalter der bürgerlichen Reformen. Berlin-Leipzig, 1923. 566 lk. 1923. lk. 116-117.

Tarvel P. Hegen M. v. Bismarcks Kolonialpolitik. Stuttgart-Gotha, 1923. 594 lk. 1923. 117.

Tarvel P. Haller J. Die Aera Bülow. Eine historischpolitische Studie. 1922. 117-118.

Tarvel P. Handelsman M. Czartoryski, Nicolas 1-er et la Question du Proche Orient. Paris, 1934. 152 lk. 1934. 136-137.

Tarvel P. Herriot Ed. Lyon n'est plus. I: Jacobins et Modérés. Paris, 1937. 408 lk. 1938. 91-92.

Tarvel P. Jolliffe J.E. The Constitutional History of Medieval England from the English Settlement to 1485. London, 1937. 524 lk. 1939. 160-162.

Tarvel P. Keir D. L. The Constitutional History of Modern Britain 1485-1937. London, 1938. 568 lk. 1939. 160-162.

Tarvel P. Kimpen E. Die Ausbreitungspolitik der Vereinigten Staaten von Amerika. Stuttgart-Berlin, 1923. 398 lk. 1923. 118-119.

Tarvel P. Kolm monograafia Inglismaa ajaloost. [L. Cahen. L'Angleterre au XIX siècle. Paris, 1924. 204 lk.; C. Brinkmann. Englische Geschichte 1815-1914. Berlin, 1924. 212 lk.; L. Riess. Englische Geschichte hauptsächlich in neuester Zeit. Berlin, 1926. 360 lk.] 1926. 119-120.

Tarvel P. Manuel de politique européenne. Histoire diplomatique de l'Europe (1871-1914). publiée sous la direction de Henri Hauser par J. Ancel, L. Cahen, R. Guyaut, A. Lajusan, P. Renouvin et H. Salomon. I-II. Paris, 1929. 476 + 389 lk. 1931. 170-171.

Tarvel P. Marriot J.A.R. Modern England 1885-1932. London, 1934. 552 lk. 1934. 139-140.

Tarvel P. Mayer G. Friedrich Engels. I. Friedrich Engels in seiner Frühzeit. 1. trükk, Berlin, 1920. 430 lk.; 2. trükk, Haag, 1934. 394 lk.; Ibid. II köide: Engels und der Aufstieg der Arbeiterbewegung in Europa. Haag, 1934. 586 lk. 1935. lk 42-44.

Tarvel P. Mommsen W. Bismarcks Sturz und die Parteien. 1924. 206 lk. 1925. 37-38.

Tarvel P. Paulus N. Geschichte des Ablasses im Mittelalter. 1 Bd., Paderborn, 1922. 392 lk.; 2. Bd. Paderborn, 1923. 364 lk. 1926. lk 119.

Tarvel P. Pologne-Suisse, Recueil d'études historiques. Varsaw-Lwow, 1938. 174 lk. 1939. 118-119.

Tarvel P. Robinson H. The development of the British Empire. 1923. 476 lk. 1924. 80.

Tarvel P. Sée H. Les idées politiques en France au XVII siècle. Paris, 1923. 371 lk. 1927. 184.

Tarvel P. Seignobos Ch. Histoire politique de L'Europe contem-

poraine. 1925. 160.

Tarvel P. Spender J. A. Great Britain. Empire and Commonwealth 1886-1935. London, 1936. 906 lk. 1937. 89-90.

Tarvel P. Stern A. Geschichte Europas seit den Verträgen von 1815 bis zum Frankfurter Frieden von 1871. 9 Bd., Stuttgart-Berlin, 1923. 654 lk. 1923. 115-116.

Tarvel P. Stupperich R. Die Anfänge der Bauernbefreiung in Russland. [Neue Deutsche Forschungen. 208.] Berlin, 1939. 214 lk. 1940. 48-50.

Tarvel P. Stählin K. Geschichte Russlands von den Anfängen bis zur Gegenwart II. Berlin, 1930. 751 lk. 2 Kart. 1931. 57-58.

Tarvel P. Taube A. v. Fürst Bismarck zwischen England und Russland, ei Beitrag zur Politik des Reichskanzlers in den Jahren von 1871 bis 1890. Stuttgart, 1923. 156 lk. 1923. lk. 117-118.

Tarvel P. Valentin, Veit Geschichte der deutschen Revolution von 1848-49, I: Bis zum Zusammentritt des Frankfurter Parlaments. Berlin, 1930. 662 lk. 1931. 59-60.

Tarvel P. Vasiliev A. A. Histoire de l'empire byzantin. Paris, 1932. 498 + 482 lk. 1934. 137.

Tarvel P. Zechlin E. Bismarck und die Grundlegung der deutschen Grossmacht. Stuttgart-Berlin, 1930. 630 lk. 1931. lk 171.

Treiberg P. Platzhoff W. Geschichte des europäischen Staatensystems 1559-1660. Handbuch der mittelalterlichen und neueren Geschichte, Hrsg. von G. von Below, F. Meinecke und A. Brackmann. München-Berlin, 1928. 279 lk. 1929. 59-60.

Vasar J. Plesner J. L'émigration de la campagne a'la ville libre de Florence au XIIIe siècle. Kobenhavn, 1934. 240 lk. 1934. 143-144.

7.2.2 Eesti ajalugu*

-k Eesti Rahva Muuseumi Aastaraamat. VI.1930. 1931. lk 170.

-s Eesti Biograafiline Leksikon. I vihk. Trt., 1926. 144 lk. 1926. 117.

-s Eestlaste abist lätlastele sõjas Landeswehriga. 1924. 39-40.

-s Eesti Biograafiline Leksikon. II. Trt., 1926. 1927. lk 237-238.

A. V. Laugaste Ed. Eesti kirjandus karikatuuris. Trt., 1939. 292 lk. 1940. 54-55.

Anderson W. Uustöö Balti libahundiprotsesside kohta. [Bruiningk H.v. Der Werwolf in Livland und das letzte im Wendischen Landgericht und Drptschen Hofgericht i. J. 1692 deshalb statgehabte Strafverfahren. Mitteilungen aus der livländischen Geschichte, 1924, 22, S. 163-220]. 1924. 151-154.

Ariste P. Nossou Genss. Zur Geschichte der Juden in Eesti. I. Die Revaler Synagoge in Zusammenhang mit der Geschichte der Juden in Reval. Trt., 1933. 56 lk. 1934. 143.

Blumfeldt E. Boethius B., Heckscher, Eli F. Svensk handelsstatistik 1637-1737. [Samtida bearbetningar med understöd av statsmedel och anslag av Vetenskapsakademien utgivna av Stockholms stadsarkiv genom.] Stockholm, 1938. 803 lk. 1940. 37-38.

Blumfeldt E. Bolin G. Stockholms uppkomst. Studier och undersökningar rörande Stockholms förhistoria. Akademisk avhandling. Uppsala, 1933. 488 lk. 1934. lk 188.

Blumfeldt E. Koehler B. Das Revalgeschäft des Lübecker Kaufmanns Laurens Isermann (1532-1535). Opladen, 1936. 91 lk. 1938. 34-35.

Blumfeldt E. Kruus H. Eesti Aleksandrikool. Trt., 1939. 355 lk. 1940. 45-48.

Blumfeldt E. Mitteilungen aus der livländischen Geschichte. Hrsgbn. von der Gesellschaft f. Geschichte u. Altertumskunde zu Riga. 25. Band, 1. Heft. Riga, 1933. 194 lk. 1935. 40-41.

Blumfeldt E. Nachgelassene Schriften von Dr. phil. h. c. Nicolaus Busch, Stadtbibliothekar zu Riga. Im Auftrage der Stadt Riga herausgegeben durch Prof. L. Arbusow. Riga, 1934. 108 lk. 1935. lk 143-144.

Blumfeldt E. Scheibe E. Siedlungsgeographie der Inseln Ösel und Moon. Schriften der Deutschen Akademie in München, Heft 17. München (trükitud Tallinnas), 1934. 150 lk. 6 kaarti. 1934. 131.

Blumfeldt E. Tallinna pärgamentne rendiseraamat. Plaasterer A. (toim) Das Revaler Pergament Rentenbuch 1382-1518. Tln., 1930. 482 lk. 1931. 125.

Cederberg A.R. Danielson-Kalmar J. R. Suomen valtioja yhteiskunnallista elämää XVIII-lla ja XIX-lla vuosisadalla. Helsinki, 1921. 1922. 80.

Cederberg A.R. Historiallinen Aikakauskirja. 1927. lk 178-179. [Uldtutvustus].

Cederberg A.R. Lühr G. Die Matrikel des päpstlichen Seminars zu Braunsberg 1578-1798. [Monumenta Historiae Warmiensis]. Braunsberg, 1925-1926. 1927. 182.

Cederberg A.R. Munthe A. Karl XII och den ryska sjömakten. Stockholm, 1924-1927. 1928. 61-62. [Vt ka H. Sepa kirjutist sama töö kohta].

Cederberg A.R. Papsttum und Kaisertum. Tübingen, 1926. 1927. 63-64.

Cederberg A.R. Pauli J. Lübeck und die Wasa im 16 Jahrhundert. Lübeck, 1920. 1922. 156.

Cederberg A.R. Saksa ordu ja Poola suhted XV aastasaja algusel. [P. Nieborowski. Der deutsche Orden und Polen in der Zeit des grössten Konfliktes. Breslau, 1924]. 1925. 18-21.

Cederberg A.R. Schartau S. De svenska Östersjöprovinserna vid det stora nordiska krigets utbrott. I. Livland. [Karolinska förbundets årsbok 1924]. 1926. 40.

Cederberg A.R. Schybergsson M. Politische Geschichte Finnlands 1809-1919. 1925. 1925. 39.

Cederberg A.R. Töö Eesti-Liivi vanema ajaloo alalt. Kruus H. Vene-Liivi sõda (1558-1561). Trt., 1924. 1926. lk 12-16.

Cederberg A.R. Usupuhastus eestlaste maal 1524-1924. 1924. 120.

Cederberg A.R. Westling Fr. Estlands kyrka 1571-1644. [Kyrkohistorisk Arskrift. XXI.] Uppsala, 1922. 1922. 80.

Ein E. Perandi A. Üldmenetlus tsiviilasjus Eestimaa Ülemmaakohtus Rootsi ajal. Eesti Riigi Keskarhiivi Toimetised. 6. Trt., 1938. 286 lk. 1939. 222-225.

Ernits V. Pamietnik VI powszechnego zjazdu historykow polskich w Wilnie 17-20 wrzesnia 1935 r. Lwow, 1935. 575 lk. 1935. lk 190-192.

Ernits V. Poola aineid Eesti arhiivides. Treumuth N., Liiv O. Polonica Eesti Riigi Keskarhiivis. Lisa: Polonica teistes Eesti arhiivides. Eesti Riigi Keskarhiivi Toimetised nr. 1. Trt., 1931. 160 lk. 1931. 172-174.

Ernits V. Reiman H. Eestlaste rassiline koostis. Trt., 1931. 176 lk. 1932. 124-128.

Fischer H. Jaan Tõnisson töös ja võitluses. Koguteos tema seitsmekümenda sünnipäeva puhul. Trt., 1938. 611 lk. 103 pilti. 1939. 101-105.

Fischer H. Der Bolschewismus und die baltische Front (Baltische Lande, 4. Band, 1. Lieferung. Hrsgbn. von Albert Brackmann, Carl Engel, Reinhard Witttram.) Leipzig, 1939. 104 lk. 1939. 240.

Fischer H. Kruus H. jt. Eesti ajalugu II. Eesti keskaeg. Trt., 1937. 504 lk. 1938. 35-39.

Fischer H. Liiv O. Eestiläisten siirtymisestä Suomeen 1700-luvulja. Historiallinen Arkisto XLIII. Helsinki, 1937. 1938. 192.

Fischer H. Raud M. Eesti Vabariigi President Konstantin Päts. Tln., 1938. 118 lk. 1939. 173-176.

Fischer H. Riigi Keskarhiiv 1932-1937 ja arhiivinduslikke eriküsimisi. Eesti Riigi Keskarhiivi toimetised. 5. Trt., 1937. 189 lk. 1939. 109-111.

Fischer H. Sepp H. Stephan Bathory ja Gustav Adolfi Pihkva-vas-tased operatsioonid. Trt., 1937. 25 lk. 1938. 44-45.

Fischer H. Sepp H. Tsaari Pietarin sotasuunnitelma Viroa, Liivin-maataja Suomea vastaan v. 1704. Historiallinen Arkisto XLIII. Hel-sinki, 1937. 1938. 192.

Fischer H. Tallinna Linnaarhiivi kataloog. IV: Kanuti gildi arhiiv. Koost.: Aleksander Margus. Tln., 1938. 144 lk. 1938. lk 185-186.

Fischer H. Toomus Fr. Konstantin Päts ja riigireformi aastad. Tartu, Tallinn, 1938. 279 lk. 1939. 173-176.

Fischer H. Vana Tallinn. I. I-II vihk. Tln., 1936. 105 lk. 1937. 96.

Frevmuth O. Beiträge zur Kunde Estlands. [Herausgegeben von der Estländischen Literärischen Gesellschaft in Reval. Bd. XIII, Heft 4, November 1927.] 1927. 239.

Frevmuth O. Johansen P. Keila kiriku võõrändrite arveraamat.

Das Rechnungsbuch der Kegeischen Kirchenvormünder. 1472-1553. Tin., 1926. 64 lk. 1926. 38-39.

Frevmuth O. Uus teos Eestimaa kodakirikute kohta. Kjellin H. Die Hallenkirchen Estlands und Gotland. [Kungl. Humanistika vetenskapssamfundets Årsberättelse 1928-1929, I.] Lund, 1928. 38 lk. 1929. 83-90.

Frevmuth O. Uus teos Tallinna dominikaanlaste kloostris kohta. Kühnert E. Das Dominikanerkloster zu Reval. Beiträge zur Kunde Estlands. XII. 1-3. Reval, 1926. 1926. 110-117.

Greiffenhagen O. Eestimaa agraarajaloo uus käsitus. Johansen P. Siedlung und Agrarwesen der Esten im Mittelalter. Ein Beitrag zur estnischen Kulturgeschichte (Verhandlungen der Gelehrten Estnischen Gesellschaft, Bd. 23). Mit 8 Kartenbeilagen. Dorpat, 1925. 1926. lk 62-64.

Greiffenhagen O. Hildebrand Veckinhuseni ärikirjad. [Hildebrand Veckinhusen. Briefwechsel eines deutschen Kaufmanns im 15. Jahrhundert. Herausgegeben und eingeleitet von Wilhelm Stieda. Leipzig, 1921. 560 lk.] 1924. 108-111.

Greiffenhagen O. Kentmann R. Livland im russisch-litauischen Konflikt. Die Grundlegung seiner Neutralitätspolitik 1494-1514. [Beiträge zur Kunde Estlands, Bd. XIV, H. 3-4., 1929.] 1929. lk 117-119.

Greiffenhagen O. Saksa-Vene kaubandus keskajal. [L. K. Goetz. Deutsch-Russische Handelsverträge des Mittelalters. Mit einem Plan im Text und einer Karte. (Abhandlungen des Hamburger Kolonialinstituts, Bd. XXXVII, Reihe A, Bd. 6). Hamburg, 1916.] 1924. lk 154-156.

Indreko R. H. Moora. Die Vorzeit Estlands. Tartu Ülikooli Arkeo-loogia kabineti toimetused VI. Trt., 1932. 90 lk. 54 joon. 1933. lk 61-63.

Johansen P. Donner G. A. Striden om arvet efter Köpmannen Jakob Frese 1455-1510. Helsinki, 1930. 285 lk. 1931. lk 56.

Johansen P. Uus teos Vana-Liivimaa algusaegade kohta. Donner G. A. Kardinal Wilhelm von Sabina. Commentationes Humanarum Litterarum Societatis Scientiarum Fennicae, II, 5. Helsinki, 1929. 450 lk. 1 kaart. 1930. 226-231.

Johansen P. Walther-Wittenheim G. v. Die Dominikaner in Livland im Mittelalter. Die natio Livoniae. Instituto Storico Domenicano, S. Sabina. [Institutum Historicum FF. Praedicatorum Romae ad S. Sabinae. Dissertationes Historicae, Fasciculus IX]. Roma, 1938. 159 lk. 1939. lk 51-53.

Juhandi V. Aitsam M. 1905. aasta Läänemaal, eel- ja järel-lugudega; isiklikke mälestusi ja uurimisi. Tln., 1937. 423 lk. 1937. 88-89.

Juhandi V. Bellegarde A. V. Minu mälestusi Eestimaa kuberne-rina. Trt., 1937. 319 lk. 1937. 135-136.

Karling S. Kampe P. Baznicu celtnieciba Vidzeme zvidru val-dibas pedejos piecdesmit gados (1660-1710). (Jumalakodade ehituslik kujunemine Vidzemes Rootsi valitsusaja viimase viie-kümne aasta jooksul 1660-1710). Riga, 1937. 238 lk. 103 ill. 1939. 41-42.

Karling S. Tallinna raekoda. Tallinn, 1935. 88 lk. 1938. 180-181.

Karling S. Vaga V. Üldine kunstiajalugu. Trt., 1937. 833 lk. 1939. 225-227.

Karling S. Wentzel H. Lübecker Plastik bis zur Mitte des 14 Jahrhunderts. [Deutscher Verein für Kunstwissenschaft.] Berlin, 1938. 214 lk. 176 tahvli. 1940. 50-52.

Kenkmaa R. Johansen P. Johann von Hiltin in Livland. Ein fran-ziskanischer Schwarmgeist am Vorabend der Reformation. [Ar-chiv für Reformationsgeschichte.36.] Leipzig, 1939, lk. 24-50. 1939. lk 239-240.

Kenkmaa R. Mühlen H.v. Studien zur älteren Geschichte Revels. Zeulenroda, 1937. 122 lk. 1938. 39-42.

Kenkmaa R. Ostbaltische Frühzeit (Baltische Lande. I) Leipzig, 1939. 498 lk. 277 pilti. 1939. 229-232.

Kruus H. Kitzberg A. Ühe vana "tuuletallaja" noorpõlve mäles-tused. Trt., 1924. 1924. 160.

Kruus H. Leesment L. Die Verbrechen des Diebstahls und des Raubes nach den Rechten Livlands im Mittelalter. Trt., 1931. 1932. 122-124.

Kruus H. Meuvret J. Histoire des Pays Baltiques. Lituanie-Let-

- tonie-Estinie-Finlande. Paris, 1934. 203 lk. 5 kaarti. 1935. 48.
- Kruus H. Muskat H. Bismarck und die Balten. Ein geschichtlicher Beitrag zu den deutsch-baltischen Beziehungen. (Historische Studien ... Heft 260.) Berlin, 1934. 152 lk. 1935. 45-46.
- Kruus H. Stender-Petersen A. Die Varägersage als Quelle der altrussischen Chronik. Aarhus-Leipzig, 1934. 256 lk. 1934. lk 144.
- Kruus H. Suurteos Eesti keskaja kohta. Johansen P. Die Estländliste des Liber Census Daniae. Tln., 1933. 1012 lk. 1934. 37-46.
- Kruus H. Švabe A. Die älteste Schwedische Landrevisjon Livlands (1601). 1934. 48.
- Kruus H. Tuglas Fr. Eesti Kirjameeste Selts. Tegevusolud, tegejased, tegevus. Trt., 1932. 335 lk. 1933. 55-59.
- Laakmann H. Genrih Latviiski. Hronika Livonii. M.-L., 1938. 608 lk. 1938. 167-168.
- Laakmann H. Quednau H. Livland im politischen Wollen Herzog Albrechts von Preussen. Ein Beitrag zur Geschichte des Herzogtums Preussen und des preussisch-livländischen Verhältnisses 1525-1540. [Deutschland und der Osten. Quellen u. Forschungen zur Geschichte ihrer Beziehungen. B. 12.] Leipzig, 1939. 201 lk. 1939. 42-44.
- Laakmann H. Senas Latvijas vestures avoti. Fontes historiae Latviae medii aevi. Riga, 1937. 214 lk. 1939. 54-55.
- Laid E. Eurasia Septentrionalis Antiqua. III. Bulletin et memoires consacres a l'archeologie et l'ethnographie de l'Europe orientale et de l'Asie du nord. Helsinki, 1928. 200 lk. 1928. lk 109-110.
- Laid E. Tallgren A. M. Euroopa muinasaeg pronksiaja algusest ajaloolise ajani. Tartu Ülikooli Arkeoloogia kabineti toimetused V. Trt., 1927. 179 lk. 92 joon. 1928. 110-111.
- Leesment L. Dunsdorfs Ed. Vidzemes arklu revizijas 1601-1638. [Latvijas Universitātes Raksti]. Riga, 1938. lk. 1-288. 1939. 162-164.
- Leesment L. Heck Ph. Blut und Stand im altsächsischen Rechte und im Sachsenspiegel. Tübingen, 1935. 140 lk. 1936. lk 186-188.
- Leesment L. Vastus Kruusi arvustusele "Die Verbrechen des Diebstahls und des Raubes nach den Rechten Livlands im Mittelalter" kohta (vt. lk. 122-124). 1932. 239.
- Leesment L. Seeler W. v. Eestimaa õiguse ajalugu. Tln., 1926. 76 lk. 1926. 39.
- Leets G. Eesti Vabadussõda 1918-1920. Tln., 1937. 557 lk. 1937. 183-184.
- Liiv O. Arhivnoje Delo III-IV. M., 1930. 1932. lk 58.
- Liiv O. Bring S. E. Bibliografisk handbok till Sveriges historia. Stockholm, 1934. 780 lk. 1935. 94.
- Liiv O. Cederberg A. R. Suomalainen aines Baltian kirkon ja koulun palveluksessa vuoden 1561:n jälkeen. Suomen Sukututkimusseura Vuosikirja XXI. Helsinki, 1937. 1938. 96.
- Liiv O. Denuce' J. Die Hanse und die Antwerpener Handelskompanien in den Ostseeländern. [Dokumente zur Handelsgeschichte. III. Antwerpen, 1938. 159 lk, 12 plaani ja pilti.] 1939. 60-61.
- Liiv O. Dunsdorfs E. Actus revisionis Livoniae 1638. Pars Latviae. Fasc. I. [Fontes Historiae Latviae. Vol. IV.] Riga, 1938. 118 + 295 lk. 1939. 164-167.
- Liiv O. Guide International des Archives. Europe. Société de Nations. Institut International de Coopération Intellectuelle. Paris-Rome, 1934. 393 lk. 1934. 191.
- Liiv O. Handrack U. Der Handel der Stadt Riga im 18. Jahrhundert. Jena, 1932. 97 lk. 1934. 141.
- Liiv O. Hedar S. Enskilda arkiv under Karolinska enväldet. Studier i svensk arkivhistoria och räfstepolitik. Akademisk avhandling. Stockholm, 1935. 372 lk. 1935. 95.
- Liiv O. International Bibliography of Historical Sciences. Second Year. 1927. Washington, 1932. 430 lk. 1932. 176.
- Liiv O. Jensch G. Der Handel Rigas im 17. Jahrhundert. Ein Beitrag zur livländischen Wirtschaftsgeschichte in schwedischer Zeit. Mitteilungen aus der livländischen Geschichte. Hrsgg. von der Gesell. f. Gesch. u. Altert. zu Riga, 24. Bd., H. 2, S. 49-146. Riga, 1930. 1932. 63-64.
- Liiv O. Johansen P. Kuurilaiskymys. Historiallinen Aikakauskirja. 3. Helsinki, 1938. 1938. 189-190.
- Liiv O. Korp. Sakala 1909-1934. Trt., 1934. 157 lk. 1935. 47.
- Liiv O. Krüedner V. Deutsche Sippenforschung im Baltenland. [Familie, Sippe, Volk, 4-5, 1939.] 1939. 184.
- Liiv O. Lögdberg G. A. De nordiska Konungarna och tyska orden 1441-1457. Akademisk avhandling. Uppsala, 1935. 326 lk. 1935. 94-95.
- Liiv O. Mickwitz G. Aus Revaler Handelsbüchern. Zur Technik des Ostseehandels in der ersten Hälfte des 16. Jahrhunderts. Societas Scientiarum Fennica. Commentationes Humanarum. IX. 8. Helsinki, 1938. 258 lk. 1938. 142-143.
- Liiv O. O. Greiffenhageni ülevaated Eesti arhiivindusest. 1930. 236-239.
- Liiv O. Pakaslahti A. Suomen politiikkaa maailmansodassa II. Porvoo-Helsinki, 1934. 315 lk. 1936. 47-48.
- Liiv O. Peets H., Kenkman R. Tallinn. Ajalooline ja kunstiajalooline juht. Tln., 1934. 1934. 136.
- Liiv O. Rosen E. von Bogislaus Rosen aus Pommern 1572-1658. Tammvater des estländischen Geschlechts der "weiszen" Rosen. Tartu, 1938. 630 lk. 1938. 182-183.
- Liiv O. Rossilon W. v. Ein Lebensbild. Bearbeitet von Baron Wilhelm von Wrangell. Trt., 1934. 131 lk. 1934. 192.
- Liiv O. Schulbach [= Süvalepp] A. Daaniaegne Narva. 1931. 42 lk. 1932. 61.
- Liiv O. Speer H. Das Bauernschulwesen im Gouvernement Estland vom Ende des achtzehnten Jahrhunderts bis zur Russifizierung. Abhandlungen des Instituts für wissenschaftliche Heimatforschung an der Liefländischen Gemeinnützigen und Ökonomischen Sozietät. Bd. 2/3. Trt., 1936. 522 lk. 1936. 188-190.
- Liiv O. Suomen Kultuurihistoria I. Helsinki, 1933. 628 lk. 182 pilti. 1934. 140-141.
- Liiv O. Suomen Kultuurihistoria II. Helsinki, 1934. 544 lk. 1935. 42.
- Liiv O. Süvalep A. Narva ajalugu. I. Taani- ja orduaeg. Narva, 1936. 337 lk. 1937. 34-38.
- Liiv O. Tartu II. Trt., 1935. 1935. 47-48.
- Liiv O. Tham W. Axel Oxenstierna. Hans ungdom och verksamhet intill år 1612. Stockholm, 1935. 323 lk. 1936. 96.
- Liiv O. Tartu Ülikooli ajaloo allikaid. Academia Gustaviana. a) Ürikuid ja dokumente. Tartu ülikooli ülesandel koostanud ja sisesejuhatusega varustanud Juhan Vasar. Tartu Ülikooli Toimetused C XIV. Trt., 1932. 236 lk. 1932. 173-174.
- Liiv O. Viljanti A. Suomen rykmenttien liikekannallepano ja marsi Liivinmaalle v. 1700. [Historiallinen Arkisto. XLV. Helsinki, 1939.] 1939. 116.
- Linnus F. Ränk G. Saaremaa taluehitised. I. Õpetatud Eesti Seltsi Kirjad V. Trt., 1939. 382 lk. 1940. 106-108.
- Linnus F. Eesti kinnistuistendid, muinasaegsed ja poolajaloolised. Sissejuhatuse kirjutanud prof. A. M. Tallgren. Kirjeldanud A. Karu, E. Laid, H. Laur, H. Moora, G. Nigul, O. Parmas, M. Schmiedehelm, T. Vaas. [Tartu Ülikooli arheoloogia kabineti toimetused III.] Trt., 1925. 120 lk. 1926. 77-78.
- Loone L. Arnoldsson S. Svensk-fransk krigs- och fredspolitik i Tyskland 1634-1636. Göteborg, 1937. 342 lk. 1940. lk 41.
- Loone N. Liivimaa kultuurioludest poola ajal. 1934. lk 190-191.
- Loorits O. Beschömer H. Archivstudien, Mit Unterstützung der Wilhelm und Bertha v. Baensch Stiftung. Dresden, 1931. 265 S. 1931. lk 174-176.
- Loorits O. Boissonade P. Colbert et la compagnie de commerce du Nord (1661-1689). Bibliothèque d'histoire économique. Paris, 1930. 182 lk. 1931. lk 58-59.
- Loorits O. Kruus H. Talurahva käärimine Lõuna-Eestis XIX sajandi 40-dail aastail. Trt., 1930. 463 lk. 2 kaarti. 1930. lk 233-234.
- Loorits O. Kruusberg A. (toim.) Materjale Maltsveti-liikumise kohta. Akadeemilise Ajaloo-Seltsi toimetised VII (Ajalooline Arhiiv II). Trt., 1931. 468 lk. 1931. 233-237.
- Mark L. Cathala J. Portrait de l'Estonie. [L'Europe Vivante. Paris, 1937.] 1939. 116.
- Mark L. Eesti Vabadussõda 1918-1920. II. Tln., 1939. 568 lk. 1939. 234-236.
- Mark L. Eestimaa rootsiaegse kindralkubeneri arhiivi kataloog I-

II. Eesti Riigi Keskarhiivi toimetised nr. 3-4. Trt., 1935-1936. 526 lk. 1937. 87-88.

Mark L. Moora, H. jt. Muistse Eesti linnused. 1936.-1938. a. uurimiste tulemused. Trt., 1939. 215 lk. 1939. 177-178.

Mark L. Marseljeesist Internatsionaali I. Trt., 1937-1938. 1939. 44-47.

Mark L. Stupperich R. Motive und Masnahmen in der livländischen Bauernbewegung der Jahre 1845-47. [Kyrios. 1. Königsberg, 1939.] 1939. 184.

Mark L. Wihksninsch N. Die Aufklärung und die Agrarfrage in Livland, Bd. 1. Die ältere Generation der Vertreter der Aufklärung in Livland. Riga, 1933. 312 lk. 1939. 57-60.

Mark L. Wittram R. Geschichte der baltischen Deutschen. Stuttgart-Berlin, 1939. 245 lk. 1940. 34-35.

Matson H. Mutt V. Võru alt Jakobstasti. Trt., 1927. 1927. 125-127.

Miller V. "Acta Wrangeliana" 10 aastat. 1939. lk 64.

Moora H. Latviešu vesture. I. Riga, 1938. 1939. lk 96-98.

H. O. Johansen P. (toim) Eestikeelseid palved Kullamaalt. (Vanemad Eesti kirjalised mälestusmärgid). 16 lk., fotokoopiaid. Tln., 1923. 1924. 37.

Olvet J. Svio-Estonica. Akadeemilise Rootsi-Eesti Seltsi Aastaraamat. Trt., 1934. 153 lk.; 1935. 191 lk.; 1936. 208 lk. 1937. 44-46.

Parek E. Vaga A. Eesti kunsti ajalugu I. Keskaeg. Trt., 1932. 1933. lk. 125-128.

Perandi A. Vigrabs J. Die Rosensche Deklaration vom Jahre 1739. Ein Beitrag zur Geschichte der Leibeigenschaft in Livland und Estland. Trt., 1937. 121 + 95 lk. 1937. 131-132.

Perandi A. Arbusow L. Das Bauernrecht des sog. Budberg-Schradenschen Landrechtentwurfs von 1740 in ursprünglicher Gestalt. (Mitteilungen aus der livländischen Geschichte, hrsgbn von der Gesellschaft f. Geschichte u. Altertumskunde zu Riga 25. Bd., 4 H. Riga, 1937, lk. 377-404.). 1937. 137-138.

Puksoo F. Blumfeldt E., Loone N. Eesti ajaloo bibliograafia 1877-1917. Akadeemilise Ajaloo Seltsi Toimetised VIII. Vihk I-III. Trt., 1933-1937. 432 lk. 1937. 184-188.

Puksoo F. Baltic Countries. Vol. I-II. Torun-Gdynia, 1935-1936. 296 + 328 lk. 1937. 46-48.

Puksoo Fr. Agenda Parva. Eestikeelseid tekste vastureformatsiooniga seest katoliku preestrite käsiraamatust. Tartu, 1938. 104 lk. 1938. lk 175-176.

Puksoo Fr. Setterwall K. Svensk historisk bibliografi 1771-1874 av Kristian Setterwall, utgiven av Sven Agren. [Skrifter utgivna av Svenska Historiska Föreningen IV.] Uppsala, 1937. 911 lk. 1939. 168-170.

Puksoo Fr. Blumfeldt E., Loone N. Eesti ajaloo bibliograafia 1877-1917. Trt., 1939, lk. 433-632. 1939. 238-239.

Puksov Fr. Teoseid Tartu ülikooli asutamise 300. aastapäeva puhul. 1933. 59-60.

Rebane H. Laaman Ed. Juhan Luiga. Elu ja mõtted. Trt., 1938. 285 lk. 1939. 55-57.

Rebane H. Sild O. Eesti kirikulugu vanimast ajast olevikuni. Trt., 1938. 284 lk. 1939. 91-96.

Rebane H. Sild O. Kirikuvisitatsioonid eestlaste maal vanemast ajast kuni olevikuni. Trt., 1937. 149 lk. 1939. 106-109.

Rebane H. Kruus H. Jakob Hurda kõned ja avalikud kirjad. Trt., 1939. 246 lk. 1939. 236-238.

Rebane H. Köpp J. Laiuse kihelkonna ajalugu. Tartu, 1937. 711 lk. 1938. 87-91.

Schmiedehelm M. Brastinš E. Latvijas pilskalni. Riga, 1923. 141 lk.; Ibid. Zemgale un Augzeme. Riga, 1926. 104 lk.; Ibid. Latgale. Riga, 1928. 166 lk.; Ibid. Vidzeme. Riga, 1930. 210 lk. 1931. 53-54.

Schmiedehelm M. Engel C., La Baume, W. Kulturen und Völker der Frühzeit im Preussland. Atlas der ost- und westpreussischen Landesgeschichte. Im Auftrage der Historischen Kommission für ost- und westpreussische Landesforschung hrsg. von Erich Kayser. Königsberg, 1936. 1938. 138-139.

Schmiedehelm M. Engel C. Vorgeschichte der altpreussischen Stämme. Untersuchungen über Siedlungstätigkeit und Kulturgruppen im vorgeschichtlichen Ostpreussen. I. Königsberg,

1935. 347 lk. 13 kaarti. 1936. 184-186.

Schmiedehelm M. Eurasia Septentrionalis Antiqua. V. Helsinki, 1930. 220 lk.; Ibid., Helsinki, 1931. 224 lk. 1931. lk 125.

Schmiedehelm M. Eurasia Septentrionalis Antiqua. VII. Helsinki, 1932. 212 lk. 1933. 237-238.

Schmiedehelm M. Eurasia Septentrionalis Antiqua IX. Minns Volume opuscula quaedam praehistorica et archaeologica ad barbarorum praesertim regiones quae inter orientem et aquilonem spectant pertinentia. Helsinki, 1934. 410 lk. 1934. 142.

Schmiedehelm M. Eurasia Septentrionalis Antiqua X. Helsinki, 1936. 275 lk. 1936. 94-96.

Schmiedehelm M. Moora H. Die Eisenzeit in Lettland bis etwa 500 n. Chr., II. Analyse. Õpetatud Eesti Seltsi Toimetused XXIX. Trt., 1938. 744 lk. 1938. 178-180.

Schmiedehelm M. Muinasteaduslik osa teoses "Eesti Rahva Ajalugu". Trt., 1932-1933. 1933. 173-176.

Schmiedehelm M. Uuemaia uurimusi Läti vanema rauaaja kohta. 1929. 166-171. (H. Moora tödest).

Seeberg-Elverfeldt R. Güthling W. Lafayette und die Überführung Ludwigs XVI von Versailles nach Paris. Ausgewählte Hallische Forschungen zur mittleren und neueren Geschichte hrsg. v. Otto Becker und Robert Holzmann, Heft 4. Halle, 1931. 144 lk. 1932. lk 64.

Seeberg-Elverfeldt R. Staden H. v. Aufzeichnungen über den Moskauer Staat. Nach der Handschrift des Preussischen Staatarchiv in Hannov herausgegeben von Fritz Epstein (Abhandlungen a. d. Gebiet d. auslandskunde, Bd. 34, Reihe A, Bd. 5). Hamburg, 1930. 64 + 309 lk. 1931. 237-238.

Seeberg-Elverfeldt R. Stählin H. Die Verfassung der livländischen Landeskirche 1622-1832. Eine kirchenrechtsgeschichtliche Studie. Weimar, 1932. 1932. 128.

Seeberg-Elverfeldt R. Weise E. Die alten Preussen. Preussenführer. Herausgeb. Staatsarchivrat Dr. Erich Weise - Königsberg und Dr. Hermann Kownatzki, Direktor des Stadtarchivs Elbing. Elbing, 1934. 34 lk. 1935. 45.

Sepp H. Albrecht J. Leheküljed vabadussõjast. Tartu, 1922. 141 lk. 1923. lk. 39-40.

Sepp H. Arnell S. Die Auflösung des livländischen Ordenstaates. Das schwedische Eingreifen und Heirat Herzog Johans von Finnland. Akademische Abhandlung. Lund, 1937. 278 lk. 1939. lk 105-106.

Sepp H. Blees J. Estlands svenskarnas historia. 1924. 1925. 40.

Sepp H. Cederberg A. R. Anjalan Liiton historialliset lähteet. Helsinki, 1930. 341 lk. 1931. 238-239.

Sepp H. Cederberg A. R. Die Erstlinge der estländischen Zeitungslitteratur. [Acta et Commentationes Universitatis Dorpatensis B III.] Tartu, 1922. 1922. 120.

Sepp H. Cederberg A. R. Kahdeksantoista vuosisadan miehiä. 1924. 1925. 40.

Sepp H. Cosack H. Zur Geschichte der auswärtigen Verwicklungen des Ordens in Livland 1448-1483.- Baltische Studien zur Archäologie und Geschichte. Berlin, 1914. 1925. 80.

Sepp H. Danell G. Svenskarna i Estland. Stockholm, 1922. 1922. 155.

Sepp H. Eesti Rahva Muuseumi Aastaraamat I. 1925. 160 lk. 1925. lk 116-118.

Sepp H. Eesti Rahva Muuseumi Aastaraamat. II. Trt., 1926. 1927. 63.

Sepp H. Friedenthal I. M. Die Entwicklung der Industrie in Estland bis zum Ausgang des 19. Jahrhunderts. [Beitäge zur Kunde Estlands, Bd. XIV, H. 2, 1928.] 1929. 58-59.

Sepp H. Grünfeldt P. Minevikku jälgimas. Trt., 1923. 1924. 118.

Sepp H. Heckscher Eli. Sveriges ekonomiska historia fran Gustav Vasa. I-II. Stockholm, 1935-1936. 265 + 707 lk. 1937. lk 85-87.

Sepp H. Juttikala E. Lantisen Suomen kartanolaitos Ruotsin valian viimeisena aikana. Helsinki, 1932. 1933. lk. 239.

Sepp H. Klein E. Runo. Uppsala, 1924. 416 lk. 1925. lk 118.

Sepp H. Korhonen A. Hakkapeliittain historia. I. (1617-1625). Porvoo-Helsinki, 1939. 589 lk. 1940. 35-37.

Sepp H. Korhonen A. Suomen itärajan syntyhistoriaa. Porvoo-

Helsinki, 1939. 283 lk. 1939. 53-54.

Sepp H. Kruus H. Eesti Ajaloo lugemik. Trt., 1924. 1924. 117-118.

Sepp H. Kruus H. Eesti ajalugu kõige uuemal ajal. I. Trt., 1927. 1927. 181-182.

Sepp H. Köpp J. Eesti Üliõpilaste Seltsi ajalugu I. 1870-1905. Trt., 1925. 1925. 79-80.

Sepp H. Laid E. Eesti muinaslinnad. [Tartu Ülikooli Arkeoloogia Kabineti Toimetused. I.] Trt., 1932. 121 lk. 1 kaart. 1923. 119-120.

Sepp H. Lepp M. 1905. aasta romantika. Mälestused. Trt., 1922. 110 lk. 1923. lk. 40.

Sepp H. Liber saecularis. Trt., 1938. [Retsensioon kõigi artiklite kohta]. 1938. 94-96.

Sepp H. Liiv O. Die wirtschaftliche Lage des estnischen Gebietes am Ausgang des XVII Jahrhunderts I. Allgemeiner Überblick. Verhandlungen der Gelehrten Estnischen Gesellschaft XXVII. Trt., 1935. 336 lk. 1937. 40-42.

Sepp H. Manninen I. Kannud. Trt., 1925. 1925. lk 160.

Sepp H. Mark J. Soome-Ugri rahvaste kaubandusest. [Fenno-Ugrica V A.] 1937. 42-43.

Sepp H. Menar K.L.v. Burgenlexicon für Alt-Livland. Riga, 1922. 1922. 118-119.

Sepp H. Mitteilungen aus der livländischen Geschichte. 23 Bd. 1926. 646 lk. 1927. 127-128.

Sepp H. Moora H. Eestlaste kultuur muistsel iseseisvuse ajal. [Tartu Ülikooli Arkeoloogia Kabineti Toimetused. IV.] Trt., 1926. 1926. 117-118.

Sepp H. Munthe A. Karl XII och den ryska sjömakten. I Bd., 1924; II Bd., 1925. 1926. 78-79. [Vt ka A.R. Cederbergi kirjutist sama töö kohta].

Sepp H. Märkusi Dr. J. Luiga teose "Eesti Vabadusvõitlus 1343-1345" kohta. 1925. 131-148.

Sepp H. Narva. Eine baugeschichtliche Untersuchung. Trt., 1936. 384 lk. 1937. 188-191.

Sepp H. Petri G. Kungl. Första Livgrenadjärregementets historia. I. 1927. 239-240.

Sepp H. Reek N. Saaremaa kaitsmine ja vallutamine 1917. a. Tln., 1937. 162 lk. 1939. 112-113.

Sepp H. Rosenberg E. Virumaa. Trt., 1924. 1924. lk 118-120.

Sepp H. Saaremaa ja Muhu muinasjäänused. Sissejuhatus kirjutatud prof. A. M. Tallgren. Kirjeldanud üliõpilased A. Karu, H. Laur, F. Leinbock, H. Moora, A. Tiitsmaa, T. Vaas. Tartu Ülikooli Arkeoloogia Kabineti toimetused II. Trt., 1924. 148 lk. 1 pl., 3 kaarti. 1924. 159.

Sepp H. Sitzungsberichte der Altertumsforschenden Gesellschaft zu Pernau. VIII Bd. 1927. 1927. 64.

Sepp H. Sitzungsberichte der Gelehrten Estnischen Gesellschaft 1921. Trt., 1922. 1922. 155-156.

Sepp H. Sitzungsberichte der Gelehrten Estnischen Gesellschaft. 1923. 1925. 40.

Sepp H. Tartu õpetajate Seminar 1828-1928. Trt., 1929. 1929. 119-120.

Sepp H. Uluots J. Die verträge der Esten mit Fremden im XIII Jahrhundert. Trt., 1937. 59 lk. 1937. 137.

Sepp H. Uuemad teosed C. R. Jakobsoni üle. 1926. lk 147-152.

Sepp H. Uus teos asustasjaloo alal. Liiv O. Vene asustusest Alutagusel. Trt., 1929. 128 lk. 1929. 52-55.

Sepp H. Uus tähtis uurimus Hansa ajaloo alalt. [L. K. Goetz. Deutsch-Russische Handelsgeschichte des Mittelalters. Lübeck, 1922.] 1925. 56-60.

Sepp H. Vasar J. Taani püüded Eestimaa taasvallutamiseks 1411-1422. [Acta et Commentationes Universitatis Tartuensis. B XVIII, Trt., 1930. 121 lk.] 1931. 54-55.

Sepp H. Welding O. Beiträge zur Geschichte der Familie Hofmann in Estland. Tallinn, 1928. 167 lk. 1928. 239-240.

Silberstein L. Stählin K. Geschichte Russlands. IV, 1-2. Königsberg, 1939. 596 + 597 lk. 2 + 2 kaarti. 2 sugupuud. Isikute nimes-
tik 59 lk. 1940. 38-41.

Soom A. Blumfeldt E., Liiv O., Moora H., Sepp H. Eesti majandusajalugu I. Trt., 1937. 548 lk. 1937. 132-134.

Soom A. Kaks raamatut Eesti Vabadussõja alguse kohta. 1934. 47-48.

Soom A. Liiv O. Suur näljaaeg Eestis 1695-1697. Lisa: Valimik dokumente suurest näljajast. Trt., 1938. 416 lk. 1938. 183-185.

Soom A. Vana Tallinn II, III. Tln., 1937-1938. 90 + 159 lk. 1939. 116-117.

Soeer H. Schmidt A. v. Die Pastoren Oeseis seit der Reformation. [Abhandlungen des Instituts für wissenschaftliche Heimatforschung. 5.] Trt., 1939. 104 lk. 1939. 172-173.

Süvaleo A. Laaman Ed. Eesti iseseisvuse sünd. Tartu, 1938. 784 lk. 1938. 139-142.

Tarvel P. Bleyer J. Postiajaloolisi katkendeid rootsi ajastust, seotud Eesti- ja Liivimaaga. Koguteos: Eesti-Rootsi posti juubeli album 1636-1936. Tln., 1936. lk. 29-75. 1937. 38-40.

Tarvel P. Cederberg A.R., Fick H. Ein Beiträge zur russischen Geschichte des XVIII Jahrhunderts. Acta et Commentationes Universitatis Tartuensis, B XVII. Trt., 1930. 103 + 160 lk. 1931. lk 56-57.

Tarvel P. Hedenström A.v. Geschichte Russlands von 1878-1918. Stuttgart-Berlin, 1922. 1922. 119-120.

Tarvel P. Jans J. Mälestusi ja vaatlusi. I. Trt., 1940. 336 lk. 1940. 114-115.

Tarvel P. Kruus H. Eesti ajaloo lugemik. II. Trt., 1926. 160 lk. 1927. 179-181.

Tarvel P. Kärner J. Ärkamisaegne Eesti ühiskond. Trt., 1924. 70 lk. 1924. 38-39.

Tarvel P. Löwith K. Jakob Burckhardt. Der Mensch in mitten der Geschichte. Luzern, 1936. 380 lk. 1936. 191-192.

Tarvel P. Nolde B. E. Peterburgskaja missija Bismarka 1859-1862. Praga, 1925. 302 lk. 1925. 118.

Tarvel P. Palm A. Viilem Reiman, saavutusterohke rahvuslik võitleja. Suurmeeste elulood nr. 40. Trt., 1937. 178 lk. 1938. lk 42-43.

Tarvel P. Piip A. Rahvusvahelise õiguse süsteem. Trt., 1927. 373 lk. 1928. 62-64.

Tarvel P. Uus teos Ado Grenzsteini lahkumise üle. Tuglas Fr. Ado Grenzsteini lahkumine. Päätükid meie ajakirjanduse ja tsensuuri ajaloost. Trt., 1926. 1927. 39-46.

Tarvel P. Vanemuine 1865-1925. Trt., 1925. 224 lk. 1926. 79-80.

Tarvel P. Vasar J. Die grosse livländische Güterreduktion, die Entstehung des Konflikts zwischen Karl XI und der livländischen Ritter- und Landschaft 1678-1684. Acta et Commentationes Universitatis Tartuensis, B XX ja XXII. Trt., 1930 ja 1931. 401 lk. 1931. 55.

Tender E. Herbst St. Wojna Inflancka 1600-1602. [Rozprawy Historyczne Towarzystwa Naukowego Warszawskiego. Tom XIX, Z. 2. Warszawa, 1938. 194 lk.] 1939. 232-234.

Tender E. Matto G. Numismaatik Baltimail. Rahadekoguja käsiraamat ja nimestu. Narva, 1931. 72 lk. 1932. 62-63.

Tender E. Lepszy K. Rzeczpospolita Polska w dobie Sejmu Inkwizycyjnego (1589-1592). Krakow, 1939. 428 lk. 1939. lk 112.

Tender E. Tarnawski A. Działalności Gospodarcza Jana Zamoyskiego kanclerza i hetmana W. Kor (1572-1605). Lwow, 1935. 460 lk. Kaardid I-VII. 1940. 108-110.

Treumuth N. International Bibliography of historical Sciences. First year. 1926. 366 lk. 1930. 1930. 235-236.

Treumuth N. Jensen J. Tallinna linna põeglaste humanitaargümnaasium 1631-1931. Tln., 1931. 104 lk. 1931. 125-126.

Treumuth N. Minerva Handbücher. 2. Abteilung: Die Archive. Bd. 1, Lieferung 3. Hrsgb. von dr. Paul Wentzcke und dr. Gerhard Lüdtke. Berlin-Leipzig, 1931. 1932. 58-59.

Treumuth N. Suurteos Eesti ajaloolises teatmekirjanduses. Eesti Biograafiline Leksikon. [Akadeemilise Ajaloo Seltsi Toimetused II. Toimetuse: prof. A. R. Cederberg (peatöim.), prof. H. Koppel, prof. J. Köpp, prof. A. Saareste, dots. P. Treiberg, F. Tuglas, R. Kleis (sekr.). Trt., 1926-1929. 643 lk.] 1931. 31-49.

Tuulola H. Maide J., Valdin E. 6. jalaväepolk Vabadussõjas 1918-1920. Tln., 1938. 767 lk. 5 pilditahvliit. 11 suurt skeemi. 1939. 47-51.

Tuulise A. Karling S. Gotland och Estlands medeltida byggnads-konst. RIG, 1939, 65-114. 57 pilti tekstis. 1939. 170-172.

Tuulise A. Sarap C. Vana Narva. Tln., 1939. 92 lk. 1939. 227-229.
Vakkur E. Latvijas atbrivosanas kara vesture I, II. Riga, 1938. 304 + 475 lk. 1939. 98-101.
Vares O. Raag A. Kolm nädalat punast diktatuuri. Tartu sündmusi Eesti Vabadussõja päevilt. Trt., 1938. 312 lk. 1939. 178-179.
Vares O. "Svio-Estonica". Tartu, 1937, 1938. 212 + 250 lk. 1939. 62-64.
Vares O. Svio-Estonica. Akadeemilise Rootsi-Eesti Seltsi Aas-taraamat 1939. Trt., 1940. 238 lk. 1940. 52-53.
Vasar J. Jegorov D. J. Die Kolonisation Mecklenburgs im 13. Jahrhundert I-II. Breslau, 1930. 438 + 485 lk. 1934. 138.
Vasar J. Koguteos Eesti VI. Saaremaa. Trt., 1934. 1934. 130.
Vasar J. Suur uudisteos meie maa kohta Gustav II Adolphi ajastul. Liljendahl R. Svensk förvaltning i Livland 1617-1634. Uppsala, 1933. 557 lk. 1933. 101-110.

Vassar A. Engel C. Ostbaltische Frühzeit. [Baltische Lande, 1 Bd Leipzig], 1939. 498 lk. 277 pilti. 1940. 41-45.
Vassar A. Paulsen P. Axt und Kreuz bei den Nordgermanen. [Deutsches Ahnenerbe, Reihe B: Fachwissenschaftliche Untersuchungen, Arbeiten zur Ur-, Vor- und Frühgeschichte. Erster Bd.] Berlin, 1939. 268 lk. 1940. 110-114.
Vigrabs J. Läti Ajaloo Instituudi väljaandeist. 1938. 171-174.

* Rubriiki on koondatud ka need ülevaated, milles raskuspunkt langeb käsitletava probleemi seostele Eestiga.

"AJALOO AJAKIRI" 1941

ARTIKLID JA ALLIKPUBLIKATSIOONID

H. R. Lisandeid Viktor Kingissepa biograafiale. 1941, 175-176.
Leesment L. Ametliku rüugepaneku algusest Eestis. 1941, 97-99.
Liebmänn A. Juut-kantonistide probleem tsaari-Venemaal ja Ees-tis. 1941, 87-97.
Mark L. Talurahva rahutused Karinus ja Orinas 1805. 1941, 130-139.
Soom A. Rootsi sõduri näjalaul XVII sajandist. 1941, 82-86.
Tarvel P. Friedrich Engels ajaloolasena. 1941, 10-16, 69-81, 117-130.
Veimer A. Witte rahareformist. 1941, 16-34.

ARVUSTUSED, TUTVUSTUSED

Blumfeldt E. Diplomatarium Danicum. Udgivet af Det Danske Sprog og Litteraturselskab med understøttelse. 1941. 173-174.
H. R. ENSV Riigi Keskarihiivi publikatsioonidest. 1941, 191.
Koiti J. Rašin, A. G. Formirovanie promōšlennogo proletarijata v Rossii. 1941. 160-165.
Liiv O. Soom, A. Die Politik Schwedens bezüglich des russischen Transithandels über die estnischen Stäte in den 1634. 1941. 102-107.
Liiv O. Tšernov, A. V. Istoria i organizatsia arhivnogo dela v SSSR. (Kratkii otšerk) 1941. 60-62.
Miks A. The History of the Civil War in the USSR. 1941. 100-102.
O. L. Materjalõ dlja istorii ekspeditsii Akademii Nauk v XVIII i XIX vekah. Hronologitšeskie obzorõ. 1941. lk 193-195.
O. L. "Krasnõi Arhiv", eriti 1940. a. 1941. lk 176-181.
Puksoo F. Zdobnov, N. V. Istoriija russkoi bibliografii. 1941. 165-167.
Rebane H. Sokolova, E. A. Komitetõ derevenskoi bednotõ. 1941.

108-110.

Rebane H. Marksistliku ajalookäsitluse eeskujulik näidisteos ees-ti keeles. 1941. 8-9.
Rebane H. Uut ajaloo õppekirjandust. 1941. lk 192-193.
Ränk G. Linnus, F. Eesti vanem mesindus. 1941. lk 170-173.
Tender E. Dunsdorfs, Ed. Actus revisionis Livoniae 1638. Pars Lat-viae. 1941. 62-63.
Vassar A. Arheoloogitšeskie pamjatniki Urala ja Prikamja. 1941. 156-160.
Vassar A. Eding, D. N. Reznaja skulptura Urala. Iz istorii zverinogo stilja. 1941. 167-169.

TEADUSELU, KROONIKA

Vastu minnes NSVL Ülemnõukogu valimistele. 1941, lk 1-3.
H. R. "Ajaloos Ajakirja" arvustamine. 1941, 191.
H. R. Ajaloo aspirandid. 1941, 191.
Indreko R. Arheoloogia muuseumi kogude kasv 1940. a. 1941, 110-112.
Kruus H. Uue ajajärgu alguses. 1941, 3-7.
Laid E. Kursused muuseumi-teenistujate kvalifikatsiooni tõst-miseks Tartus 7.-12. aprillini k. a. 1941, 184-189.
Loone L. Muljeid Leningradi muuseumidest. 1941, lk 149-156.
Loone L. Riiklik ajaloo ja revolutsiooni muuseum. 1941, 189-190.
Põldmäe R. Eesti Kultuuriloolise Arhiivi (EKLA) tegevusest. 1941, 63-68.
R. K. Tartu R. Ülikooli ajaloo-kabinet. 1941, lk 190-191.
Vassar A. Arheoloogilistest kaevamistest 1940. a. 1941, 112-116.
Vassar A. Arheoloogilistest välitöödest 1941. a. suvel. 1941, 181-184.

SUMMARIES

THE WORK THAT REMAINED UNFINISHED. HERBERT LIGI: ESTONIA'S POPULATION LOSSES IN THE PRISONS AND HARD-LABOUR CAMPS OF THE SOVIET UNION.

Aigi Rahi, Aadu Must

Studying the 18-19 century Estonian population history, in the second half of the 1980ies Herbert Ligi came at some secret documents gave a survey of the so-called specific casualties – Estonians who perished in Soviet concentration camps. According to official population statistics the Estonian citizens kept in Siberian prison camps were registered in their former homes. When they died, a secret notice was sent to the Estonian registry office on the basis of which the person was "excluded from the list". In practice death notices were only sent after the inquiry of the perished person's relatives. The dynamics of the arrival of "specific casualty" notices is in direct correlation with political circumstances. (Look table page 10). The table indicates the year when notices about people killed and died in Soviet prison camps in 1942 were registered officially.)

H. Ligi's card-catalogue included data about ca 10.000 perished persons. By the present this data has been computerized. The data base mentioned is far from being complete. The following indicators have been put in: the time, place and number of the sentence act; family, first and father's name; date and place of birth; place of arrest; time and reason of death; name of the camp. About 85 per cent of the people who died in camps the reasons of death have been mentioned on 29 per cent of the notices. 11 per cent times shooting is marked as cause of death, however, in a number of cases shooting has evidently been hidden behind other causes of death. The biggest group of Estonians were shot on April 24, 1942 in the camp of Sosva.

The data on "specific casualties" is in accordance with other sources reflecting mass repressions. A great part of people who died in prison camps occur in the deportation lists of 1941. Figure 3 (page 12) presents the generic and age structure of the people deported in 1949. Here children, women and elderly people dominated. Figure 4 presents the same kind of data about persons perished in prison camps in 1941-1949.

DIPLOMA THESES UNDER HERBERT LIGI'S DIRECTION

Ülle Liitoja

In 1970-1991 51 diploma theses were defended at Tartu University that had been written under the direction of professor Herbert Ligi. According to subject matter the works can be divided into several groups. The most numerous group consists of papers that study the development of settlement in a certain Estonian parish. There are 25 works of such kind that make up about a half of all the diploma theses under question. The second biggest group consists of theses concerning historical demography. The papers of the third group deal with agrarian history. The topics of other diploma theses on Estonian history are varied: urban history, recruitment, conversion movement, Reformation, the life and work of J. W. Luce, the Hanseatic League, legislation and historians' allegiance to their profession.

Most of the diploma theses written under prof. Ligi's instruction are based on original research. As a rule, the authors have studied archive materials or published sources. As far as possible, the valuable data comprised in the works has also been analyzed and generalized.

HISTORICAL JOURNAL 1922-40

Tiit Rosenberg

Between 1922 and 1940, the Academic History Society issued "Ajalooline Ajakiri" ("The Historical Journal"), which played a significant part in the development of Estonian historical science.

One of the most important tasks facing the historians after World War II was to resume the publication of the journal, but it turned out to be impossible under Soviet occupational regime. The author describes his attempt made in 1970 to publish a short survey of the journal in a collection of students' research papers. The publication of the article was banned by the censor and caused inconvenience to the supervisor of the article. In 1988, making use of the more liberal conditions, historians started to issue "Kleio".

Both Tartu University and the Republic of Estonia subsidized the publication of "The Historical Journal" whose circulation was 400-1,000 copies. The members of the Society and the museums helped to sell the journal. There was also an exchange of the journal with societies, research institutions and libraries in Sweden, Poland, Finland, the Soviet Union, Germany, Latvia, Denmark and Norway. Professors Peeter Tarvel, Otto Liiv and Hans Kruus were the most influential scholars as to the publication of the journal. In the 1920s, Professor Arno Rafael Cederberg, a leading figure in Estonian historical science, had a great influence as well. The journal was a comprehensive edition dealing with all branches of history (including archaeology, history of art, etc.). Treatises, reviews, introductions, source materials, problem articles were published, while much attention was paid to the history of Estonia and the Scandinavian countries. There were numerous articles on archives (Otto Liiv, the editor of the journal in 1937-1940, was the director of the State Central Archives). In 1940, the Soviet occupational authorities put an end to the publication of the journal. In 1941, three more issues came out, but those bore the impress of Soviet propaganda.

PETER VON SCHMIDT'S FREE CORPS: FORMATION, CAMPAIGNS AND DISMISSAL (1812-1814).

Tõnu Tannberg

The so-called Peter von Schmidt's free corps was active as a specific home guard unit during the 1812 Russian-French war. The aim of the article is to give a survey of its formation, military actions and dismissal. The formation of the corps started at the end of June, 1812. By September the corps consisted of 189 men. Besides noblemen P. v. Schmidt also accepted townsmen and even serves. The free corps participated in military operations at the defense of Riga, where it suffered rather heavy losses. After additional recruitment the corps followed the retreating enemy from Curonia to Gdansk (Danzig). They took part in the siege of Gdansk until the fortress surrendered on December 17, 1813. In May 172 fighters of the corps, more than 314 of whom came from the Baltic provinces, arrived back in Riga.

SWEDISH EXPERT OPINION ABOUT HISTORICAL SCIENCE AT TARTU UNIVERSITY

Helmut Piirimäe

In 1982 Swedish scientists carried out an expertise of Estonian science branch by branch in order to make clear its position, possibilities and needs in newly independent Estonia.

The experts emphasized the solidity of the students' gene-

rai knowledge, but judged that the effectivity of preparing scientists has been predominantly negative. The reason for that is considered to be little co-operation with the Academy of Sciences and the university, absence of intensive supervision and seminars, but also the poor economic situation of young scholars. The relatively small number of Doctors in Estonia, but a great part of people with a degree at the university is pointed out in the report. Candidate theses were estimated to be serious studies, but anyhow not answering the demands set to doctoral dissertations in Scandinavia.

It is noted in the report that in general the methodology of Estonian historians meets the Western standards. Prominence is given to mathematical methods and statistical analysis; it is mentioned that Estonian historians started with quantitative analysis already in the 1960ies, applying this method while studying demographic and agrarian-historical problems. It is suggested that comparative studies by Estonian historians could be an important contribution to European history.

MUSEUM ARTIUM 190

Jüri Linnus

In 1803 an art museum was founded to Tartu University. The founder of the museum was Karl Morgenstern, professor of classical philology and history of arts. The collections of the museum were to provide necessary illustrative material to lec-

tures on history of art and aesthetics. During the first 50 years more than 15.000 works of art were collected in the museum (engravings, drawings, coins, commodities). In 1863 the museum was also opened for non-academic public. Since 1868 the museum is situated in its present place – on the ground floor of the left wing of the university's main building.

Before World War I there were already more than 12.000 objects (original antique objects, plaster casts of antique statues and gems), over 6.000 coins and medals etc.

During World War I 3.707 boxes with the treasures of the museum were evacuated to Russia. All the original antique objects (10 marble sculptures, 13 bronze objects, 228 vases, clay lamps and terracotta figures, 126 Egyptian antiquities etc) were among them.

According to the Tartu Peace Treaty signed in 1920 between the Republic of Estonia and the Russian Federation these treasures had to be returned to Estonia, but in practice this wasn't done. From 1987 negotiations have been carried on with Russian authorities on returning the art collections of Tartu University that are at present kept in Voronezh, but they haven't given any result yet.

On January 1, 1993 there were altogether 29.244 objects, 608 photos and 6612 books in the collections of the museum.